

KR

304868

FOLIA ARCHAEOLOGICA

57

2015/2016

LVII

FOLIA ARCHAEOLOGICA

LVII

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM, BUDAPEST
2015–2016

MTA KÖNYVTÁR ÉS
INFORMÁCIÓS KÖZPONT

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ÉVKÖNYVE
ANNALES MUSEI NATIONALIS HUNGARICI

Főszerkesztő
FODOR ISTVÁN

Szerkesztő
TÓTH CSABA

Szerkesztőbizottság
MARKÓ ANDRÁS
MRÁV ZSOLT
SZENDE LÁSZLÓ

ISSN 0133-2023

© Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója

Nyomdai munkák
PRIME RATE KFT.

TARTALOM – INDEX

István VÖRÖS: Maral Deer (<i>Cervus Elaphus Maral</i> Ogilby 1840) from the Late Neolithic Settlement of Aszód-Papi földek.....	5
Maral szarvas (<i>Cervus elaphus maral</i> Ogilby 1840) a késő neolitikus Aszód-Papi földek településről	16
Gábor ILON: Frauenschmuck als abzeichen des Ranges? Ein weiterer Bronzefund aus Ménfőcsanak	19
Egy nő rangjelző ékszerei? Egy újabb ménfőcsanaki bronzkincs.....	33
MRÁV Zsolt: Új adatok Pannonia Inferior Commodus-kori <i>burgus</i> - és <i>praesidium</i> építési felirataihoz	35
Neue Angaben zu den Bauinschriften von Burgi und Praesidia in Pannonia Inferior aus der Zeit von Commodus.....	58
HOPPÁL Krisztina: Maximus tamen honos in candido tralucentibus. Római vonatkozású üvegedények jelentősége az 1–5. századi kínai társadalomban.....	61
Maximus tamen honos in candido tralucentibus. Roman-related glass vessels and their significance in Chinese society, 1 st –5 th century AD.....	80
FELFÖLDI Szabolcs: Új adatok a tápiószentmártoni szkíta „aranyszarvas” előkerülésének körülményeihez	81
Stances of the Finding of the Scythian „Golden Stag” in Tápiószentmárton	97
István FODOR: Der zweite hunnische Fund von Bátaszék.....	99
A második bátaszéki hun lelet.....	115
Péter PROHÁSZKA: Über die ersten Awarenfunde des Ungarischen Nationalmuseums – die Ohrgehänge von Perlász.....	121
A Magyar Nemzeti Múzeum első avar leleteiről – a perlászi fülbevalók	136
BÁRÁNY Annamária: Karoling-kori agárcentváz Zalavárról	137
Greyhound Skeleton from the Carolingian Period, Zalavár.....	151
GYÖNGYÖSSY Márton: Florenus. Numizmatikai adatok a késő középkori magyar–firenzei gazdasági kapcsolatokhoz I.	153
Florenus. Numismatische Angaben zu den spätmittelalterlichen wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Ungarn und Florenz I.....	166

MARAL DEER (*CERVUS ELAPHUS MARAL* OGILBY 1840)
FROM THE LATE NEOLITHIC SETTLEMENT OF ASZÓD-PAPI FÖLDEK

István VÖRÖS

THE SETTLEMENT AND ITS VERTEBRATE FAUNA

Aszód Papi földek is located on the rising hill-ridge at the meeting of the entrance of the broadening Galga valley and the Nagy-völgy, where an about 5000 m² late Neolithic settlement was excavated (MRT 11. 2012, site 2/3, p. 67–73; KÖH 25726). On the site known earlier Nándor KALICZ (*Hungarian Academy of Sciences*, Arch. Inst.) made trial excavation in 1960–61, later planned excavations in 1966, 1969–70, 1972 and 1981–82. Later collection and rescue excavations were made in the area several times. Broad settlement and cemetery of the late Neolithic Lengyel culture was found on the site, where finds occurred also from the Tisza and Herpályi cultures of the Great Plain. The animal bones collected during the excavation were transported to the Archaeological Institute of the Hungarian Academy of Sciences, where Sándor BÖKÖNYI started to identify them. The animal bone material of the late Neolithic settlement of Aszód-Papi földek unfortunately was neither processed completely nor published. The settlement of the Lengyel culture Aszód was discussed as early Copper Age by S. BÖKÖNYI. In his academic doctoral thesis, completed in 1968, we can find the animal bone material from the excavation year 1961 of Aszód.¹ He mentioned 25,596 pieces of animal bones from Aszód (1961, 1969–70, 1972) in his academic inaugural lecture in 1985. The material was expounded first in the conference in Szekszárd,² then in his corresponding inaugural held on 9th of January 1986.³ KALICZ, N. in his book about Aszód published in 1985, gave a brief review based on the “about 10,000 pieces” of animal bone material under processing. According to the published species-frequency values, it is likely that the percentage data given by S. BÖKÖNYI are originated from the total fauna list of the four excavation years.⁴

The amounts of the animal bones came from each of the four excavation seasons in Aszód Papi földek (*Table 1*), are significantly different. The most bone-remains, 11,119 pieces (43.4 %) were found in the excavation season 1969. It is followed by, with nearly the same proportions, the season 1970 (6,041 pieces, 23.6%) and the season 1972 (6,086 pieces, 23.8%). The smallest amount came in the season 1961, 2,355 pieces of bones (9.2%). These rates are practically the same of the frequency proportions of the domestic and hunted animals of each of the years. This mechanical separation of the animal bone

¹ BÖKÖNYI 1968, 287; BÖKÖNYI 1974, Fig. 1/12, 30–31, fauna list 343. Earliest data: „from the deep, gullied ditch, next to the old cemetery of Aszód ... in 1845 ... 3 fragments of antler of ancient, noble deer” were found. The finds were given by István Koren Lutheran teacher from Aszód in 1851 to the HNM. Remains of dog, horse and deer were sent to the HNM by baron Podmaniczky in 1875.

² BÖKÖNYI 1986, 69–73, Tabl. 4, Fig. 2, 3, 4, 8.

³ BÖKÖNYI 1988.

⁴ KALICZ 1985, 64–65.

material is acceptable in administrative level, but it does not explain the accumulation of animal bones, which is resulted from the structure of the settlement. It only could be said, that in 1969 the excavation was made in the part of the settlement, where nearly the half of the animal bone material was found. According to the total faunal assemblage it points out, that the quantity of the domestic animals (10,949 pieces, 42.8%) is less than the hunted animals (14,565 pieces, 56.9%). The number of the pond tortoise, wild bird and remains of the small ruminants which cannot be specified, are 87 (0.3%). The domestic livestock contains four species. The cattle is absolute dominant among them 75.8% (8294 pieces), the pig is nearly the fifth of it, 17.2% (1,879 pieces). The pig is followed by the frequencies of the dog, 3.7% (409 pieces) and the small ruminants, 3.3% (367 pieces). It was clearly cattle farming activity in the settlement. The pig and the small ruminants are "additional" domestic species. It is presumable that the pig was kept locally, the small ruminants were taken occasionally to the settlement. Both the guarding and hunting companion role of the dog is clear, but they were also eaten in the Neolithic.

Among the wild mammals the amount of the games hunted for flesh is 14,436 pieces (99.2%), and 129 pieces (0.8%) are the carnivorous and the furry animals. Remains of the red deer were in the greatest quantity, 5,421 pieces (37.6%) among the Game hunted for meat. It is followed by the remains of the wild boar 3,974 pieces (27.6%), the aurochs 3,714 pieces (25.7%), the roe deer 1,326 pieces (9.1%), and the elk (1 piece).

There was closed forest to west and north from Aszód, late Neolithic settlement, on its southern side woody-grassy prairie was situated. The site is located in the mosaic borderland of these two different ecological zones, which determined the species-composition of both the domestic and hunted animals. The cattle and the small ruminants could be kept efficiently in the closed forest and in the woody grassland, the pig in the closed and patchy forest environment. All of the habitats from the neighbourhood of that time are represented by the species of the prey animals. The Galga valley could be a perfect North-South directed wildlife path. The Game were hunted in the near lowlands and hilly areas. Among the big Game the *maral deer*, the *elk*, the *wild boar* and the *badger* (the least carnivorous member of the *Mustelidae* family, living in burrow) prefers the deciduous and mixed forests, the *roe deer* prefers the edge of the deciduous forest. The *brown bear*, the *lynx* and the *wild cat* lives in the undisturbed deciduous forest, the *Mustelidae* (stone marten/pine marten) also live in the forest zone. The *aurochs* and the *brown hare* prefer the thin forests dotted with shrubbery and the woody grasslands. The *wolf*, the top predator, which has large home range, can be found everywhere, the *fox*, which frequently accompanied the wolf, prefers the deciduous forest habitat. The pond tortoise and the beaver are the signs of the river abounding in water and its flood basin with slack water. However the lack of the fishes is noticeable (Table 1). The vertebrate fauna of Aszód Papi földek differs from the faunae of the other lengyeli culture sites from the Transdanubia, where the proportion of the domestic animals are higher than the hunted animals³. The vertebrate fauna of Aszód Lengyel culture settlement shows remarkable similarities with the fauna of the late Neolithic Tisza and Herpály cultures of the Great Plain.⁵

⁵ VÖRÖS 1994, 178.

Species		Excavation years				
		1961.*	1969.	1970.	1972.	Total
Cattle	<i>Bos taurus</i> L. 1758.	963	3459	1992	1880	8294
Sheep and Goat	<i>Ovis aries</i> L. and <i>Capra hircus</i> L.	35	176	78	78	367
Pig	<i>Sus domesticus</i> Erxleben 1777.	191	864	354	470	1879
Dog	<i>Canis familiaris</i> L. 1758.	47	247	43	72	409
Domestic mammals		1236	4746	2467	2500	10949
Aurochs	<i>Bos primigenius</i> Bojanus 1827.	397	1491	891	935	3714
Elk (?)	<i>Alces alces</i> (L. 1758.)		1			1
Maral deer**	<i>Cervus elaphus maral</i> Ogilby 1840.	419	2476	1383	1143	5421
Roe deer	<i>Capreolus capreolus</i> (L. 1758.)	59	521	329	417	1326
Wild boar	<i>Sus scrofa</i> L. 1758.	233	1814	924	1003	3974
Wolf	<i>Canis lupus</i> L. 1758.	4	14	6	8	32
Red fox	<i>Vulpes vulpes</i> (L. 1758.)		9	3	4	16
Brown bear	<i>Ursus arctos</i> L. 1758.	4	19	10	11	44
Badger	<i>Meles meles</i> (L. 1758.)		3	1	1	5
Stone and/or	<i>Martes foina</i> Erxleben 1777.			3	2	5
Pine marten	and <i>Martes martes</i> (L. 1758.)					
Lynx	<i>Lynx lynx</i> (L. 1758.)		1			1
Wild cat	<i>Felis silvestris</i> Schreber 1777.				1	1
Martens	<i>Martes</i> sp. indet			1		1
Beaver	<i>Castor fiber</i> L. 1758.		5		4	9
Brown hare	<i>Lepus europaeus</i> Pallas 1778.	1	2	2	10	15
Wild mammals		1117	6356	3553	3539	14565
European pond tortoise	<i>Emys orbicularis</i> L. 1758.		1	3	3	7
Wild birds	<i>Aves</i> sp. indet	2	7	2	3	14
		2	8	5	6	21
Small ruminans	Caprine, <i>Capreolus</i>		9	16	41	66
Total		2355	11119	6041	6086	25601

* BÖKÖNYI 1974. 343; ** earlier red deer

Table 1 Aggregated data by S. Bökönyi 1974–75

1. táblázat Aszód-Papi földek 1961, 1969–1970 és 1972-es ásatási idény gemicnes faunalistája (db). Bökönyi, S. 1974–75-ös összesítése

The first zoological specification of the bone tools of Aszód Papi földek Neolithic settlement (Vörös I. MTA RI Jelentés, 1976.08.23.): Bone tools prepared for working or worked were found from 3 species of the domestic animals, (168 pieces: cattle 30 pieces, small ruminants 136 pieces and dog 2 pieces), 6 species of the hunted animals (845 pieces: maral deer 684 pieces, roe deer 79 pieces, wild boar 61 pieces, aurochs 16 pieces, brown bear 4 pieces and brown hare 1 piece).

The number of the bone tools non identified for species is 109, and there were 5 pieces of seashells. 5,421 pieces of maral deer remains were found in the 4 years excavation season of Aszód Papi földek late Neolithic settlement (Table 1). 4,020 pieces of the remains were

identified anatomically and documented with its Latin name. Only the number of the items is known about the remained 1,401 pieces.

During the identification among the maral deer bones 657 pieces of "antler tool" were handed to archaeological collection, these are not found in the "fauna list". Numerous antler fragments and antler tool were accumulated in 10-12 large features of the settlement.

If the non worked 222 antler pieces (17 pieces of antler with cranium + 42 pieces of cast antlers + 163 pieces of antler parts without exact name) are deducted from the 880 pieces of antlers, **658** pieces of worked antler parts remain. The most important 146 pieces among these are the 81 pieces of "antler hoes" (40 intact, 41 hurt, broken in half) and 65 pieces of so called "antler chisels" (tool made from the side of the antler-beam, the lower, used surface of the tool is burnished, the upper part, which was fixed to something is roughly carved). Beside the antlers of the maral deer **26** pieces of bone tools made from the skeletal bones of the deer were found ($658 + 26 = 684$ db). It is worth to mention that on the surface of the "kitchen waste" bone material the same longitudinal and/or transversal shallower or deeper scratches, surface damages can be found as on the surface of some bone tools.⁶

Parts of the antler	Nr.	megjegyzés
antler with skull fragment	21	4 Nr. worked + 17 Nr. cut
shed/cast antler	105	63 Nr. worked + 42 Nr. cut
antler beam	246	beam 36 Nr. middle part of the beam with trez tine 95 Nr. cortex fragment of the beam wall 115 Nr.
upper part of beam + crown ramification	16	
tines of antler	329	brow tine 24 Nr. trez tine 10 Nr. crown tine 7 Nr. fragment of the tine 288 Nr. (point of tine 240 Nr., wall of tine fr. 48 Nr.)
determined antler parts	717	
"antler"	163	from animal remains without antler part determination
Total	880	

Nr. – number

Table 2 Distribution of the antler parts prepared for processing and worked antler parts
2. táblázat Megmunkálásra előkészített és megmunkált agancsrészek megoszlása

⁶ Sándor Bökönyi gave me all his collected red deer data for the preparation of my doctoral thesis (1975). This time I copied the annually summarized vertebrate fauna lists of the identified animal bone assemblage of Aszód Papi földek (Table 1). The animal bone material of Aszód Papi földek was transported in two stages from the Arch. Inst. to the HNM (on 15th and 28th of January 1977). On 3rd of April 1984 the bones were delivered to the Petőfi Museum, Aszód from the HNM.

MARAL DEER (*CERVUS ELAPHUS MARAL* OGILBY 1840)

UPPER PLEISTOCENE

A large size *Cervus* form occasionally occurs, even in a small number among the red deer remains in the Hungarian upper Pleistocene large mammalian fauna. The remarkable differences of the bone measurements were noticed earlier and the finds from 23 sites (19 caves-rock shelters and 4 open air sites) and 29 layers were recorded by the researchers: Arnóckő cave, Baits cave, layer b, Berva cave layer 2, Bervavölgy rock shelter layers 2-3, Bivak cave layer 4, Istállóskő cave layer group 1, 3-4, Kecskégalya cave layer 4, *Kiskevély* cave layers 3-4, Lambrecht cave layers IV-V, Megyefa rock shelter, Mexikóvölgy (Mexikó) cave layer 4, Mészvölgy rock shelter lower layer, Peskő cave layers 3-4-5, Pilisszántó rock shelter I, lower layer (D6-7), middle (D3) and upper layer group (D1+D2), Pörgölhegy cave layer III, *Subalyuk* cave layers 8-9, 10+12, 11+14, Szeleta cave layer 2, *Szelim* cave layer B- C, Tarkő rock shelter Block II and Block IIIa, *Bodrogkeresztúr-Henye tető*, Nagymaros-Újvölgy, Fischer-Tóbiás „Földbánya”, Szob-Kálvária (on the upper sandy part of the gravel), Zebegény-Kálvária hill. On the sites in italics, the revised *Cervus* remains are maral deer. According to the general opinion in the beginning of the 20th century the “large *Cervus*” was identified with the Altai wapiti (*Cervus canadensis asiaticus* Lydekker 1898) (the Indian originated name wapiti means “white rump”). However seriously emerged the possibility that the remains could belong to the “extraordinary size maral”. Noted, the question of the occurrence of the maral deer only could be answered by the knowledge of the bone measurements of the prehistoric and recent deer. In the lack of the subfossil and recent deer bone measurements, and because of the small quantity of the upper Pleistocene *Cervus* find-material from that time, the comparison practically was not possible. That is why the large *Cervus* had different names.⁷ In the upper Pleistocene the red deer and the maral deer can be found in the forest environment. Their finds are only known from some river valleys, from the East-European steppe zone they are unbeknown.⁸

HOLOCENE-SUBFOSSIL PERIOD

The osteometrical data of the late Neolithic deer from Hungary – with the exception of the South-Transdanubian Lengyel culture sites, Zengővárkony for example – prove the occurrence of a large size (boned) deer. The deer from Zengővárkony are the late Neolithic representation of the small size, endemic deer of Mediterranean origin, lived in Illyria. There are only a few osteometrical data before the presence of the late Neolithic “large *Cervus*”, which measurements could indicate an earlier, small size (Mediterranean) deer population.

The largest late Neolithic deer population with absolute osteometrical data, which can be identified with the maral deer, was collected in Aszód. The chronological change in the body size of the subfossil deer from Hungary shows a continuous size decrease, and size separation between the sexes from the beginning of the late Neolithic. Caused by the conti-

⁷ *Cervus canadensis asiaticus* Lydekker 1898, [*Cervus canadensis arcticus* Lyd.], *Cervus* (elaphus), *Cervus* cf. elaphus, „large *Cervus*”, *Cervus* (forma major), *Cervus* elaphus f. major, *Cervus* elaphus L. forma major, *Cervus* sp. (elaphus major, maral?), *Cervus* sp. „maral”, *Cervus* cf. maral Ogilby [= *canadensis* etc.], *Cervus* maral Ogilby 1840 (Vörös 2000b see further literature here).

⁸ VÖRÖS 2000a, 160.

mental climate the size difference is remarkable between the hinds and the stags. The smallest body size of the deer was in the Bronze Age caused by the oceanic-humid climate, the sexual differences in the conformation narrowed, decreased. In the Roman Period, parallel with the continentalization of the Subatlantic, the body size of the deer slightly increased again (Fig. 1).⁹ J. SZUNYOGHY in his work, concerning the development of the Hungarian deer, did not find to confirmable the statement that the body size of the deer could have decreased gradually after the Neolithic.¹⁰ His data later were added to the study concerning the body size analyses of the deer of Europe and Asia Minor.¹¹ And indeed, in 1961 osteometrical available data came only from small size deer from South-Transdanubia and a few small size ones from Bronze Age sites.

According to our recent knowledge, based on the acquaintance of the faunal history of the Hungarian subfossil large mammals, it is well documentable¹² that the maral deer (*Cervus elaphus maral* Ogilby 1840) arrived in the period of the so called second faunal wave (late Neolithic – early Copper Age – end of the Atlantic period – beginning of the Subboreal period – continental dry – warm) from Southern Galicia – Pre Carpathians – Moldavia to the Carpathian Basin.¹³ Maral deer were recorded from the Turkish sites of that period.¹⁴ Earlier in Hungary remains of “large Cervus” (*Cervus elaphus* v. *C. maral*) were mentioned from the alluvial layers of Szeleta cave, the Neolithic layers of Búdöspeszt cave and from the lower turbary layers of the Keszthely- Hévíz lake.¹⁵ The maral deer was considered as independent species by J. Ogilby in 1840, and later by J. E. Gray in 1850. Later the maral deer of Asia Minor and the Caucasus (Altai) was classified into one of the subspecies of the “elaphus” species.¹⁶

The study of the antler conformation of the late Neolithic deer is made more difficult by the circumstance that the statistical amount of antler finds came from flint mine (Sümeg, Denevér street) and from agricultural settlement (Aszód). In both kind of the sites are typical (inter alia) that the whole antlers were cut up in accordance of their usage. Among the antler parts antlers of different age individuals can be found. That is why the size ranges of each antler parts show wide dispersion.¹⁷ The average coronet-circumference of 19 pieces of different age stag antlers from Aszód is 263.6 mm (207–335 mm). About the antler in general: it could be typical to the “Eastern type” deer, spreads wide with long arching, thick beam, few tines with frequently finger like, backward curved crown.

⁹ VÖRÖS 1975; VÖRÖS 1979, furthermore it was presented on the 769th lecture session of the Hungarian Biological Society Zoological Section held on 7th of May 1986 with the title „A magyarországi gímszarvas őskori testméretváltozása” (Prehistoric body size change of the Hungarian red deer)

¹⁰ SZUNYOGHY 1963, 46–56.

¹¹ PIETSCHMANN 1977, 35–37.

¹² VÖRÖS 2003.

¹³ The East-European wild boar (*Sus scrofa attila* Thomas 1912), the Caucasian bison [*Bison bonasus caucasicus* (Satunin 1903)] and the Persian lion [*Leo leo* L., *persicus* (Schreber 1776)] appeared this time. The aurochs (*Bos primigenius* Bojanus 1827) was found in large numbers again, in less quantity the East-European wild horse [*Equus ferus gmelini* (Antonius 1912)] and European wild ass [*Asinus hydruntinus* (Regalia 1907)].

¹⁴ PIETSCHMANN 1977, 11–13.

¹⁵ MÖTTL 1936, 151; MÖTTL 1938, 276–277.

¹⁶ The large *Cervus* appeared in the late Neolithic was indicated with *maraloid* (BÁCSKAI–VÖRÖS 1980; VÖRÖS 1999; VÖRÖS 2007), and *maral* name (VÖRÖS 2001; VÖRÖS 2003a–b; VÖRÖS 2013).

¹⁷ VÖRÖS 1999; VÖRÖS 2007.

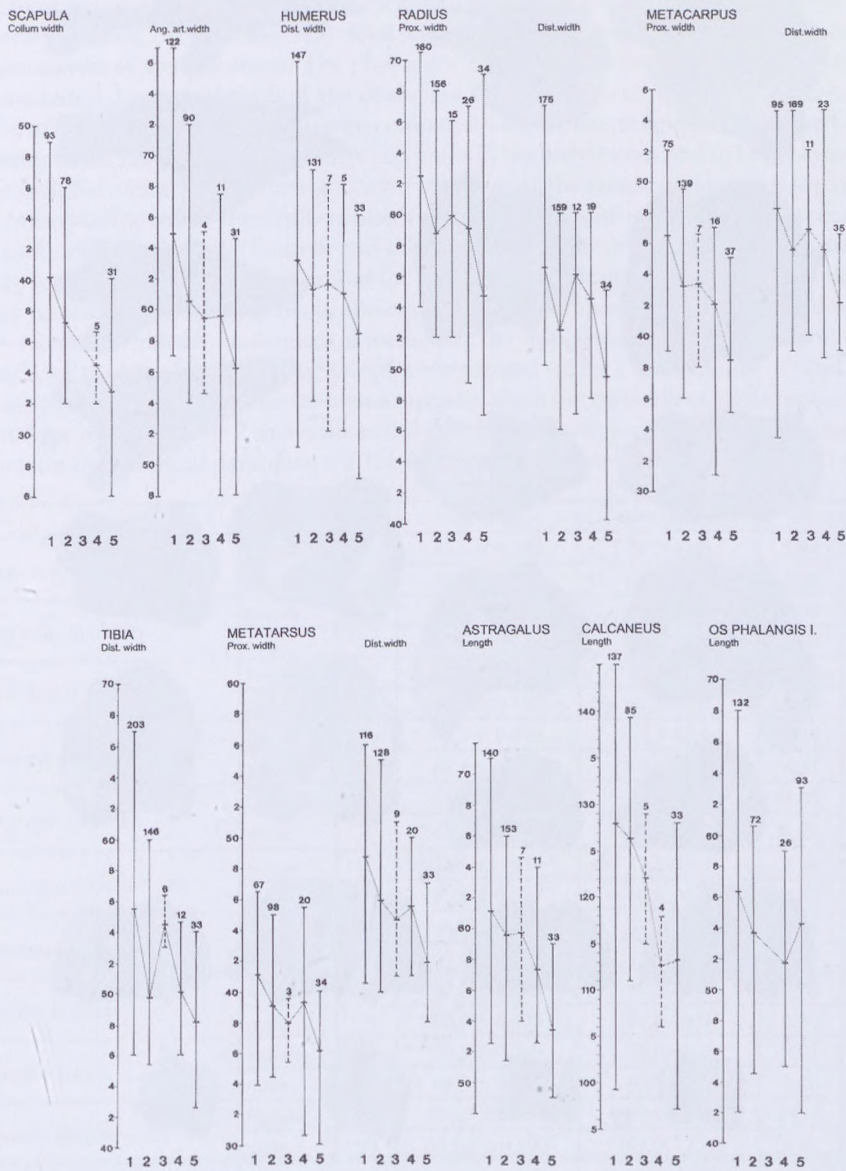

Fig 1 Chronological changes of the Hungarian deer bone measurements (mm) 1. Neolithic 2. Bronze Age 3. Roman Period 4. Middle Ages 5. Recent

1. kép A magyarországi szarvasok csontmérteteinek kronológiai változása (mm). 1. neolitikum, 2. bronzkor, 3. római kor, 4. középkor, 5. recens időszak

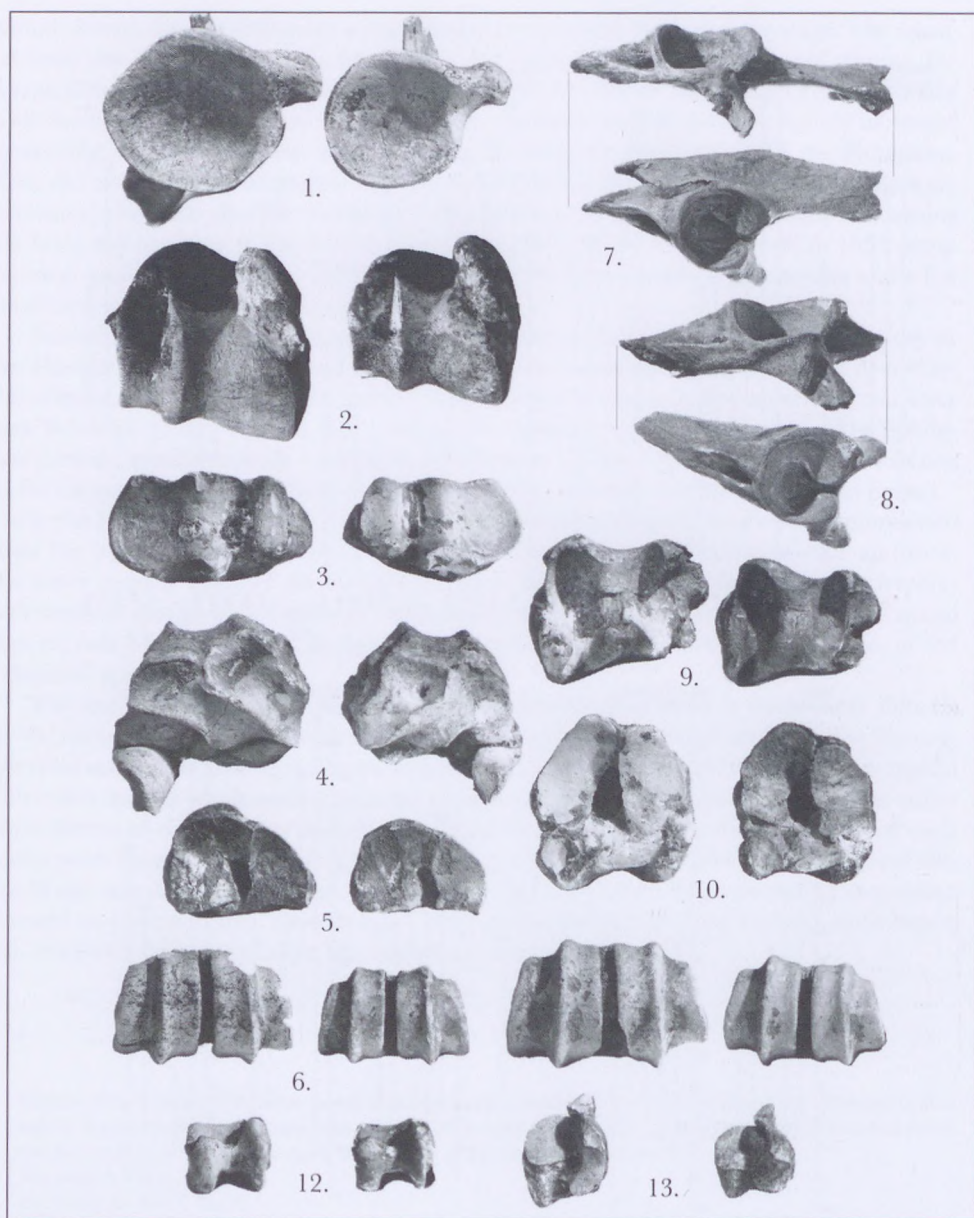

Fig 2 Bones of maral deer stags and hinds from Aszód. 1. scapula dist. 2. humerus dist. 3. radius prox. 4. radius dist. 5. metacarpus prox. 6. metacarpus dist. 7. pelvis (hind) 8. pelvis (stag) 9. tibia dist. 10. metatarsus prox., 11. metatarsus dist. 12. astragalus. 13. calcaneus. (Photo: Hungarian Academy of Sciences, Arch. Inst.)

2. kép Aszódi maral szarvas bikák és tehenek csontjai. 1. scapula dist., 2. humerus dist., 3. radius prox., 4. radius dist., 5. metacarpus prox., 6. metacarpus dist., 7. pelvis (tehen), 8. pelvis (bika), 9. tibia dist., 10. metatarsus prox., 11. metatarsus dist., 12. astragalus., 13. calcaneus. (Fotó: MTA. Rég. Int.)

The biggest amount of deer osteometrical data what can be studied came from Aszód. The most frequently measurable bone-measurements are the distal scapula, humerus, radius, metacarpus, tibia, the proximal and distal width of the metatarsus and the length and width measurements of the calcaneus. The phalanges – according to the habit of that time – were not measured. Later the length of the phalanges was always measured in the median-sagittal plane, so these measurements cannot be compared with the lateral length. First, based on their measurements, the remains of the stags and hinds in the listed bones had to be separated. The bone material with the two dimension representation of the osteometrical data is separable by sex, caused by the sexual dimorphism also indicated in the bone measurements. According to the width of collum of the scapula and the articular height/depth, the proximal and distal epiphyseal width of the long bones, and the length of the astragalus and calcaneus, the range of the osteological measurements of the two sexes is determinable. To the description of the bone measurements the mathematical mean (M), the dispersion of the mean ($\pm m$) and the quantity of the homogeneity of the samples – measured values –, the variance (s^2) and the dispersion (s) were used. This latter serves information about the variation of the sample elements around the mean (M). *Fig 2* shows the maral deer bones from Aszód separated by sexes. *Table 3* contains the statistical parameters of the width and length measurements.

	sex	n	$M \pm m$	min.-max.	s^2	s
collum scap. breadth	female	26	$37,5 \pm 0,383$	34,0–41,0	3,82	1,95
	male	22	$45,3 \pm 0,366$	43,0–49,0	2,98	1,72
facies artic. diameter	female	34	$42,9 \pm 0,300$	39,0–47,0	3,06	1,75
	male	34	$51,6 \pm 0,276$	46,0–55,5	2,60	1,61
humerus dist. breadth	female	60	$60,7 \pm 0,342$	56,0–65,0	7,02	2,65
	male	33	$69,8 \pm 0,403$	66,0–75,0	5,40	2,32
radius prox. breadth	female	55	$60,1 \pm 0,322$	55,5–63,5	5,74	2,39
	male	38	$67,1 \pm 0,298$	64,0–70,5	3,41	1,84
radius dist. breadth	female	60	$54,0 \pm 0,259$	50,5–58,0	4,05	2,01
	male	39	$61,1 \pm 0,398$	57,0–67,0	6,23	2,49
metacarpus prox. breadth	female	23	$44,5 \pm 0,440$	41,5–47,0	4,48	2,11
	male	17	$49,6 \pm 0,227$	48,0–51,5	0,89	0,94
metacarpus dist. breadth	female	30	$46,0 \pm 0,219$	43,5–48,0	1,44	1,20
	male	26	$51,6 \pm 0,373$	48,0–54,5	3,77	1,94
tibia dist. breadth	female	81	$53,8 \pm 0,202$	49,5–57,0	3,33	1,82
	male	34	$60,0 \pm 0,495$	57,0–67,0	8,39	2,89
astragalus length	female	48	$59,2 \pm 0,269$	53,0–62,0	3,51	1,87
	male	33	$64,9 \pm 0,398$	62,0–71,0	5,26	2,29
calcaneus length	female	50	$125,7 \pm 0,692$	119,0–131,0	24,60	4,90
	male	29	$137,8 \pm 0,432$	132,0–145,0	5,46	2,33
metatarsus prox. breadth	female	20	$39,4 \pm 0,263$	38,0–41,0	1,40	1,18
	male	17	$43,2 \pm 0,031$	40,0–46,5	0,01	0,23
metatarsus dist. breadth	female	24	$46,2 \pm 0,226$	42,0–48,0	1,23	1,11
	male	41	$50,7 \pm 0,390$	47,5–56,0	6,28	2,50

Table 3 Aszód-Papi földek. Measurements and statistic parameters of the maral deer bones (mm)

3. táblázat Aszód-Papi földek. Maral szarvas csontméreteinek (mm) statisztikai paraméterei

The deer during the modern era – especially in the 16th/18th centuries - have become a “typical mountainous” forest animal, although in the Middle Ages it was not. The remarkable body size-decrease of the deer living in Hungary nowadays – compared to the prehistoric ones – could be the consequence of more factors. The maral deer population, which arrived into the Carpathian Basin in the end of the Neolithic, as an “Eastern species” went through a body size-change caused by climate factors and it has only isolated occurrence in the 19th/20th centuries. These locations are the floodplains of Slavonia-South-Transdanubia-Danube, and the mountainous area of the East-Carpathians. Nowadays in Hungary the most robustious built red deer with strong antler-formation¹⁸ can be found in the mixed forests of the floodplain of South-Transdanubia-Danube, where in the subfossil period small size, Mediterranean red deer was widespread. The two archaic deer populations from these territories were also separated in the nomenclature. The deer living in the Carpathians and West-Ukraine was called *Cervus vulgaris* (=elaphus) *montanus* Botezat 1903, and *Cervus elaphus carpathicus* Tatarinov 1956, the other ones, living in the South-eastern Great Plain of Pannonia and in the region of the Danube-Drava were called *Cervus elaphus pannoniensis* Banwell 1997.

In spite of the deer-settling in the turn of the last century, the measurement data of the Hungarian red deer differ from both the western and eastern deer populations. The measurements of the Hungarian deer skulls and the relative small number of bones are published.¹⁹

Miklós KRETZOI was one of the opponents of J. SZUNYOGHY's „A magyarországi szarvas monográfiája” (Monograph of the Hungarian red deer), candidate thesis, completed in 1961 (published in 1963). He wrote in his opponent's review, that if the candidate, based on his data „inclined to the decision that our deer will be [...] differentiated, and managed as independent subspecies [...] dare to say it...”.²⁰ He did not. The name “*Cervus elaphus hungaricus* Szunyoghy”(sic!) is on the species-list of M. KRETZOI, titled „Magyarország emlősei” (Mammals of Hungary) presented in the University of Debrecen (KLTE) in 1972, expressed his opinion in that way. The present Hungarian red deer is identified with the Central-European red deer (*Cervus elaphus hippelephus* Erxleben 1777).

¹⁸ FODOR 2002 408.

¹⁹ SZUNYOGHY-TUSNÁDI 1962, SZUNYOGHY 1963, FODOR 2002 398., VÖRÖS 2003b Table 1. (data record from 1975)

²⁰ KRETZOI 1962.

BIBLIOGRAPHY

- BÁCSKAY-VÖRÖS 1980: Bácskay E. – Vörös I. Újabb ásatások a Sümeg-mogyorósdombi őskori kovabányában. New excavation in the Prehistoric Flint Mine at Sümeg-Mogyorósdomb. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 15. Veszprém. 7–47.
- BÖKÖNYI 1968: Bökönyi S. Az állattartás történeti fejlődése Közép- és Kelet-Európában. *История развития скотоводства в Средней и Восточной Европе. Аграртөртéneti Szemle* 10. 3–4. sz., 277–342.
- BÖKÖNYI 1974: Bökönyi, S. *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe*. Budapest.
- BÖKÖNYI 1986: Bökönyi, S. Environmental and cultural effects on the faunal assemblages of four large 4th mill. B.C. sites. International Prehistoric Conference Internationale Prähistorische Konferenz. Szekszárd. 1985. *A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* 13. 69–88.
- BÖKÖNYI 1988: Bökönyi S. Környezeti és kulturális hatások késő-neolitikus Kárpát-medencei és Balkáni lelőhelyek csontanyagán. Értekezések Emlékezők. Akadémiai székfoglaló 1986. január 9. Budapest. 1–62.
- FODOR 2002: Fodor S. Gímszarvas *Cervus elaphus* (Linnaeus, 1758). In: Fodor, S. *Vadászati állattan*. Mezőgazda, Budapest. 394–411.
- KALICZ 1985: Kalicz N. Kőkori falu Aszódon. *Múzeumi Füzetek* 32. Szerk. Asztalos I., Petőfi Múzeum Aszód. 1–195.
- KRETZOI 1962: Kretzoi, M. *Oppónensi vélemény dr. Szunyoghy János „A magyarországi szarvas monográfiája” c. kandidátusi értekezéséről*. Budapest, 1–5.
- MOTTL 1936: Mottl M. A Bervavölgyi-sziklaüreg állatvilága, különös tekintettel a hazai magdalenienre. Die Fauna der Bervavölgyer Höhlung mit besonderer Berücksichtigung des ungarischen Magdalenien. *Földtani Közlemény*. 66, 1–3. 148–157.
- MOTTL 1938: Mottl M. A lerakódások állatvilága. In: Bartucz L., Dancza J., Hollendonner F., Kadić O., Mottl M., Pataki V., PÁLOSI E., SZABÓ J., VENDL A. *A cserépfalui Mussolini = Barlang (Subalyuk). Barlangtani Monográfia*. Geologica Hungarica Ser. Palaeontologica. Fasc. 14. Budapestini, 30. IV., 205–308.
- MRT 11: MRT 11. *Magyarország Régészeti Topográfiája. 11. Pest megye régészeti topográfiája*. Szerk. Torma I., Az aszódai és a gödöllői járás (MRT XIII/3. kötet). Írták: Dinnyés I. – Kővári K. – Kvassay J. – Miklós Zs. – Tettamanti S. – Torma I. Budapest, 2012.
- PIETSCHMANN 1977: Pietschmann, W. *Zur Grösse des Rothirsches (Cervus elaphus L.) in vor- und frühgeschichtlicher Zeit. Untersuchungen an Knochenfunden aus archäologischen Ausgrabungen*. Tiermedizin - Dissertation. München. 1–153.
- SZUNYOGHY 1963: Szunyoghy J. *A magyarországi szarvas. Das ungarische Rotwild*. Budapest.
- SZUNYOGHY-TUSNÁDI 1962: Szunyoghy J. – Tusnádi Gy. A magyarországi és norvég szarvasok koponyaméreteinek összehasonlító allometriai vizsgálata. Vergleichende allometrische Untersuchungen der Schädelmasse der ungarländischen und norwegischen Rotwild. *Vertebrata Hungarica*. 4, 1–2. sz. Budapest. 93–140.
- VÖRÖS 1975: Vörös I. *A magyarországi subfossilis szarvaspopulációk archaeozoológiai vizsgálata. Archaeozoologische Untersuchung der ungarischen subfossilen Rothirsch-Populationen. Doktorai disszertáció*. KLTE Állattani Tanszék – MTA. Régészeti Intézet (Témavezető: Dr. Bökönyi, S.). Debrecen–Budapest, Kézirat.
- VÖRÖS 1979: Vörös, I. Archaeozoological investigations of subfossil red deer populations in Hungary. In: M. Kurbasiewicz (ed.) *Archaeozoology Vol. I*. ed. Szczecin. 637–642. (1983-ban jelent meg)
- VÖRÖS 1994: Vörös, I. Animal husbandry and hunting in the Middle Neolithic settlement at Tiszavasvári-Deákhalmi dűlő (Upper Tisza region). Állattartás és vadászat Tiszavasvári-Deákhalom középső neolitikus településén. *Józsa András Múzeum Évkönyve* 36. 167–184.
- VÖRÖS 1999: Vörös, I. Antlers from the Prehistoric Flint Mine at Denevér Street (Budapest-Farkasrét). A Denevér úti őskori kovabánya agancsleletei (Budapest-Farkasrét). *Folia Archaeologica* 47. 1998-1999. 69–102.
- VÖRÖS 2000a: Vörös, I. Hunted mammals from the Gravettian campsite Bodrogkeresztúr-Henye (Ne Hungary). In: T. Dobosi, V. (ed.) *Bodrogkeresztúr-Henye (NE-Hungary), Upper Palaeolithic site*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. 113–186.
- VÖRÖS 2000b: Vörös, I. *Macro-mammal remains on Hungarian Upper Pleistocene sites*. In: T. Dobosi, V. (ed.) *Bodrogkeresztúr-Henye (NE-Hungary), Upper Palaeolithic site*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. 186–212.
- VÖRÖS 2001: Vörös I. A Kárpát-medence holocén nagyemlős faunatörténete. In: *II. Kárpát-medencei Biológus Szimpózium*. Magyar Biológiai Társaság és a Magyar Természettudományi Múzeum. Budapest, 2001. nov. 20–22. Előadások összefoglalói. Szerk: Isépy I. – Korsós Z. – Pap I. Budapest, 15–18.

- VÖRÖS 2003a: Vörös I. Vadászott állatok. Függelék: Magyarország emlősei. In: *Magyar régészet az ezredfordulón*. Főszerk. Visy Zs. Budapest. 56–60, 73–74.
- VÖRÖS 2003b: Vörös I. A magyarországi gímszarvas (*Cervus elaphus* Linnaeus) postcranialis csontméretei. In: *III. Kárpát-medencei Biológiai Szimpózium*. Magyar Mezőgazdasági Múz. 2003. okt. 28–30. Előadások összefoglalói. Szerk. Penszka K. – Korsós Z. – Pap I. Budapest. 185–190.
- VÖRÖS 2007: Vörös I. Sümeg-Mogyorós dombi őskori kovabánya agancsletei. Antlers from the Prehistoric Flint Mine at Sümeg-Mogyorósdomb. *Archeometriai Műhely* 2007/1. 19–29.
- VÖRÖS 2013: Vörös, I. Adatok az Árpád-kori vadászat történetéhez. Angaben zur Geschichte der Árpádenzeitlichen Jagd. *Folia Archaeologica* 55 (2011–2013) 217–262.

MARAL SZARVAS (*CERVUS ELAPHUS MARAL* OGILBY 1840)
A KÉSO NEOLITIKUS ASZÓD-PAPI FÖLDEK TELEPÜLÉSÉRŐL

Az Aszód-Papi földek a Galga-völgy bejárata és a Nagy-völgy találkozásánál emelkedő dombháton található. A lelőhelyen a késő neolitikus lengyeli kultúra nagy kiterjedésű települése és temetője került elő, ahol az alföldi tiszai és herpályi kultúra leletei is megjelentek. Az Aszód-Papi földek ásatásán előkerült állatcsontok mennyisége a négy ásatási évadban (1. tábl.) jelentősen eltér egymástól. Az összesített fauna alapján megállapítható, hogy a háziállatok mennyisége 10 949 db (42,8%), kevesebb, mint a vadászott állatoké (14 565 db) (56,9%). A mocsári teknős, vadmadár és a fajra nem meghatározható kiskérőrdző-maradványok darabszáma 87 (0,3%). A háziállat-állomány négy fajból áll, ezek között abszolút domináns a szarvasmarha (75,8%) (8294 db), közel ötöde a sertés (17,2%) (1879 db), majd ezt követi a kutya (3,7%) (409 db) és a kiskérőrdzők (3,3%) (367 db) gyakorisága. A településen egyértelműen szarvasmarhatartó gazdálkodást folytattak. A sertés és a kiskérőrdzők „kiegészítő” háziállatfajok. A sertés lokális tartása feltételezhető, a kiskérőrdzők alkalmanként kerülhettek a településre. A kutyáknak mind őrző-védő, mind vadásztárs szerepük egyértelmű, de a neolitikumban ették is őket. A vademlősök között a hús vadak mennyisége 14 436 db (99,2%), a ragadozó és prémes állatoké mindösszesen 129 db (0,8%). A hús vadnak minősíthető nagyvadak között legtöbb a maral szarvas (5421 db) (37,6%), azt követi a vaddisznó (3974 db) (27,6%), az őstulok (3714 db) (25,7%), az őz (1326 db) (9,1%), majd a jávorszarvas (1 db) maradványa (1. táblázat). Az Aszód-Papi földek gerinces faunája eltér a dunántúli lengyeli kultúrák faunáitól, ahol a gerinces faunákban a háziállatok aránya meghaladja a vadállatokét. Az aszódi lengyeli kultúra település gerinces faunája az alföldi késő neolitikus tiszai és herpályi kultúrák faunájával mutat nagyfokú egyezést.

Az Aszód-Papi földek neolitikus település csonteszközeinek első zoológiai meghatározása a háziállatok maradványai között 3 fajnak 168 db (szarvasmarha 30 db, kiskérőrdző 136 db és a kutya 2 db), a vadászott állatok maradványai között 6 fajnak 845 db (maral szarvas 684 db, őz 79 db, vaddisznó 61 db, őstulok 16 db, barna medve 4 db és a mezei nyúl 1 db) megmunkálásra előkészített, illetve megmunkált csonteszköze került elő. Fajra nem meghatározható csonteszköz 109 db és a tengeri kagyló 5 db (2. táblázat).

Ezek közül legfontosabb a 146 db agancsszárból készült 81 db „agancskapa” (40 db ép, 41 db sérült, félbetört) és a 65 db ún. „agancsvéső” (a szár oldalából készült eszköz, alsó munkaéle csiszolt, a rögzítésre szolgáló felső része durván faragott).

A magyarországi felső pleisztocén nagyemlős faunában 23 lelőhelyről – 19 barlang-köfűlke-szíklaüreg és 4 nyíltzíni lelőhely 29 rétegéből – a gímszarvasmaradványok között előfordul egy nagyméretű *Cervus* alak. A késő neolitikumban a legnagyobb abszolút osteometriai adatokkal rendelkező szarvaspopuláció a maral szarvassal azonosítható. A késő neolitikumtól kezdődően a magyarországi szubfosszilis szarvasok kronológiai testméret változása egy folyamatos testméretcsökkenést (1. kép), a nemek között pedig méretbeli eltérés változását mutatja. A késő neolitikus szarvasok agancsfelépítésének tanulmányozását megnehezíti az a körülmény, hogy a statisztikai mennyiségű agancslelet kovabányából (Sümeg, Denevér út), illetve agrártelepülésről (Aszód) került elő. A legnagyobb számban tanulmányozható szarvas osteometriai adat Aszódon került elő. Az aszódi maral szarvasok nemek szerint elkülönített csontjait a 2. kép, a szélesség és a hosszúság méreteinek statisztikai paramétereit a 3. táblázat tartalmazza.

Magyarországon a szarvas a középkorban még nem, de az újkor során – különösen a 16–18. században – már „tipikus hegyvidéki” erdei állattá vált. Az a maral szarvaspopuláció, amely a neolitikum végén hatolt be a Kárpát-medencébe és mint „keleti fajta” klíma okozta testméretváltozáson ment keresztül, a 19–20. században már csak izoláltan fordul elő. Ezek a helyek Szlavónia–Dél-Dunántúl–Duna-ártéri területei, illetve a Keleti-Kárpátok hegyvidéke. A ma legerősebb testfelépítésű és agancsképzésű magyarországi gímszarvasok a Dél-Dunántúl–Duna-ártér elegyes erdeiben találhatók, ott, ahol a kora szubfossilis időszakban még a kis testméretű mediterrán gímszarvas volt elterjedt. A múlt század fordulóján történt szarvas-betelepítések ellenére a magyarországi gímszarvas méretadatai mind a nyugati, mint a keleti területek szarvasállományától eltérnek. A magyarországi gímszarvasok koponya- és relatíve kisszámú csontméretei közöltek. A mai magyarországi gímszarvast a közép-európai gímszarvassal (*Cervus elaphus hippelaphus* Erxleben 1777.) azonosítják.

FRAUENSCHMUCK ALS ABZEICHEN DES RANGES?

Ein weiterer Bronzefund aus Ménfőcsanak

Gábor ILON

Zu Ehren von Andrea Vaday

Zwischen 2009 und 2011 wurde vor einer geplanten Bauarbeit unter der Leitung des Verfassers auf einer Fläche von 27,7 Ha eine Rettungsgrabung durchgeführt. Der Fundplatz befindet sich auf der Kleinen Ungarischen Tiefebene, in der Gemarkung der einst selbständigen Besiedlung von Ménfőcsanak – heute Teil der Stadt Győr – (*Abb. 1. 1*), auf der sogenannten Széles-földek (Flur). Der Fundplatz erstreckt sich auf der NW-Seite der Hauptstraße 83 am östlichen Ufer des Raab, genau an der Stelle, wo die Marcal vor der Flussregulierung im 19. Jahrhundert zufluss. Unser Fundort ist Teil eines ca. 150 Ha großen Fundplatzkomplexes. Das Fundplatzkomplex – mit dem freigelegten Teil, der durch das Pándzsa-patak (Bach) mit einem rechtwinkeligem Bruch gespalten ist – wird heute in NO-SW Richtung durch die Hauptstraße 83¹, in NW-SO Richtung durch die M1 Autobahn (Wien – Budapest) gespalten. Die für Besiedlung geeigneten Teile, die vom Grundwasserspiegel ununterbrochen beeinflusst wurde, wurden ab vorgeschichtlicher Zeiten bis ins Mittelalter besiedelt. Dank dessen bzw. der ausgezeichneten topographischen Lage konnte der ausgedehnte intensive Fundplatz entstehen. An diesem Ort werden mit einigen Jahren ausgenommen – seit mehr als 50 Jahren archäologische Tätigkeit ausgeübt. Während meiner Grabung wurden insgesamt fast Elftausend Befunde dokumentiert.

Während der Grabung wurden mehrere Hektar große Siedlungsteile der, die Koszider-Periode nachfolgenden – der ungarischen Terminologie gemäß – spätbronzezeitlichen Hügelgräberkultur und Urnenfelderkultur freigelegt. Die Gründung beider Siedlungen erfolgte meiner Meinung nach mit einer „Opferdarbringung“, mit dem Niedersetzen jeweils eines Bronzedepots.

Wegen des, zu weiteren Grabungsarbeiten ungeeigneten Wetters wurde die zweite Grabungskampagne am 19. November 2010 eingestellt. Vor Ort blieb unserer Mitarbeiter, Lajos Sándor (*Abb. 1. 2*), um die, nach dem Abtragen der Humusschicht erforschten Grabungsfläche der letzten Wochen noch einmal mit dem Metalldetektor zu überprüfen. Er wurde beauftragt, die dem Wasser nahen Gebieten sorgfältig zu begehen, vor allem dort, wo das Grundwasser und der Niederschlag der letzten Tage die Untersuchung vorher unmöglich machte. Insgeheim hoffte ich, dass er in der nassen Umgebung, in der Nähe des Wassers mit Absicht niederlegte Funde, oder sogar einen Depotfund findet.

Am 26. November entdeckte er drei gegossene Bronzeanhänger, das Anliegen dieser Studie. Der Fund ist der I. Bronzefund des Fundplatzes, der unter der Strat. Nr. 11506. registriert wurde. Die Funde wurden freigelegt und in situ fotografiert, mit GPS eingemes-

¹ Die Rettungsgrabungen wurden unter der Leitung von Andrea Vaday durchgeführt.

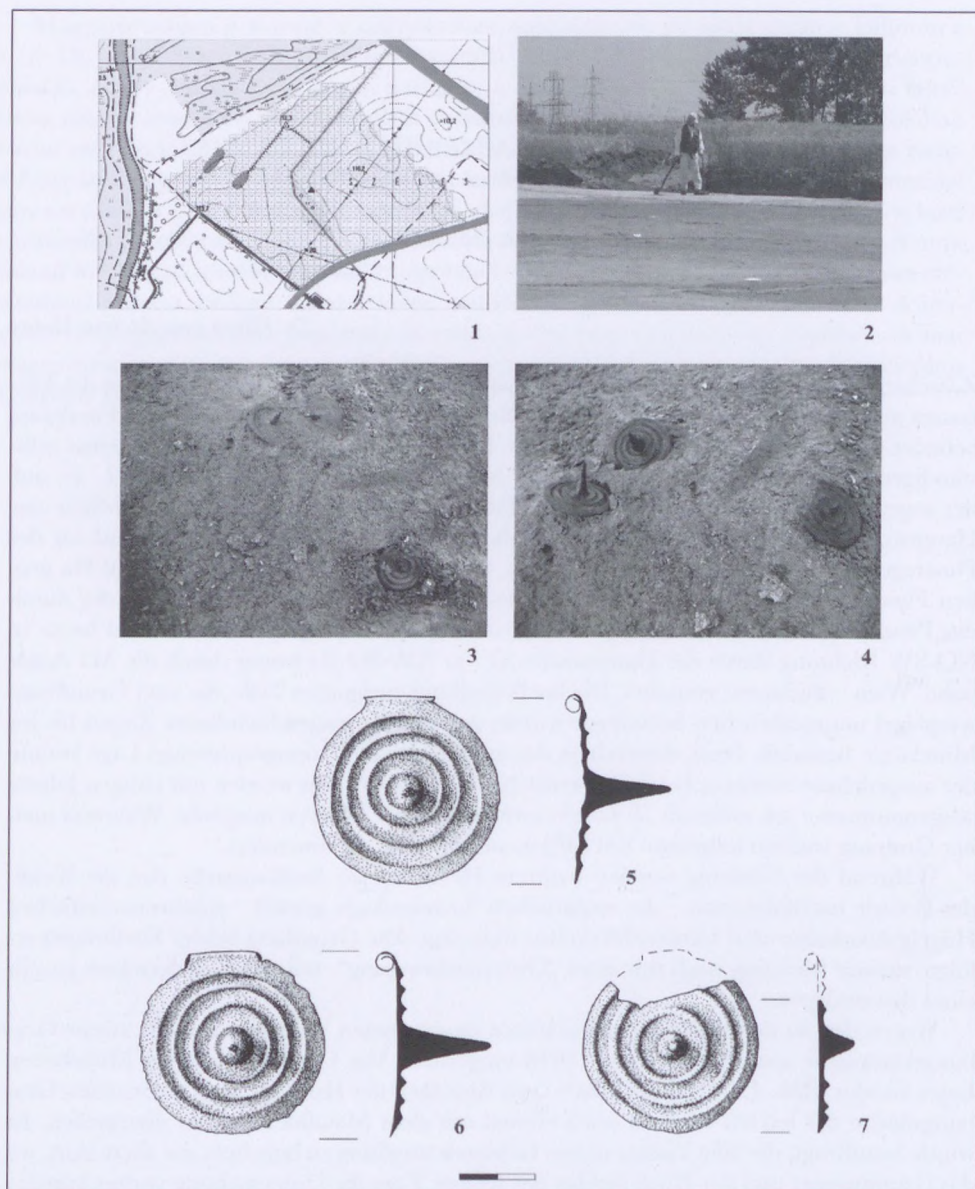

Abb. 1 1. Die genaue Fundstelle des Hortfundes I. im Quadrant HD-23 (Angefertigt von T. Csuti), 2. Der Metalldetektorexperte, Lajos Sándor während der Begehung der Grabungsfläche in der Nähe des Wassers und des Schatzfundes (Foto: F. Halász), 3. In situ Hortfund während der Freilegung (Foto: L. Sándor), 4. In situ Hortfund nach der Freilegung (Foto: L. Sándor), 5-7. Anhänger (Zeichnung: M. Mátyus)

1. ábra 1. Az I. kincs előkerülési helye, a HD-23 raszter a feltárási területen (Készítette: Csuti Tamás), 2. Sándor Lajos keresős munka közben a vízfolyás és a kincs közelében (Fotó: Halász Ferenc), 3. A kincs in situ helyzetben bontás közben (Fotó: Sándor Lajos), 4. A kincs in situ helyzetben a bontás végén (Fotó: Sándor Lajos), 5-7. Csüngők (Rajz: Mátyus Magdolna)

sen (*Abb. 1. 3–4*) und letztendlich geborgen. Die genaue Fundstelle liegt an der östlichen Seite des Wasser, zur Autobahn M1 hin, im Quadranten HD–23 (*Abb. 1. 1*). Die Höhe der Oberfläche vor Grabungsbeginn betrug 112,48 m. Der Bronzefund kam auf einer Höhe von 111,961 m, also in einer relativen Tiefe von 51,9 cm zum Vorschein. Die Koordinaten wurden von Lajos Sándor mit einem GPS Handgerät eingemessen (± 3 m), die Koordinaten sind: N 541761, E 256601. Die Gegenstände des Bronzefundes lagen auf einer Fläche gleich groß wie ein Couchtisch. Die Messpunkte wurden am 18. April 2011 – in der neuen Grabungskampagne – durch den Geodäten-Mitarbeiter der Vermessungsgruppe der Region (Zoltán Áncsán und Zoltán Kovács) eingemessen, die Koordinaten sind: N 541758,63 und E 256608,66.

Fundbeschreibung

1. *Anhänger*. Stachelscheibenanhänger mit dreierlei Kreisrippen, Bronze. Unversehrt. Durchm: 4,85, Länge des Stachels zusammen mit dem Blech: 2,3, Breite der Anhängeröse: 1,8 cm. Gewicht: 22,5 g. Restauriert. Inv. Nr. 1.34305.11506.1. (*Abb. 1. 5*)
2. *Anhänger*. Stachelscheibenanhänger mit dreierlei Kreisrippen aus Bronze. Unversehrt. Durchm: 4,9 Länge des Stachels zusammen mit dem Blech: 2,5, Breite der Anhängeröse: 1,8 cm. Gewicht: 21,67 g. Restauriert. Inv. Nr. 1.34305.11506.2. (*Abb. 1. 6*)
3. *Anhänger*. Stachelscheibenanhänger mit dreierlei Kreisrippen aus Bronze. Anhängeröse fehlt. Durchm: 4,6, Länge des Stachels zusammen mit dem Blech: 0,95 mm. Gewicht: 13,07 g. Restauriert. Inv. Nr. 1.34305.11506.3. (*Abb. 1. 7*)

Die drei Anhänger gehören zur Gruppe der Anhänger vom Typ Ráksi.² Sie können ins typologische System von Amália Mozsolics nicht eingereiht werden, da sie drei Rippen besitzen und demnach in die Aa Gruppe zuhören würden, gleichzeitig besitzen sie einen langen Stachel, der in die B Gruppe zuweisen würde.³ Im typologischen System von Gissella Schumacher-Matthäus⁴ gehören sie in die Gruppe B, nach Tibor Kovács⁵ in die II. Gruppe, nach Wels-Weyrauch⁶ können sie in die Variante I. eingereiht werden. Die Kreisrippenanhänger mit kürzerem Stachel wurden von den Forschern der Periode als älter, die mit längerem Stachel als jünger datiert (Mozsolics: BIIIb /Koszider-Periode/; Hänsel: MD I und MD I-II).⁷ Anhand der Prototypen im Urnengräberfeld von Újhartyán–Vatya glaubte István Bóna,⁸ dass die mit wenigen Kreisrippen ausgestatteten Exemplare älter sind, obwohl die von ihm zitierten Funde fünf Rippen besaßen. Tibor Kovács⁹ kam – vor allem auf Grund der Gräber von Várpalota und der Zusammensetzung des Depotfundes von Lovas zum Einsicht, dass die typologischen Abweichungen (Länge des Stachels, Zahl der Rippen) keine chronologischen Unterschiede signalisieren. Dieser Erkenntnis stimme ich vollständig überein.

² HAMPEL 1896, Taf. 221; MOZSOLICS 1967, 157–158.

³ MOZSOLICS 1967, 92.

⁴ 1985, 100–101, Tab. 70.

⁵ 1986, 38–39.

⁶ 1991, 19, Taf. 36A

⁷ MOZSOLICS 1967, 92; HÄNSEL 1968, 120, Beilage 5–6.

⁸ BÓNA 1975, Taf. 34. 21, Taf. 35. 12; BÓNA 1994, 61.

⁹ 1986, 38–39.

Die nach Vollständigkeit strebende Arbeit von Tibor Kovács¹⁰ – obwohl es seit langem her ist – trug sämtliche Anhänger zusammen, deshalb werden hier nur einige aufgelistet. Zum ersten sollten hier die räumlich am nächsten stehenden erwähnt werden:

1. *Auf der Grabungsfläche im Humusschicht* fand Lajos Sándor mit dem Metalldetektor folgende Funde:

1a/ Im Quadrant IA-21, in einer Tiefe von 20 cm: *Anhänger*. Stachelscheibenanhänger mit zweierlei Kreisrippen, aus Bronze. Unversehrt. Durchm: 2,8, Länge des Dorns mit dem Blech: 0,7 cm. Gewicht: 2,8 g. Restauriert. Inv. Nr. 1.34305.1.259.

1b/ Im Quadrant JC-22, in einer Tiefe von 60 cm: *Anhänger*. Stachelscheibenanhänger mit dreierlei Kreisrippen, aus Bronze. Von zwei kleinen abgebrochenen Splitter abgesehen, ist er vollständig. Durchm: 3,4, Länge des Dorns mit dem Blech: 0,5 cm. Gewicht: 9,13 g. Restauriert. Inv. Nr. 1.34305.1.143.

1c/ Im Quadrant JD-14, in einer Tiefe von 30 cm: *Anhänger*. Stachelscheibenanhänger mit zweierlei Kreisrippen, aus Bronze. Unversehrt. Durchm: 2,5, Länge des Dorns mit dem Blech: 0,6 cm. Gewicht: 5,37 g. Restauriert. Inv. Nr.: 1.34305.1.122.

Das Dorn aller drei Exemplare ist kürzer als die des Bronzefundes und können im System von Tibor Kovács in die Gruppe I. eingereiht werden.¹¹

Aus der Freilegung der erodierten Oberfläche entstammt der folgende Fund:

1d/ Während der Freilegung der, in den benachbarten Quadranten JC-07-08, 12-13 eröffneten Sondierungsfläche (Strat. Nr. 7211) kam ein *Anhänger* zum Vorschein. Stachelscheibenanhänger mit zweierlei Kreisrippen, Bronze. Anhängeröse fehlt. Durchm: 2,1, die Länge des Stachels mit Blech: 0,6 cm. Gewicht: 4,16 g. Restauriert. Inv. Nr. 1.34305.7211.280.

2. Südlich von unserer Grabungsfläche, im benachbarten Gebiet befindet sich der 17 Ha große, in den Jahren 1996-98, unter der Leitung von Péter Tomka und Ildikó Egrý freigelegte Fundplatz namens *Einkaufszentrum*,¹² wo insgesamt 7 Skelettbestattungen geborgen und auf die Koszider-Periode (Bz B1) datiert wurden. Im Grab Nr. 855. wurde eine junge Person (12–18/20 Jahren) mit einem zweierlei gerippten Anhänger bestattet,¹³ der Infans II. (12–14 Jahren) im Grab 919. besaß 3 Exemplare (von denen 1 St. 4 Rippen, 2 St. mit 3 Rippen ausgestattet waren) bzw. 2 Sicheladel,¹⁴ sowie im Grab 1060. wurden als Halsschmuck einer Frau 12 Anhänger (davon 3 St. gerippt) und 2 Sicheladel dokumentiert.¹⁵ Diese Anhänger (Kovács: Gruppe I)¹⁶ sind alle mit einem kürzeren Stachel ausgestattet, als des hier, unter dem Nr. 3 beschriebenen Exemplars. Die Datierung der Gräber 919. und 1060. kann mit Hilfe der Sicheladel auf die ältere Phase der *Bz B1 Periode* bestimmt werden.

Bedauerlicherweise wurden die Größen- bzw. Gewichtsdaten der Bronzebeigaben nicht angegeben. Deshalb sind diese Anhänger zur weiteren Vergleichung (z.B. Gewicht) nicht geeignet. Anhand der Zeichnungen in der Veröffentlichung kann nur soviel festgestellt wer-

¹⁰ 1986, 38–39.

¹¹ Kovács 1986, 38–39.

¹² Tomka 2001, 148; Egrý 2004, 122, Map 1–2.

¹³ Egrý 2004, Fig. 2.

¹⁴ Egrý 2004, Fig. 3.

¹⁵ Egrý 2004, Fig. 6.

¹⁶ Kovács 1986, 38–39.

den, dass die Anhänger ein Durchmesser von ungefähr 3 cm besitzen und ihre Stachel kürzer sind, als die des Schatzfundes.

3. Die aus Várpalota (Kom. Veszprém), aus Gräber entstammenden und auf die ältere Phase der Hügelgräberkultur (*Bz B1 jüngere Phase*) datierten 8 Anhänger (mit drei und vier Kreisrippen, mit kurzem und langem Stachel) gelangen 1896 als Geschenk des Grafen Géza Zichy ins Nationalmuseum.¹⁷ Die Variante mit dem längeren Stachel kann mit den Streufunden¹⁸ aus *Levice* (Slowakei, früher Léva) und mit dem Skelettgrab Nr. 7. des zur mitteldonauländischen Hügelgräberkultur gereichten Gräberfeldes aus *Smolenice* (Slowakei, früher Szomolány)¹⁹ verglichen werden.

4. Aus dem Gräberfeld von *Dunaújváros*–Duna-dúlő wurden aus den spät-Koszider datierten Gräbern 639. und 854a ein bzw. zwei Exemplare mit kurzem Stachel publiziert.²⁰

Einige weitere Analogien sind:

5. *Wien*–Sulzengasse (Österreich), in einem Bronzehortfund aus der Mittelbronzezeit I. (*Bz B1 ältere Phase*) befinden sich Stachelscheibenanhänger mit kurzem Stachel und 3 bzw. 4 Kreisrippen.²¹

6. *Pitten* (Österreich): im 2. Grab (*MD III*) des Gräberfeldes, in dem eine ältere Frau beigesetzt wurde, kamen 10 Anhänger vom Typ Ráksi zum Vorschein. Das Durchmesser aller beträgt 5,6 cm, ihre Stachel sind lang (2,2 cm), jedoch besitzen sie 5 Rippen.²² Im selben Gräberfeld, in den Frauengräbern 57. und 98. wurden gleicherweise auf die MD III Periode datierte Stachelscheibenanhänger (10 und 7 St.) mit langem Stachel und 6 Kreisrippen freigelegt.²³

7. *Svätý / Dolný Peter* (Slowakei, früher Alsó-/Komáromszentpéter): im Grab Nr. 20 1 St. (mit dreierlei Rippen und kurzem Stachel) im Grab Nr. 24. 12 St. (mit zweierlei Kreisrippen und kurzem Stachel) und im Grab Nr. 35. 1 St. (mit zweierlei Kreisrippen und kurzem Stachel) Anhänger vom Typ Ráksi wurden geborgen, die mit Spiralperlen kombiniert einen Halsband bildeten.²⁴

8. *Aus Lubá* (Slowakei, früher Libád) entstammt ein auf die *Kosziderzeit* datierte, im wesentlichen Trachtelemente beinhaltender Depotfund, der u.a. zwei große und 8 kleine Stachelscheibenanhänger mit zweierlei und dreierlei Kreisrippen beinhaltet.²⁵

9. Im II. Hortfund von *Hodejov* (Slowakei, früher Várgede), der auf die *Koszider-Periode*, auf die ältere Phase der Hügelgräberkultur datiert wurde, kamen kleinere und größere, mit zweierlei und dreierlei Kreisrippen versehene Stachelscheibenanhänger zum Vorschein.²⁶

10. Im 2. Siedlungsbefund von *Křižanovice* (Mähren) stammt ein Stachelscheibenanhänger mit kurzem Stachel, der mit der Vermittlung der karpatenländischen Hügelgräberkultur

¹⁷ MRT 2. 220; Kovács 1977, 47; Abb. 1; DAVID-ELBIALI und DAVID 2009, 330, Fig. 7C

¹⁸ FURMÁNEK 1980, 32, Taf. 19. 568–569; SCHUMACHER-MATTHIAUS 1985, 241, Tab. 71, 73, Taf. 58. 2b

¹⁹ FURMÁNEK 1980, 32, Taf. 19. 567.

²⁰ VICZE 2011, 138, Fig. 30–31, Pl. 206. 4, Pl. 216. 4.

²¹ DAVID-ELBIALI und DAVID 2009, 328, Fig. 5K

²² HAMPL et al. 1981, 17–18, Taf. 197. 1–10; DAVID 2010, Abb. 40. 1; GRÖMER 2010, Abb. 200.

²³ HAMPL et al. 1981, 46–47, 60–61, Taf. 125; Taf. 209. 12; Taf. 213. 16–22; SORESENSEN und REBAY 2005, Tab. 6; WELS-WEYRAUCH 2011, 261.

²⁴ DUŠEK 1969, 61–63, 65, 71, Abb. 10. 1, Abb. 11. 5–6, Abb. 12. 1–10; Abb. 14. 6; FURMÁNEK 1980, Taf. 36B

²⁵ BARTÍK und SCHREINER 2010, 21, 24–25, Taf. 2. 1–2, 6–13.

²⁶ FURMÁNEK 1980, Taf. 18. 520–543, Taf. 19. 544–551; FURMÁNEK und VLADÁR 2006, 185, 188–189, Abb. 9.

aus dem Karpatenbecken hierher gelangte. Er wurde auf die früheste Hügelgräberzeit (*Bz B1*) datiert.²⁷

11. Im ausgeraubten Skelettgrab von *Lužice* (Mähren) liegen 17 St. zweierlei gerippte Anhänger vor, die kurze Stachel besitzen und auf die *Bz B1* Periode der mitteldonauländischen Hügelgräberkultur datiert wurden.²⁸

12. *Nonn* (Bayern): im auf die *Stufe Locham* datierten Depotfund kamen unter anderem ein Nadel vom Typ Wetzleinsdorf und 7 Anhänger zum Vorschein (2 und 3 gerippt, mit kurzem Stachel). Der Depot befand sich 50 m über dem Saalach-Tal, in einer Tiefe von 5–20 cm.²⁹

13. Im, durch Hilfe eines Bronzearmbandes auf die ältere Hügelgräberzeit (*Stufe Locham*) datierten Depotfund von *Schipling* (Bayern) wurden 7 Anhänger geborgen. Der Fund kam in der Nähe von Wasserquellen, etwas höher zum Vorschein.³⁰

14. *Wolnzach*–Niederlauterbach (Bayern): aus dem 2. Frauengrab des 1. Hügels (*Bz B*, *Stufe Locham*) liegen 9 Anhänger (dreifach gerippt und mit kurzem Stachel), 2 Nadel und 2 Armspirale vor.³¹

15. Der Hortfund von *Flintsbach* (Bayern) kam unter einer Steinsetzung in einem Gefäß zum Vorschein. Er beinhaltete 1 Anhänger vom Typ Wardböhlen (dreifach gerippt, mit kurzem Stachel), sowie weitere 16 vom anderen Typ.³² Der Hortfund lag 50 m über dem Wasserspiegel des Inns. Er ist fast ein Jahrhundert jünger,³³ als unser Schatzfund von Ménfőcsanak, jedoch wurde er wegen der Deponierung in nasser Umgebung erwähnt.

Es ist wesentlich, Verbreitung und Aufkommen des Schmucktyps (Liste 1, *Abb. 2. 1*) im kosziderzeitlichen Karpatenbecken zu untersuchen. Meines Wissens nach erscheint der Stachelscheibenanhänger vom Typ Ráksi bzw. seine Gussform in 53 Fundplätzen (jedoch in der Gemarkung von 51 Siedlungen, Tiszafüred–Ásotthalom³⁴). Die aus Ménfőcsanak entstammende Exemplare (aus Bestattungen und Hortfunden, bzw. als Streufunde), der aus der „Umgebung von Győr“ und in der Archäologischen Sammlung der Benediktinerabtei von Pannonhalma³⁵ aufbewahrte Streufund, sowie die Fundplätze in der südwestslowakischen Teil der kleinen Tiefebene (Devínska Nová Ves / Dévényújfaló, Dunajská Streda / Dunaszerdahely, Dolný Peter, Nové Zámky / Érsekújvár, Hegyhátszentmárton,³⁶ Velem St. Vid,³⁷ Zalaszentiván³⁸) bereichern das Bild der engen Region. Unter den oben erfassten Fundplätzen enthielten die Depotfunde von Hegyhátszentmárton und Zalaszentiván keine Anhänger, jedoch durften sie anhand der an den Enden der Armspiralen angebrachten Ketten und der reich gerippten Stachelscheibenanhänger vom Typ Pitten eine selbständige westkarpatenländische Gruppe gebildet haben.³⁹ Sie sind jedoch – meiner Meinung nach

²⁷ STUHLÍK 1992, 32, 34, *Abb. 21. 18*.

²⁸ STUHLÍK 2012, 381, *Obr. 2. 3–19*.

²⁹ WELS-WEYRAUCH 2008, 277–278, *Abb. 3. 2–10*; WELS-WEYRAUCH 2011, 267.

³⁰ WELS-WEYRAUCH 2008, 278, *Abb. 4. 1–7*.

³¹ SCHAUER 1993, 63, 72, *Abb. 4A*.

³² WELS-WEYRAUCH 2008, 275–276, *Abb. 1. 3*; WELS-WEYRAUCH 2011, 267, *Abb. 10*.

³³ INNERHOFER 2000, 270–272, *Abb. 10*.

³⁴ BÓNA 1960, 261–262, 265–266, *Taf. I. 1–2, Taf. IV. 1*; BÓNA 1994, 61; KOVÁCS 1994a, 133, *Fig. 89*.

³⁵ MITHAY 1941, *Taf. XII. 3*.

³⁶ NAGY 2008.

³⁷ MISKE 1908, *Taf. 22. 7*.

³⁸ BÓNA 1958a, *Taf. VI*.

³⁹ BÓNA 1994, 64.

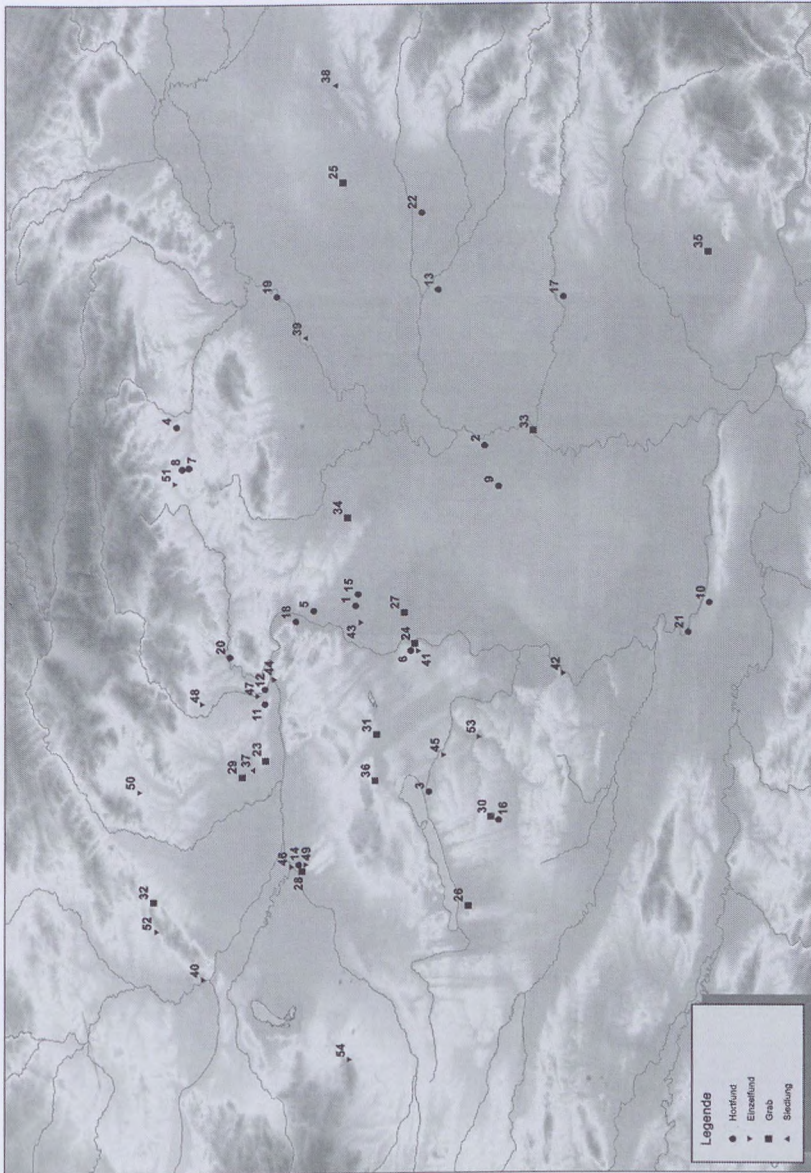

Abb. 2.1 Fundorte der kosziderzeitlichen Anhänger vom Typ Rákai – Depotfunde, Streufunde, Grabfunde, Siedlungsfunde – im Karpatenbecken. (Angefertigt von I. Eke). Die Auflösung der Ziffer auf der Karte s. Liste 1.

2. ábra 1 Koszideri korú, Rákai típusú csüngők lelőhelyei – depó, szórvány, sír, telep – a Kárpát-medencében (Készítette: Eke István). A térképszámok feloldását lásd. 1. lista

– etwas jünger als die Exemplare aus Csanak. Die erwähnten Funde und Fundorte füllen gleichzeitig die geographische Lücke zwischen der, als Verbreitungsschwerpunkt geltenden Ungarischen Tiefebene, der Schwäbischen Alb, sowie zwischen Ost- und Südbayern.⁴⁰

⁴⁰ WELS-WEYRAUCH 2008, 279.

Der aus dem Karpatenbecken entstammende, jedoch bereits in den, die Kosziderperiode vorangehenden lokalen Kulturen (Gáta-Wieselburg, Vátya III) herausbildende⁴¹ und von hier aus in Mitteleuropa verbreitende Anhängertyp⁴² kann vielleicht auf den Stachelscheibenkopfnadel⁴³ und auf die dekorierte Stachelphalere der Aunjetitz-Kultur⁴⁴ zurückgeführt werden. Der Stachelscheibenanhänger mit Kreisrippen signalisiert gleichzeitig symbolischen Inhalt, da die Kreisrippen-Motive sich im Allgemeinen auf die Sonne bezieht.⁴⁵ Dieses Symbol erscheint in der Urnenfelderzeit an Waffen (z.B. Schwert, Helm), an Goldbleche (z.B. Avanton, Ezelsdorf, Schifferstadt, Velem St. Veit), sowie an Keramik- und Metallgefäßen, und verliert auch in der Hallstattzeit nicht von seiner Popularität.⁴⁶

Anhand der oben zitierten Beispielen ist es feststellbar, dass der Anhängertyp und somit der Hortfund 1. mit einer persönlichen Deponierung zusammenhängt,⁴⁷ 2. er ist ohne Zweifel ein Trachtelement der gesellschaftlich hochrangigen Frauen, Teil eines, der „Amtskette“ ähnlichen,⁴⁸ rund um den Hals getragenen Schmuckes (Beschreibung der Trachtenweise: Wels-Weyrauch⁴⁹; Abbildung: Tonfigur aus Klenovnik /Kroatien/ – Schumacher-Matthäus⁵⁰; Beispiele für die in situ Lage: die Gräber von Ménfőcsanak und Hengstberg-Wardböhlen Grab II.⁵¹; Rekonstruktionen: Wels-Weyrauch,⁵² 3. Der Brauch der Deponierung solcher, in ferner Regionen beliebten Schmucksachen („supra-regional ornament“) erscheint zu dieser Zeit in ganzen Europa,⁵³ 4. Der Anhängertyp kann mit der Hügelgräberkultur in Zusammenhang gebracht werden,⁵⁴ in der er sogar kennzeichnendes Attribut geworden ist,⁵⁵ 5. Das Vorkommen dürfte bereits in der Stufe Bz 0,⁵⁶ aber mit Sicherheit ab der Stufe Bz B1 – Bz C2⁵⁷ erfasst werden, also ab der mittleren Bronzezeit II. nach der zentraleuropäischen Chronologie (MD II⁵⁸), und ab der Kosziderzeit⁵⁹ nach der ungarischen Terminologie (in der Schweiz ist es 1550 ± 25 Jahren v. Chr.). Die Vorbilder des Anhängertyps deuten auf die östlichen Gebiete des Karpatenbeckens hin,⁶⁰ jedoch dürfen westliche Einflüsse, wie die der Gáta-Wieselburg-Kultur⁶¹ und der Aunjetitz-Kultur nicht ausgeschlossen werden,⁶²

⁴¹ KOVÁCS 1986, 37.

⁴² HÄNSEL 1968, 118–119; FURMÁNEK 1973, 143; STUCHLÍK 1992, 34; STUCHLÍK 2012, 381.

⁴³ BARTELHEIM 1998, 68–69, Taf. 46. T10.1.

⁴⁴ BARTELHEIM 1998, 85–86, Taf. 48. X11.

⁴⁵ MÜLLER-KARPE 2003, 150, Abb. 2. 1.

⁴⁶ HANSEN 2006, 63.

⁴⁷ FONTIJN 2002, 217.

⁴⁸ WELS-WEYRAUCH 2011, 275–277.

⁴⁹ 1991, 15–16.

⁵⁰ 1985, 12–13, Tab. 2, Taf. 4. 1a

⁵¹ BERGERBRANT 2007, Fig. 76. 2.

⁵² 2008, 287–288, Abb. 7–11; WELS-WEYRAUCH 2011, Abb. 14.

⁵³ FONTIJN 2002, 215–216, 240, Fig. 10.4.

⁵⁴ KOVÁCS 1984, 384–385.

⁵⁵ BÓNA 1994, 64.

⁵⁶ LICHARDUS und VLADÁR 1996, 29, 31.

⁵⁷ WELS-WEYRAUCH 1991, 23, Abb. 2.

⁵⁸ HÄNSEL 1968, 161, Abb. 4.

⁵⁹ KOVÁCS 1984, 379.

⁶⁰ BÓNA 1994, 64.

⁶¹ KOVÁCS 1986, 37.

⁶² BARTELHEIM 1998, 68–69, 85–86.

Inv.No.	1.34305.11506.1.	1.34305.11506.2.	1.34305.11506.3.
measurement place			
Mg	-	-	-
Al	0.41	-	2.54
Si	0.8907	0.1623	8.48
P	-	0.0556	0.1435
S	0.3065	0.1478	-
Ti	-	-	-
V	-	-	-
Cr	-	-	-
Mn	-	-	-
Fe	0.1608	-	0.0792
Co	-	-	-
Ni	0.3237	0.3345	0.6318
Cu	85.14	84.93	76.85
Zn	-	-	-
Zr	-	-	-
Nb	-	-	-
Mo	-	-	-
Ag	-	-	-
Sn	11.44	12.06	10.58
Sb	0.9684	1.3248	0.3101
Hf	-	-	-
Ta	-	-	-
W	-	-	-
Re	-	-	-
Pb	-	-	-
Bi	-	-	-
LE			
Au	-	-	-
Ir	0.3636	0.9839	0.3847
Pd	-	-	-
Rh	-	-	-

Abb. 2. 2 Datenreihe der XRF Analyse (Innov-X-Delta XRF – Alloy Mode; Untersuchung: Sz. Döbröntey-David - Archeolore GmbH, Budapest)

2. ábra 2 A tárgyak XRF elemzésének adatai (Innov-X-Delta XRF – Alloy Mode; Döbröntey-David Szilvia - Archeolore Kft., Budapest)

6. Während einer Deponierung wurden sie in der Nähe des Wassers, in einer nassen Umgebung, jedoch in einer geringeren Tiefe niedergelegt.

Im oben vorgeführten Hortfund befinden sich also ein Anhänger mit mäßig langem Stachel und zwei mit langem Stachel. Sie repräsentieren die Variante B⁶³ des Anhängers vom Typ Ráksi (mit 2–3 Kreisrippen, unverziert), dh. sie gehören zur II. Gruppe im typologischen System von Tibor Kovács.⁶⁴ Der Hortfund kann anhand der fast („Vorlocham-Horizont“⁶⁵) einstimmigen Meinung der Forschern⁶⁶ auf die *Locham* und/oder *Koszider Periode* datiert werden. Der etwas jüngere (Bz B/C) Typ von Wardböhmen⁶⁷ wird auch durch längere Stachel gekennzeichnet, sowie die Exemplare aus den Gräbern von Pitten. Die Länge des Stachels der Anhänger aus dem Grab Nr. 98. beträgt 2,8–3,7 cm.⁶⁸

Ein ähnlich kleiner – jedoch nicht nur Schmuckgegenstände beinhaltender⁶⁹ – Hortfund, der nur 3 Anhänger des Typen Ráksi enthielt – ist aus *Grassau-Fahrnpoint* (Bayern) bekannt, der gleicherweise auf die Locham Stufe datiert wurde.

Der Hortfund darf als vollständig betrachtet werden und diese Feststellung wird auch durch das Fundensemble des Grabes Nr. 919. von Ménfőcsanak⁷⁰ bestätigt, in dem gleicherweise 3 Anhänger – als Teile einer Kette – sich befanden. Es ist zu erwägen, ob der Schatzfund mit einer Opferdarbietung eines renommierten Mädchens oder einer jungen Frau⁷¹ einer, in der Nähe lebenden und das Gräberfeld benutzenden Gemeinschaft in Verbindung steht oder er auf eine, die Gemeinschaft oder eine einzige Person bedrohende mikroregionale Ereignis zurückgeführt werden kann.

Es ist im Weiteren auch fragwürdig, ob dieser Hortfund mit dem II. (urnenfelderzeitlichen) Depotfund⁷² in Zusammenhang steht und damit eine sakrale Umgebung,⁷³ eine Deponierungszone an der Flussterrasse signalisiert, und damit eine ab der Kosziderzeit bis in die Urnenfelderzeit anhaltende Tradition, vielleicht sogar eine kontinuierliche ethnische Identität andeutet? Die Frage bedürft eine komplexere Untersuchung des Fundplatzes, als die schlichte Analyse der Funde, wozu hier und jetzt keine Möglichkeit besteht.

Für die Deponierung ist es kennzeichnend, dass unter den Schmuckgegenständen Anhänger auch selbständig in die Erde gelangten.⁷⁴ Gleichzeitig bin ich der Meinung, dass es nur von der Ausdehnung und Dynamik der Freilegungen abhängt, wenn die Zahl der Hortfunde aus offenen Siedlungen die Zahl der, aus den befestigten Höhensiedlungen bekannten Hortfunden sich annähert.⁷⁵ Meines Erachtens nach, war der Brauch der Deponierung nicht die Spezialität oder Privileg ausgewählter Personen/ Bewohner/ Elite/ Gemeinschaft der Höhensiedlungen.

Übersetzerin: Szilvia Guba

⁶³ FURMÁNEK 1980, 33.

⁶⁴ 1986, 38–39.

⁶⁵ LICHARDUS und VLADÁR 1996, 31.

⁶⁶ MOZSOLICS 1967, 92; HÄNSEL 1968, 120; FURMÁNEK 1980, 33; KOVÁCS 1986, 39.

⁶⁷ WELS-WEYRAUCH 1991, 23, Taf. 3. 64.

⁶⁸ HAMPL et al. 1981, 61.

⁶⁹ WELS-WEYRAUCH 2011, 265–266.

⁷⁰ EGRY 2004, Fig. 3.

⁷¹ WELS-WEYRAUCH 2011, Abb. 4.

⁷² ILON 2015.

⁷³ HANSEN 2008; FONTIJN 2011, 442.

⁷⁴ FALKENSTEIN 2011, 81–82, Abb. 11.

⁷⁵ FALKENSTEIN 2011, 89.

LISTE 1: Anhänger vom Typ Ráksi im Karpatenbecken

HORTFUNDE

1. *Alsónémedi* (HAMPEL 1886, LIV. tábla 7; MOZSOLICS 1967, 128, Taf. 60)
2. *Baks–Levelény* (TROGMAYER 1968)
3. *Balatonkiliti* / *Somogykiliti* (MOZSOLICS 1967, 161–162, Taf. 37)
4. *Barca* / *Bárca* (Slowakei) (FURMÁNEK 1980, 20, 32, Taf. 17. 501)
5. *Budapest*, XV. Rákospalota (HAMPEL 1886, LXXXVII. tábla 8; MOZSOLICS 1967, 157, Taf. 59)
6. *Dunaújváros–Kosziderpadlás II.* (Mozsolics 1967, 134–135, Taf. 49–50)
7. *Hodejov* / *Várgede I.* (Slowakei) (MOZSOLICS 1967, 176–177; FURMÁNEK 1980, Taf. 18)
8. *Hodejov* / *Várgede II.* (Slowakei) (MOZSOLICS 1967, 176–177; FURMÁNEK 1980, Taf. 18–19)
9. *Kömpöc* (TROGMAYER 1969)
10. *Lovas* / *Lovaš* (Kroatien) (MOZSOLICS 1967, 179–180; KOVÁCS 1986, 38–39)
11. *Lubá* / *Libád* (Slowakei) (BARTÍK–SCHREINER 2010, Taf. 2. 1–2, 6–13)
12. *Malá nad Hronom* / *Kicsind* (Slowakei) (MOZSOLICS 1967, 143, Taf. 44. 1–2; FURMÁNEK 1980, Taf. 19; SCHUMACHER–MATTHIÄUS 1985, 241, Taf. 58. 2a)
13. *Mezőberény* (HAMPEL 1892, CXXX. tábla; MOZSOLICS 1967, 149–150, Taf. 67, 68. 1)
14. *Ménfőcsanak–Széles-földek*
15. *Ócsa* (TOPÁL 1973)
16. *Rácegres* (HAMPEL 1892, CLXI. tábla; BÓNA 1958, 229, Taf. 3)
17. *Satu Mare* / *Temesnagyfalu* (Rumänien) (MILLEKER 1897, 13–14, Taf. 8)
18. *Szentendre–Dunapart* (MOZSOLICS 1967, 166, Taf. 44. 7–8)
19. *Tiszakeszi* (BÓNA 1958, 214–216, Taf. 4)
20. *Výškovce nad Ipľom* / *Ipolyvisk–Kisváros* (Slowakei) (FURMÁNEK 1980, Taf. 19. 560–564)
21. *Vukovar* / *Vukovár* (Kroatien) (MOZSOLICS 1967, 180)
22. *Zsadány–Orosi puszta* (KOVÁCS 1986)

GRABFUNDE

23. *Dolný Peter* / *Svätý Peter* / *Komáromszentpéter* (Slowakei) (DUŠEK 1969, 61–63, 65, 71, Abb. 10. 1, Abb. 11. 5–6, Abb. 12. 1–10; Abb. 14. 6; FURMÁNEK 1980, Taf. 36B).
24. *Dunaújváros–Duna-dűlő* (VICZE 2011, 138, Fig. 30–31, Pl. 206. 4, Pl. 216. 4).
25. *Hajdubagos* (KOVÁCS 1986, 39)
26. *Kéthely* (KOVÁCS 1986, 38)
27. *Kunszentmiklós* (KOVÁCS 1977, 51–53, Abb. 4. 3)
28. *Ménfőcsanak* (EGRY 2004)
29. *Nové Zámky* / *Érsekújvár* (Slowakei) (FURMÁNEK 1980, 32, Taf. 19. 555–556)
30. *Ráksi* (HAMPEL 1896, CCXXI. tábla)
31. *Székesfehérvár* (KOVÁCS 1986, 38)
32. *Smolenice* / *Szomolány* (Slowakei) (FURMÁNEK 1980, 32, Taf. 19. 567)
33. *Tápé* (TROGMAYER 1975, 13, 100, Taf. 2. 19, Taf. 37. 452)
34. *Tápióbicske* (TROGMAYER 1966–67, 26, 6. kép)
35. *Vatin* / *Vattina* (Serbien) (KOVÁCS 1986, 38)
36. *Várpalota* (KOVÁCS 1977, 43–46, Abb. 1)

SIEDLUNGSFUNDE (nach KOVÁCS 1986, 38–39)

37. *Bajč* (Slowakei), 38. *Otomani* (Rumänien), 39. *Tiszafüred–Ásotthalom*

STREUFUNDE (nach KOVÁCS 1986, 38–39, bzw. nach BÁTORA 1984, 33, Obr. 5. 4.)

40. *Devínska Nová Ves* (Slowakei), 41. *Dunaújváros*, 42. *Dunaszekcső*, 43. *Dunavarsány*, 44. *Esztergom* umgebung, 45. *Felsőnyék*, 46. *Győr* umgebung, 47. *Kamenin* (Slowakei), 48. *Levice* (Slowakei), 49. *Ménfőcsanak*, 50. *Nyitra–Várhegy–Palánok* (Slowakei) 51. *Ozdany* (Slowakei), 52. *Plavecké Podhradie* (Slowakei), 53. *Regöly*, 54. *Velem* Szt. Vid

LITERATURE

- BARTELHEIM 1998: Bartelheim, M. *Studien zur böhmischen Aunjetitzer Kultur – Chronologische und chorologische Untersuchungen*. Band 1-2. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 46. Bonn.
- BARTÍK–SCHREINER 2010: Bartík, J. – Schreiner, M. Ein Bronzechortfund aus der Gemeinde Luba. *Zborník Slovenského Národného Múzea CIV. Archaeológia* 20. 17–32.
- BÁTORA 1984: Bátora, J. Neue Lokalitäten und Funde in der Südwest- und Mittelslowakei. *AVANS* 1983. Nitra, 31–34.
- BERGERBRANT 2007: Bergerbrant, S. *Bronze Age Identities: Costume, Conflict and Contact in Northern Europe 1600–1300 BC*. Stockholm.
- BÓNA 1958: Bóna, I. *Die Geschichte der frühen- und mittleren Bronzezeit Ungarn und in Karpatenbecken*. Régészeti Dolgozatok 1. Budapest.
- BÓNA 1958a: Bóna, I. Chronologie der Hortfunde vom Koszider-Typus. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 9. 211–243.
- BÓNA 1960: Bóna, I. Bronzezeitliche Schmuckgießerei in Tiszafüred–Ásotthalom. *Annales Univ. Scient. Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Historica* 2. 261–270.
- BÓNA 1975: Bóna, I. *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und Ihre Südöstlichen Beziehungen*. Budapest.
- BÓNA 1994: Bóna, I. La métallurgie du bronze et le travail des métaux jusqu'à la fin du Bronze Moyen. In: Raczky, P. (Dir. techn.) *Le bel Age du Bronze en Hongrie*. Mont Bauvray–Budapest. 48–65.
- DAVID, W. 2002: David, W. *Studien zur Ornamentik und Datierung der bronzezeitlichen Depotfundgruppe Hajdúsámson–Apa–Ighiel–Zajta*. Bibliotheca Musei Apulensis XVIII. Alba Iulia.
- DAVID 2010: David, W. Die Zeichen auf der Scheibe von Nebra und das altbronzezeitliche Symbolgut des Mittel-donau-Karpatenraumes. In: Meller, H. – Bertemes, F. (Hrsg.) *Der Griff nach den Sternen*. Int. Symposium in Halle (Saale) 16.–21. Februar 2005. *Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle* 5/1. 439–486.
- DAVID–ELBIALI–DAVID 2009: David-Elbiali, M. – David, W. À la suite de Jacques-Pierre Millotte, l'actualité des recherches en typologie sur l'Âge du Bronze. La Bronze ancient et le Début du Bronze moyen: carte chronologique et liens culturels entre l'Europe Nord-Alpine occidentale, le Monde Danubien et l'Italie du Nord. *Annales Littéraires* 860; Sér. *Environnement, sociétés et archéologie*, 13. 311–340.
- DUŠEK 1969: Dušek, M. *Bronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei*. Archaeologica Slovaca - Catalogi IV. Bratislava.
- EGRY 2004: Egrý, I. Halomsíros temető Győr–Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont területén. Cemetery of Tumulus Culture in the territory of the Shopping-center of Győr–Ménfőcsanak. In: Ilon G. (szerk./ed.) *ΜΩΜΟΣ III. Óskoros Kutatók III. Országos Összejövetelének konferenciakötete*. Halottkultusz és temetkezés. Bozsok–Szombathely 2002. október 7–9. Szombathely. 121–137.
- FALKENSTEIN 2011: Falkenstein, F. Zu Struktur und Deutung älturnenfelderzeitlicher Hortfunde im nordalpinen Raum. In: Dietz, U. E. – Jockenhövel, A. (Hrsg.) *Bronzen im Spannungsfeld zwischen Nutzung und symbolischer Bedeutung*. Beiträge zum internationalen Kolloquium am 9. und 10. Oktober 2008 in Münster. *Prähistorische Bronzefunde* XX. 13. Stuttgart. 71–105.
- FONTIJN 2002: Fontijn, R. D. *Sacrificial landscapes cultural biographies of persons, objects and „natural” places in the Bronze Age of the southern Netherlands, C. 2300–600 BC*. *Analecta Praehistorica Leidensia* 33/34.

- FONTIJN 2011: Fontijn, R. D. The 'Ritual' Fabric of Prehistoric Landscape. Funerary Places and Deposition Sites in the Low Countries, c. 5000–1500 cal BC. *Archäologie in Eurasien* 24. Darmstadt. 429–447.
- FURMÁNEK 1973: Furmánek, V. Bronzová industrie středodunajské mohylové kultury na Moravě. *Slovenská Archeológia* XXI. 25–145.
- FURMÁNEK 1980: Furmánek, V. *Die Anhänger in der Slowakei*. Prähistorische Bronzefunde, XI, 3, München.
- FURMÁNEK – Vladár 2006: Furmánek, V. – Vladár, J. Metallhortfunde aus dem Verfallhorizont der befestigten Siedlungen der Otomani- und Maďarovce-Kultur in der Slowakei. In: Kobaľ, J. (Hrsg.) *Bronzezeitliche Depotfunde – Problem der Interpretation*. Ужгород. 184–225.
- GRÖMER, K. 2010: Grömer, K. *Prähistorische Textilkunst in Mitteleuropa*. Wien.
- HAMPEL J. 1886: Hampel J. *A bronzkor emlékei Magyarhonban. I.* Budapest.
- HAMPEL J. 1892: Hampel J. *A bronzkor emlékei Magyarhonban. II.* Budapest.
- HAMPEL J. 1896: Hampel J. *A bronzkor emlékei Magyarhonban. III.* Budapest.
- HAMPL – Kerchler – Benkovsky-Pivovarová 1981. Hampl, F. – Kerchler, H. – Benkovsky-Pivovarová, Z. *Das mittelbronzezeitliche Gräberfeld von Pitten in Niederösterreich*. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der ÖAW XIX–XX. Band I. Wien.
- HANSEN 2006: Hansen, S. Elemente einer Geschichte der Hortung. In: Kobaľ, J. (Hrsg.) *Bronzezeitliche Depotfunde – Problem der Interpretation*. Ужгород. 55–75.
- HANSEN 2008: Hansen, S. Bronzezeitliche Horte als Indikatoren für „andere Orte“. *Das Altertum* 53. 291–314.
- HÄNSEL 1968: Hänsel, B. *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*. Bonn.
- ILON 2015: Ilon, G. Ein spätbronzezeitlicher Tracht-depot aus der Gemarkung von Ménfőcsanak (Nordwest-Transdanubien). *Annales Musei Nationales Slovaci – Zborník Slovenského Národného Múzea. Archeológia Supplementum* 9. Gedenkschrift für Jozef Paulík Studien – Zborník na pamiatku Jozefa Paulíka štúdia. Bratislava. 139–154.
- INNERHOFER 2000: Innerhofer, F. *Die mittelbronzezeitlichen Nadeln zwischen Vogesen und Karpatenbecken. Teil I*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 71. Bonn.
- KOÓS 1996: Koós, J. Bronzefunde aus der mittelbronzezeitlichen Siedlung von Nagyrozvány. In: Kovács, T. (Hrsg.) *Studien zur Metallindustrie in Karpatenbecken und den benachbarten Regionen*. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag. Budapest. 129–136.
- KOVÁCS 1975: Kovács, T. Der Bronzefund von Mende. *Folia Archaeologica* 26. 19–43.
- KOVÁCS 1977: Kovács, T. Funde der Metallkunst der Koszider-Periode aus Siedlungen und Gräberfelder. *Folia Archaeologica* 28. 39–65.
- KOVÁCS 1984: Kovács, T. Die Koszider-Metallkunst und einige kulturelle und chronologische Frage der Koszider-periode. In: Tasić, N. (Hrsg.) *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*. Beograd. 377–388.
- KOVÁCS 1986: Kovács, T. Zsadány–Orosi puszta: ein alter Hortfund (Grabfund?) nach der Restaurierung. *Communications Archaeologicae Hungariae* 27–48.
- KOVÁCS 1994: Kovács, T. Zwei Vollgriffschwerter von Hajdúsámson–Apa-Typ aus dem Donau-Theiss-Zwischenstromgebiet. *Folia Archaeologica* 43. 51–69.
- KOVÁCS 1994a: Kovács, T. Tiszafüred–Ásotthalom. In: Raczky, P. (Dir. techn.) *Le bel Age du Bronze en Hongrie*. Mont Bauvray–Budapest. 131–133.
- KUZSINSZKY 1920: Kuzsinszky, B. *A Balaton archaeológiája*. Budapest.
- LICHARDUS, J., Vladár, J. 1996: Lichardus, J., Vladár, J. Karpatenbecken – Sintašta – Mykene. Ein Beitrag zur Definition der Bronzezeit als historischer Epoche. *Slovenská Archeológia*, 44, 25–93.
- MILLEKER 1897: Milleker, B. *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből. I.* Temesvár.
- MISKE 1908: Miske, K. *Die prähistorische Ansiedlung Velem St. Vid*. Band I. Beschreibung der Raubbaufunde. Wien.
- MITHAY 1941. Mithay, S. *Bronzkori kultúrák Győr környékén*. Győr.
- MOZSOLICS 1967: Mozsolics, A. *Bronzefunde des Karpatenbeckens*. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás. Budapest.
- MOZSOLICS 1984: Mozsolics, A. Ein Beitrag zum Metallhandwerk der ungarischen Bronzezeit. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 65. 20–75.

- MOZSOLICS 1988: Mozsolics, A. Der Goldfund aus der oberen Remete-Höhle. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 40. 27–64.
- MÜLLER-KARPE 2003: Müller-Karpe, H. Zur religiösen Symbolik von bronzezeitlichem Trachtschmuck aus Mitteleuropa. *Anados. Studies of the Ancient World*. 3. (Trnava) 145–154.
- MÜLLER-KARPE 2006: Müller-Karpe, H. Himmel und Sonne als bronzezeitliche Gottheitssymbole. *Germania* 84. 19–26.
- MRT 2. 1969: *Magyarország régészeti topográfiája*. Veszprém megye veszprémi járás. Éri I. (Szerk.) Budapest.
- NAGY 2008. Nagy M. Bronzkori kartekercs Hegyhátszentmárton határából. Bronzezeitliche Armspiral in der Gemarkung von Hegyhátszentmárton. *Savaria, A Vás megyei Múzeumok Értesítője* 31/1. 279–299.
- NOVOTNÁ 1966: Novotná, M. Hortfunde vom sogenannten Koszidertyp aus dem Gebiet der Slowakei. *Musaica* 17. 9–26.
- NOVOTNÁ 1980: Novotná, M. *Die Nadeln in der Slowakei*. Prähistorische Bronzefunde XIII. 6. München.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977: Petrescu-Dîmbovița, M. *Depozitele de bronzuri în România*. București.
- SCHAUER 1993: Schauer, P. Zu einigen Neufunden der beginnenden mittleren Bronzezeit aus Schwaben, Nieder- und Oberbayern. *Acta praehistorica et archaeologica* 25. 63–76.
- SCHUMACHER-MATTHÄUS 1985: Schumacher-Matthäus, G. *Studien zu bronzezeitlichen Schmucktrachten im Karpatenbecken*. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 6. Mainz am Rhein.
- STIG Sørensen – Rebay 2005: Stig Sørensen L. M. – Rebay K. C. Interpreting the body. Burial practices at the Middle Bronze Age cemetery at Pitten, Austria. *Archaeologia Austriaca* 89. 153–175.
- STUHLÍK 1992: Stuchlík, S. Die Věteřov-Gruppe und die Entstehung der Hügelgräberkultur in Mähren. *Prähistorische Zeitschrift* 67. 15–42.
- STUHLÍK 2012: Stuchlík, S. Hrob ze střední doby bronzové z Lužic. In: Kujovský, R., Mitáš, V. (Hrsg.) *Václav Furmánek a doba bronzová. Zborník k 70. narodeninám*. Nitra. 373–381.
- Sz. Máthé 1971: Sz. Máthé, M. Középső bronzkori lelet Téglásról. A Find of Weapons at Téglás from the Middle Bronze Age. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1969–70. 61–66.
- TOMKA 2011: Tomka, P. Győr, Ménfőcsanak–Bevásárlóközpont. In: Bencze Z. – Lőrinczy G. et alii (Szerk.) *Régészeti kutatások Magyarországon – Archaeological Investigations in Hungary 1998*. Budapest. 148.
- TROGMAYER 1968: Trogmayer, O. Der Schatzfund von Baks–Levelény. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1966–67/1. 15–29.
- TROGMAYER 1969: Trogmayer, O. Középbronzkori leletek Kömpöcről. Mittelbronzezeitliche Funde von Kömpöc. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1969/1. 87–96.
- TROGMAYER 1975: Trogmayer, O. *Das bronzezeitliche Gräberfeld bei Tápe*. Budapest.
- VICZE, M. 2011: Vicze, M. *Bronze Age cemetery at Dunaújváros–Duna-dőlő*. Dissertationes Pannonicae Ser. IV. Vol. 1. Budapest.
- WELS-WEYRAUCH 1991: Wels-Weyrauch, U. *Die Anhänger in Südbayern*. Prähistorische Bronzefunde XI. 5. Stuttgart.
- WELS-WEYRAUCH 2008: Wels-Weyrauch, U. Stachelscheiben-Colliers: Nur zur Zierde? In: Verse, F. – Knoche, B. et alii (Hrsg.) *Durch die Zeiten.... Festschrift für Albrecht Jockenhövel zum 65. Geburtstag*. Studia honoraria 28. Rahde/Westf. 275–289.
- WELS-WEYRAUCH 2011: Wels-Weyrauch, U. Colliers – Nur zur Zierde? In: Dietz, U. E. – Jockenhövel, A. (Hrsg.) *Bronzen im Spannungsfeld zwischen Nutzung und symbolischer Bedeutung*. Beiträge zum internationalen Kolloquium am 9. und 10. Oktober 2008 in Münster. Prähistorische Bronzefunde XX. 13. Stuttgart. 259–278.

EGY NŐ RANGJELZŐ ÉKSZEREI?

Egy újabb ménfőcsanakai bronzkincs

2009 és 2011 között egy tervezett beruházás alkalmából közel 28 hektáron vezettem megelőző feltárást a Kisalföldön, a Győr városához csatolt, hajdan önálló település, Ménfőcsanak határában (1. ábra 1), a Széles-földek területén. Ez egy kb. 150 hektáros lelőhelykomplexum része. Feltárásum közel 11 ezer jelenséget eredményezett.

A magyarországi terminológia szerinti, a koszideri periódust követő késő bronzkorból mind a Halomsíros, mind az Urnamezős kultúra idejének több hektáros települési részletét tártuk fel. Mindkét település alapítását – véleményem szerint – egy „áldozat” bemutatásával, egy-egy bronzkincs elhelyezésével kezdték.

Az időjárás alkalmatlanná válása miatt 2010. november 19-én függesztettük fel a második évi feltárási kampányt. Egy ideig azonban még a helyszínen tevékenykedett fémkeresős munkatársunk Sándor Lajos (1. ábra 2), hogy az utolsó hetekben megkutatott területen a gépi humuszolást követően kialakított tükörszintet ismételten átnézzék.

November 26-án dél körül bukkant rá a HD-23 raszterben (1. ábra 1) a három db öntött bronzcsüngőre, e publikáció tárgyaira. Ez a lelőhely I. számú kincse, ami a 11506. stratigrafiai szám alatt került nyilvántartásba. A tárgyakat kibontotta, helyzetüket GPS-sel rögzítette, majd *in situ* fényképezte (1. ábra 3–4) és felszedte azokat. Előkerülési helyük: a vízfolyás K-i, M1 autópálya felé eső oldalán, a vízfolyás közelében. Itt a feltárással megkezdése előtt a felszín 112,48 m volt. A kincslet 111,961 m magasságon, azaz 51,9 cm-rel mélyebben bukkant napvilágra. A depó tárgyai egy dohányzóasztalnyi területen helyezkedtek el.

A tárgyak leírása

1. *Csüngő*. 3 körbordás-tüskés-korongos, bronz. Ép. Átm: 4,85, tüske hossza a lemezzel: 2,3, akasztófül szé: 1,8 cm. Súly: 22,5 g. Restaurált. Nysz. 1.34305.11506.1. (1. ábra 5.)
2. *Csüngő*. 3 körbordás-tüskés-korongos, bronz. Ép. Átm: 4,9 tüske hossza a lemezzel: 2,5, akasztófül szé: 1,8 cm. Súly: 21,67 g. Restaurált. Nysz. 1.34305.11506.2. (1. ábra 6)
3. *Csüngő*. 3 körbordás-tüskés-korongos, bronz. Az akasztófül hiányzik. Átm: 4,6, tüske hossza a lemezzel: 0,95 mm. Súly: 13,07 g. Restaurált. Nysz. 1.34305.11506.3. (1. ábra 7)

Mindegyik példány az ún. Ráksi típusú csüngők körébe sorolható. Gisella Schumacher-Matthäus beosztásában a B, Kovács Tibor tipológiája szerint a II., Ulrike Wels-Weyrauch besorolása szerint pedig az I. variánsba tartoznak. Kovács Tibor elsősorban a várpalotai sírok és a lovasi depó összetétele alapján úgy vélte, hogy a tipológiai különbségek (tüske hossza, bordák száma) nem jelentenek időbeni eltérést. Ezzel a megállapításával teljességgel egyetértek.

Kovács Tibor 1986-ban megjelent teljességre törekvő – igaz, már régebbi – gyűjtése feljogosított arra, hogy tanulmányomban a csüngők párhuzamai közül csak néhányat idézzek. Elsőként – a térben legközelebbieket: négy példány – szintén fémkeresős munkatársunknak köszönhetően – még a feltárással területén került elő. A feltárási terület szomszédságában a Bevásárlóközpont 1996–98. évi megelőző feltárással egy kisebb temetőrészlet három sírjában szintén megtalálták ezt az ékszertípust. A 919. sírban nyugvó inf. II. 12–14 évesnél 3 db (sic!) volt, 2 db sarlóalakú tűvel. Tanulmányomban további 13 lelőhelyről idézek példákat

az ékszerre a közelebbi és a távolabbi környékről, Várpalotától Ausztrián és Szlovákián át Bajorországig. Majd igyekeztem az ékszertípus teljességre törekvő gyűjtését (1. lista szerint: 54 lelőhely, 2. ábra 1) elkészíteni.

A *kincslelet* a kutatók szinte egyöntetű állásfoglalása alapján a *Locham* és/vagy a *koszideri időszak emlékének tartom*.

Az ékszerek természettudományos vizsgálata pusztán összetételük (2. ábra 2) megállapítására irányult.

Meggondolandó, hogy 1. tartható-e a kincs egy rangos, a kincs közelben élő és itt is temetkező közösséghez tartozó kislánnyal vagy fiatalabb lánnyal összefüggésbe hozható felajánlásnak, vagy 2. egy a közösség / egyén életét fenyegető mikro-regionális eseményre, elrejtésre utal? Kérdéses, hogy ez a deponálás összefüggésbe hozható-e a II. (urnamezős kori) kincssel, azaz egy szent területet jelez-e, egy deponálási zónát a vízfolyás teraszán, egyúttal egy a koszideri időszaktól kezdődő és az urnamezős korig terjedő hagyományőrzést, netán etnikai azonosságot jelent?

Úgy gondolom, hogy csak a feltárások nagyságrendjétől és dinamikájától függ, hogy a számos magaslati településről ismert nagyszámú kincs mellett a síkvidéki településeken is egyre több depót találjunk. Nem gondolom, hogy a deponálás csak a magaslati települések közösségeinek vagy az ott élő egyes személyek / családok / elit / közösség privilégiuma vagy specialitása lett volna.

ÚJ ADATOK PANNONIA INFERIOR COMMODUS-KORI *BURGUS*- ÉS *PRAESIDIUM*ÉPÍTÉSI FELIRATAIHOZ

MRÁV Zsolt

Marcus Aurelius germán-szarmata háborúit követően, annak tapasztalatait felhasználva megkezdődött a pannoniai tartományok határvédelmének konszolidációja. Az erre vonatkozó legjelentősebb feliratos forráscsoportnak tarthatjuk azokat a Commodus uralkodása és L. Cornelius Felix Plotianus helytartósága alatt készült katonai építési feliratokat, amelyek azonos szövege őrtornyok (*burgi*) és kiserődök (*praesidia*) építéséről számol be.¹ A feliratcsoport értelmezése – az azzal foglalkozó tanulmányok nagy száma ellenére – korántsem problémamentes, ezért jelentősége van minden új adatnak és megfigyelésnek, amely pontosítja, kiegészíti a feliratokról rendelkezésünkre álló információkat.

A Magyar Nemzeti Múzeum ezredforduló táján lezajlott teljes felújításának idején, a földszinti folyosókon részben befalazva tárolt római köemlékek kibontásra és tisztításra kerültek², amely sok új megfigyelést eredményezett néhány itt őrzött Commodus-kori *burgus*- és *praesidium*építési felírra vonatkozóan (TRH 159; RIU 1130; 1132; 1135; 1137).³ A tanulmány célja ezeknek az új adatoknak a közlése, amelyek módosítják az ismert építési feliratok számát, néhányuk olvasatát és keltezését, valamint tovább árnyalják a Commodus alatti őrtorony- és kiserőd-építési program történeti interpretációját.

A TRH 159 ÉS A RIU 1130 FELIRATOK KIEGÉSZÍTÉSÉHEZ

a) TRH 159.

Soproni Sándor 1994-ben egy Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött, ismeretlen lelőhelyű köemléket közölt (*I. kép 1*)⁴, amelyet egy újabb Commodus-kori *burgus*- és *praesidium*építési feliratként azonosított (TRH 159).⁵ A töredék szerinte a feliratos mező bal felső sarka lehetett, amely az első négy sor kezdetét tartalmazta. Ez alapján javaslatot tett a felirat kiegészítésére is (*I. kép 3*).⁶

¹ Az őrtorony- és kiserődépítési feliratokra vonatkozó legfontosabb összefoglaló irodalom: ALFÖLDI 1941; FÜLEP 1954, 249–250; FITZ 1961, 199–204; GROSSO 1964, 487; FITZ 1993, 533–536; SOPRONI 1994; SOPRONI 1996; HEKSTER 2002, 49; VÍSY 2003, 124; KOVÁCS-PROHÁSZKA 2003; KOVÁCS 2005, 237–250 (= KOVÁCS 2006, 302–316; KOVÁCS 2008; KOVÁCS 2014, 161–171).

² A Magyar Nemzeti Múzeum felújításáról és a római köemlékek sorsáról lásd ROSCH 2009, 54.

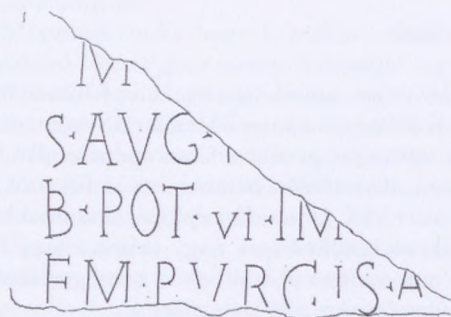
³ A tanulmányban közölt olvasatok és rajzok az építési feliratok többszöri személyes tanulmányozására és átlátszó fóliára 1:1 méretarányban készült rajzaira épülnek.

⁴ Ltsz.: MNM RR 62.37.1; m.: 37 cm; sz.: 55 cm; v.: 23 cm.

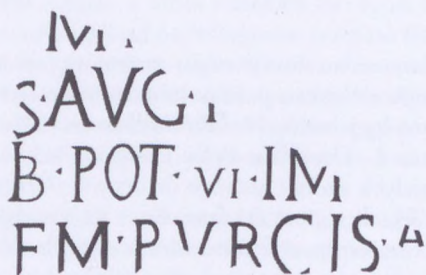
⁵ SOPRONI 1994, 10–15; SOPRONI 1996, 91–94 (= AE 1998, 1057).

⁶ SOPRONI 1994, 12 Abb. 5; SOPRONI 1996, 93. Az értelmezését és kiegészítését Kovács Péter is elfogadta és átvette: TRH 159 – cf. KOVÁCS 2008, 127–128; KOVÁCS 2014, 161.

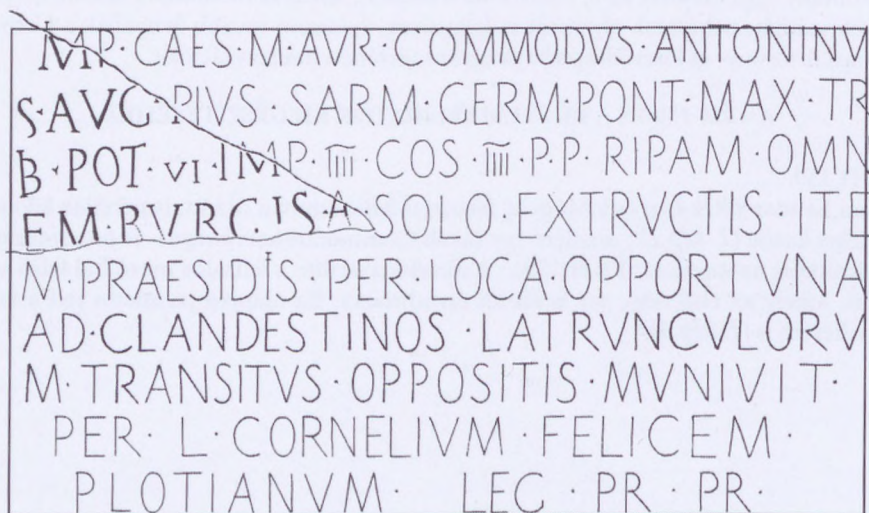
[I]m[pe]rator) [Caes(ar) M(arcus) Aur(elius) [[Commodus]] Antoninu]s Aug(ustus)
P(ius) Sarm(aticus) Germ(anicus) max(imus) pont(ifex) max(imus) tr[ib]un(us) [un]ic[ia]
pot[est]ate) VI im[pe]rator) IIII co(n)s(ul) IIII p[re]s[er]vator) p[re]s[er]vator) ripam omn[em]
burgis a [solo extructis it]em praesidis per loca oport[una] ad clandestinos
latron[um] culorum transitus oppositis | munivit per [[L(ucium) Cornelium Felicem
Plotianum]] leg(atum) pr(o) pr(aetore).]

1

2

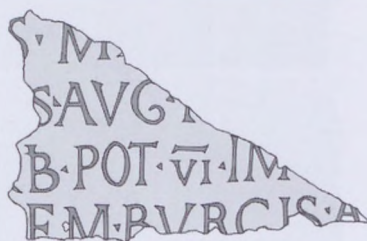

3

1. kép A TRH 159 felirat. 1: Soproni Sándor rajza a felirattöredékről (SOPRONI 1994 után); 2: A felirat rajza a TRH-ban (TRH 159); 3: Soproni Sándor kiegészítési javaslata (SOPRONI 1994 után)
- Abb. 1 Inschrift TRH 159. 1: Inschriftenbruchstück – gezeichnet von Sándor Soproni (nach SOPRONI 1994); 2: Zeichnung von Inschrift in TRH (TRH 159); 3: Ergänzungsvorschlag von Sándor Soproni (nach SOPRONI 1994)

A töredék malterből való kibontása után kiderült, hogy a felirat olvasatát és a töredéknek a feliratos mezőn belül elfoglalt pozícióját is módosítani kell, mert a Soproni által sorkezdőként értelmezett betűk előtt további betűk és szóelválasztó *puncta* látszanak (az 1. sorban az M előtt egy S és egy szóelválasztó háromszög, a 3. sor elején pedig egy R lábának a vége) (2. kép 1–2):

[- - -]S · M A[- - -]
 [- - -]S · AVG · +[- - -]
 [- - -]RIB · POT · VI · IM[- - -]
 [- - -]+EM · BVRGIS · A [- - -]

2. kép A TRH 159 felirat fotója és rajza (fotó és rajz: Mráv Zsolt)

Abb. 2 Foto und Zeichnung von Inschrift TRH 159 (Foto und Zeichnung: Zsolt Mráv)

A legfontosabb felismerés azonban az volt, hogy a töredék nem egy különálló, hanem egy már ismert Commodus-kori *burgus*- és *praesidium*építési felirathoz tartozik, amely a következő:

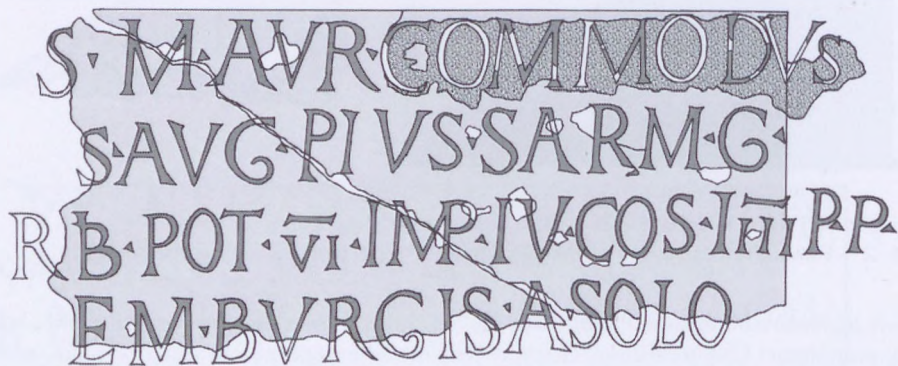
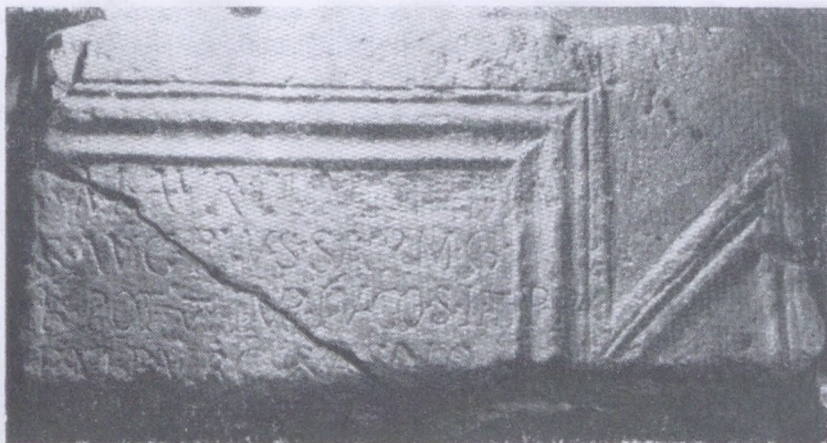
b) RIU 1130

Hekler Antal 1912-ben, Intercisa temetőjében feltárt egy kifosztott késő római kőláda sírt (38. sír), amelybe egy Commodus-kori *burgus*- és *praesidium*építési felirat két töredéke volt beépítve.⁷ Bár az építési tábla előkerüléséről Hekler az ásatási jelentésében röviden beszámolt⁸, annak feliratát először az Intercisa monográfia 1954-ben megjelent I. kötetében Erdélyi Gizella és Füleper Ferenc közölte.⁹ A hasáb alakúra átfaragott két töredék az építési tábla jobb oldali felének felső (RIU 1130a) és alsó részét (RIU 1130b) adják ki, közöttük a kőtábla feldarabolásából eredő hiánnyal. Az Intercisa I. kötetben megjelent fotón jól látszik, hogy a jobb felső töredék bal alsó része ferde törésselület mentén letörtött (3. kép). Ez a háromszög alakú letörtött rész azonban ismeretlen időben elkallódott, mert a RIU 1130a töredéket már e nélkül falazták be a Nemzeti Múzeum földszinti folyosóján és a múzeumi nyilvántartási kartonján is ebben a hiányos állapotában szerepel (4. kép). Fitz Jenő a RIU

⁷ MNM RR 100/1912.73.

⁸ HEKLER 1912, 217.

⁹ ERDÉLYI-FÜLEPER 1954, Nr. 302a–b.

3. kép A TRH 159 és a RIU 1130a felirat fotója az Intercisa monográfia I. kötetében (ERDÉLYI-FÜLEP 1954 után) és a két összeillesztett töredék rajza (rajz: Mráv Zsolt)

Abb. 3 Foto von Inschriften TRH 159 und RIU 1130a im Band I der Intercisa Monographie (nach ERDÉLYI-FÜLEP 1954) und Zeichnung von den zwei zusammengepassten Bruchstücken (Zeichnung: Zsolt Mráv)

1130 felirat kommentárjában már azt írta: „Von dem oberen Teil beschreiben Erdélyi-Fülep mehr als heute noch vorhanden, der nachträglich abgebrochene Teil ist verschollen.” A RIU-ban a felirat olvasata, fotója és rajza a letörött rész nélkül jelent meg.¹⁰

Megvizsgálva és összevetve a TRH 159 és a RIU 1130a felirat letörött és elveszettnek vélt bal alsó részét, nyilvánvaló ezek azonossága. A TRH 159 és a RIU 1130a töredékek törésfelületük mentén illeszkednek (3, 5. kép), szövegük tartalma és soraik ordinációja szerkesztésük egymáshoz, összetartozásuk bizonyításához ezért további érvelésre nincs szükség. Rekonstruálva az eseményeket megállapíthatjuk, hogy az 1954-ben megjelent

¹⁰ Lásd még: Fritz 1993, 534 319/4.

4. kép A RIU 1130 felirat fotója (fotó: Mráv Zsolt)

Abb. 4 Foto von Inschrift RIU 1130 (Foto: Mráv Zsolt)

Intercisa I. monográfia munkálatainak idején vagy azt követően a TRH 159 töredék elvált a RIU 1130a felirattól és 1962-től az RR 62.37.1 leltári szám alatt, ismeretlen lelőhelyű köemlékként külön életet kezdett élni. Erre a töredékre talált rá Soproni Sándor, aki azt egy addig ismeretlen Commodus-kori *burgus*- és *praesidium*építési feliratként közölte.

A RIU 1130 újra összeállt felső töredékével az építési felirat olvasata a következőképpen módosult (5. kép):

[Imp(erator) Cae]s(ar) M(arcus) Aur(elius) [[Commodus]]

[Antoninu]s Aug(ustus) P(ius) Sarm(aticus) G(ermanicus)

[pont(ifex) max(imus) t]rib(unicia) pot(estate) VI imp(erator) IV co(n)s(ul) IIII p(ater) p(atriciae)

[ripam omn]em burgis a solo

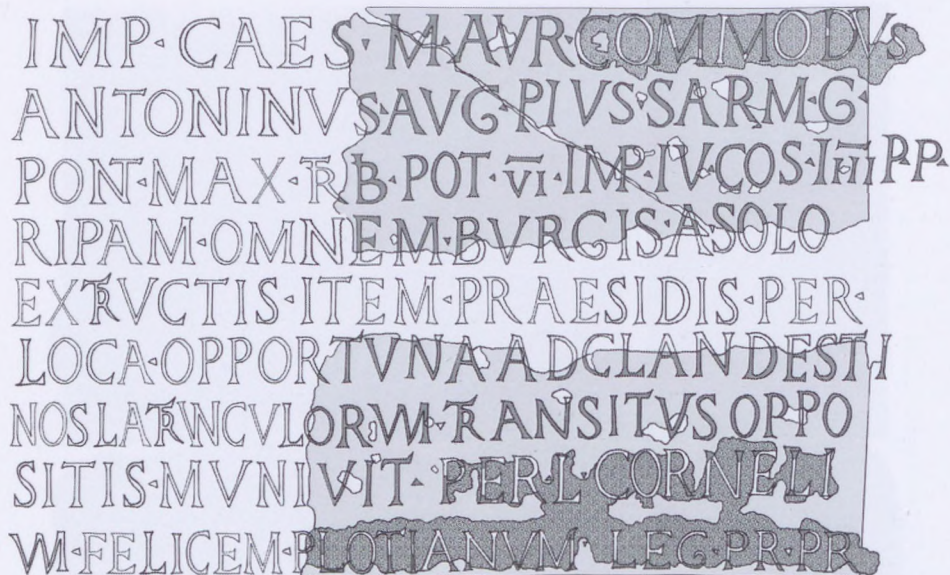
[extractis item praesidis per]

[loca oppo]rtuna ad clandesti-

[nos latruncu]lorum transitus oppo-

[sitis mun]jivit [[per L(ucium) Corneli]]-

[[[um Felicem] Plotianum]] leg(atum) pr(o) pr(aetore).

5. kép Intercisa (Dunaújváros). Az összeillesztett TRH 159 és RIU 1130 feliratok rajza (rajz és rekonstrukció: Mráv Zsolt)
- Abb. 5 Intercisa (Dunaújváros). Zeichnung von den zusammengepassten Inschriften TRH 159 und RIU 1130 (Zeichnung und Rekonstruktion: Zsolt Mráv)

A TRH 159 és a RIU 1130 felirattörödékek összetartozásának bizonyításával a Pannonia inferiorból eddig ismertté vált Commodus-kori *burgus*- és *praesidium*építési feliratok számát eggyel redukálnunk kell.

2. A RIU 1134 ÉS RIU 1137 FELIRATOK KIEGÉSZÍTÉSÉHEZ

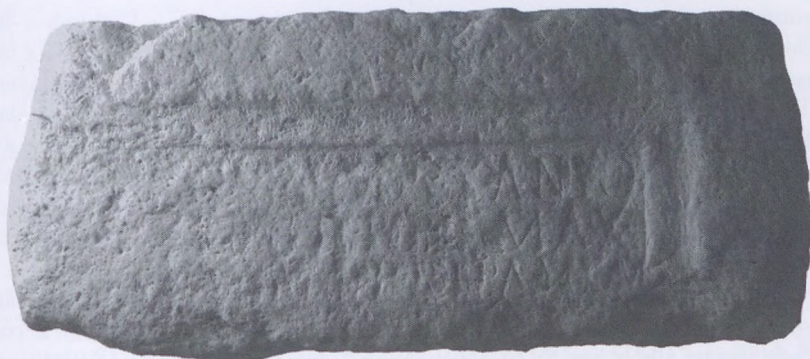
a) RIU 1137 (6. kép 1–2)

A Dunapentelén, Horváth Mátyás szölejében talált RIU 1137 felirattörödéket a falu egyik házában feliratos oldalával felfelé sokáig ülőpadnak használták.¹¹ Felülete ezért nagyrészt sérült és erősen kopott. Ennek ellenére a felirat korántsem volt olyan hanyagul vésvé, mint azt a RIU rajza után várnánk (7. kép 6). A sorai ugyanis jól megkomponáltak, és egyenletesen elhelyezett elegáns betűit gondosan vésték.

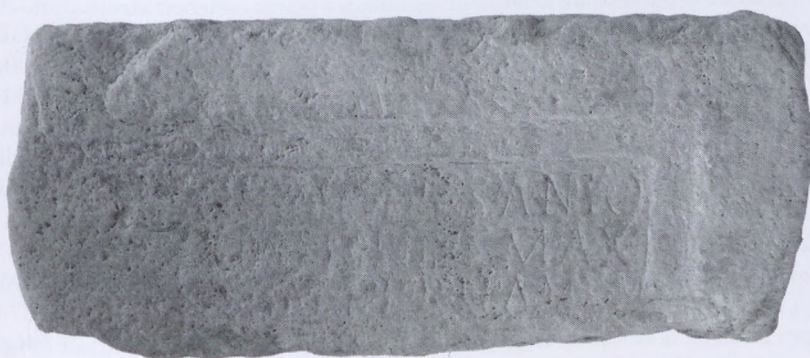
1890-ben, a törödékes feliratot először közlő Fröhlich Róbert Commodus titulaturáját a Kr. u. 185-ben született százhalombattai felirat (RIU 1426) alapján egészítette ki, amely akkor még az egyetlen ismert párhuzam volt.¹² A kiegészített szövegben ezért Commodusnak a százhalombattai feliraton olvasható Britannicus győzelmi cognomene és a tribunusi hatalom megújításának X iterációs száma szerepelt. Ezt a kiegészítést látszott alátámasz-

¹¹ A feliratot 1906-ban szerezte meg a Magyar Nemzeti Múzeum: ltsz.: MNM RR 66/1906.5.

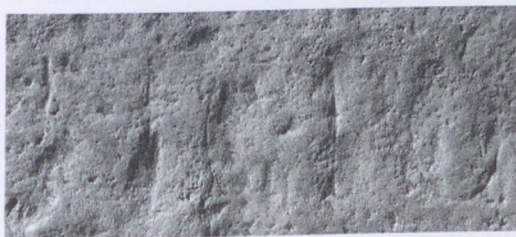
¹² FRÖHLICH 1890, 227: „Eddig a császárnak ezen intézkedéséről csak az említett battai felirat értesített bennünket.”

1

2

3

6. kép Intercisa (Dunaújváros), RIU 1137. 1-2: A felirat fotója (fotó: Mráv Zsolt); 3: Commodus Germanicus győzelmi nevének G betűrövidítése (fotó: Mráv Zsolt)
- Abb. 6 Intercisa (Dunaújváros), RIU 1137. 1-2: Foto von der Inschrift (Foto: Mráv Zsolt); 3: Buchstabenabkürzung G des Siegerbeinamens von Commodus Germanicus (Foto: Zsolt Mráv)

tani a pontifex maximus cím előtt megmaradt betűtöredék, amelyet Fröhlich a BRIT. rövidítés utolsó T betűjének vízszintes tetejeként értelmezett (7. kép 1–2). Ez az olvasat hagyományozódott egészen 1907-ig (7. kép 3–4),¹³ amikor a Magyar Nemzeti Múzeumba került feliratot Mahler Ede újraközölte (7. kép 5).¹⁴ Kiegészítési javaslata az általa már ismert RIU 1135 és RIU 1136 feliratok párhuzamára épült, amelyeken Commodus a hibás *trib. pot. VI, imp. IIII, cos. IIII* titulátúrát és a később betoldott Britannicus győzelmi cognomen viselte. Fitz Jenő ugyanezt az olvasatot adta a RIU-ban,¹⁵ amely máig elfogadott.¹⁶

A RIU-ban szereplő szöveg és rekonstrukciós rajz (7. kép 6) azonban több hibát tartalmaz. A sorvégi betűk azonos távolságával és szellős írásképpel szemben a rajzon az 1. sor kiegészített részében a betűk egyenetlenül követik egymást, a 2. sorban pedig túlságosan össze vannak zsúfolva. A betűk 2. sorban tapasztalható torlódásának oka abban kereshető, hogy a rendelkezésre álló helyre túl hosszú szöveget illesztettek be, amelyet a BRIT. névrövidítés rekonstrukcióba való beleerőltetésére vezethetünk vissza. A *Britannicus* győzelmi cognomen későbbi betoldásának lehetőségét azonban e felirat esetében kizárhatjuk. A RIU 1136 felirat lehetne erre a megoldásra az egyetlen analógia, amelyen az eredeti GERM. PONT. MAX. szöveget úgy aktualizálták, hogy a GERM. utolsó M. betűjét,¹⁷ valamint a PONT. rövidítést – és nem a *max(imus)* superlativust¹⁸ – kivésték, és helyükre sokkal sűrűbben és hanyagabban vésett betűkkel felírták a BRIT. és utána ismét a PONT. rövidítéseket. Mivel a RIU 1137 feliraton a PONT. rövidítés nincs újra vésve, ezért ezen a feliraton helyhiány miatt nem számolhatunk a BRIT. rövidítés utólagos betoldásával sem. Ráadásul a BRIT. rövidítés utolsó T betűjeként azonosított betűtöredék sem egy T vízszintes teteje volt, hanem abban egy G betű felső íve ismerhető fel (6. kép 3; 8. kép 2). A feliraton Commodus *pontifex maximus* címe előtt nem a Britannicus, hanem a Germanicus győzelmi cognomen állt, a RIU 1130 feliraton is alkalmazott G betűrövidítéssel. A RIU 1137 felirat tehát nem tartozhat a Britannicus győzelmi cognomennel később aktualizált *burgus-* és *praesidium*építési feliratok közé.

A RIU 1137 felirat új kiegészítésénél e tény mellett figyelembe kell vennünk azt, hogy ahhoz egy másik ismert felirattöredék is hozzátartozott (lásd alább).

b) RIU 1134 (8. kép 1)

Balla Antal 1795. október 19-én a mai Dunaújvárossal szemben fekvő Szalkszentmártonban lejegyzett egy feliratos kőtöredéket, amelynek azóta nyoma veszett.¹⁹ Feltételezték, hogy a feliratot a Szalki-szigetről hurcolhatták át a településre,²⁰ de egy ugyanonnan ismert mérföldkő töredéke (CIL III 3727)²¹ alapján az Intercisából való közvetlen származás lehetőségével is számolnunk kell. Balla csak a felirat első két sorát tudta leírni (8. kép 1),

¹³ DOMASZEWSKI 1890, 141 Nr. 1 (7. kép. 3); FRÖHLICH 1891, 53 Nr. 9 (7. kép 2); CIL III 10313 (7. kép 4).

¹⁴ MAHLER 1907, 147 Kat. C.

¹⁵ RIU 1137; lásd még FRIZ 1993, 535 Nr. 13.

¹⁶ KOVÁCS 2008, 130 n. 22.

¹⁷ FÜLEP 1954, 250.

¹⁸ KOVÁCS–PROHÁSZKA 2003, 294; KOVÁCS 2006, 305; KOVÁCS 2008, 130.

¹⁹ BALLA 1802, 22– cf. CIL III 3330 = ERDÉLYI–FÜLEP 1954, 320 Nr. 307 = RIU 1134.

²⁰ Először: ERDÉLYI–FÜLEP 1954, 320 Nr. 307; majd nyomában: SOPRONI 1994, 11; SOPRONI 1996, 91; KOVÁCS–PROHÁSZKA 2003, 293; KOVÁCS 2008, 127.

²¹ BALLA 1802, 22; HAMPEL 1906, 226; ERDÉLYI–FÜLEP 1954, 321 Nr. 316.

//////////SANTO
/I/II/-PONTMAX
SS/IIL/PRIPAM/M

1

//////////SANTO
I II -PONT MAX
SS I I I P RIPAM/M

2

imp. caes m. aur. commodu SANTO
ninus aug. pius sarm. germ. brit. PONT MAX
trib. pot. x imp vii co SI II I *pp pe* PRIPAM o M

3

imp. caes. m. aur. | *commodu* S ANTO
ninus aug. pius sarm. | *germ. brit.* PONT MAX
trib. pot. x imp. uii | *co* S I I I I *P* RIPAM o M

4

//////////ANTO
GER·BRIT·PONT·MAX
COS·I·II·P·P·RIPAM·OM

5

IMP·CAES·M·AVR·COMM·MODVS·ANTO
NINVS·AVG·PIVS·SARM·GER·BRIT·PONT·MAX·
TRIB·POTVI·IMP·II·I·COS·III·P·P·RIPAM·OM
NEM

6

7. kép A RIU 1137a feliratról készült rajzok és kiegészítések. 1: Fröchlich 1890 után; 2: FRÖCHLICH 1891 után; 3: DOMASZEWSKI 1890 után; 4: CIL III 10313 után; 5: MAHLER 1907 után; 6: RIU 1137 után

Abb. 7 Zeichnungen und Ergänzungen von Inschrift RIU 1137a. 1: nach FRÖHLICH 1890; 2: nach FRÖHLICH 1891; 3: nach DOMASZEWSKI 1890; 4: nach CIL III 10313; 5: nach MAHLER 1907; 6: nach RIU 1137.

amelyek után még öt további sort is megfigyelt, de ahogy írta, ezeket „legi amplius non possunt ideo, quod pueri coloni securi litteras destruxerint ac exsecuerint”.

IMP CAES [- - -]
 NINVS AVG [- - -]
 [- - -]
 [- - -]
 5 [- - -]
 [- - -]
 [- - -]
 (?)

A RIU 1137 felirat 1–2. sorának rajzos kiegészítését és a RIU 1134 felirat fennmaradt szövegét összevetve kijelenthetjük, hogy a két töredék ugyanahhoz a felirathoz tartozik, mert:

1. Az Antoninus császári cognomen elválasztása stimmel. A RIU 1137 töredék 1. sorának végén az ANTO-, míg a RIU 1134 felirat 2. sorának az elején ennek folytatása, a -NINVS olvasható. A két töredéken kívül az ismert Commodus-kori *burgus*- és *praesidium*építési feliratok között nem találunk példát az Antoninus névnek ilyen formában történt elválasztására.²² A két töredék szövege tehát kiegészíti egymást.
2. A rajzos rekonstrukció alapján mindkét kőemléken a törés helye ugyanott található, illetve feltételezhető. A töredéket az első két sorban ugyanannál a szövegrésznél, megközelítőleg függőleges törésfelület mentén darabolták fel.
3. A rajzos rekonstrukció kisserkesztett szövege (8. kép 3) olyan apró részletekben is vizsztatükrözi a RIU 1134 feliratot, mint a 2. sor 1. sorhoz képest jobbra eltolódott pozíciója. (A CAES. rövidítés S betűje az AVG. rövidítés V betűje fölé került.)

Ilyen fokú egyezések véletlennek nem tulajdoníthatók, ezért az elveszett RIU 1134 és a RIU 1137 feliratokban ugyanannak a feliratnak a két, egymáshoz illeszkedő töredékét kell felismernünk (8. kép 3).

*Imp(erator) Caes(ar) [M(arcus) Aur(elius) [[Comm]odus]] Anto-
 ninus Aug(ustus) [Pius Sa]m(at)icus G(ermanicus) pont(ifex) max(imus)
 [trib(unicia) pot(estate) VI imp(erator) IIII co(n)]s(ul) II[I]I p(ater) p(at)riae ripam om-
 [nem burgis a solo etc...*

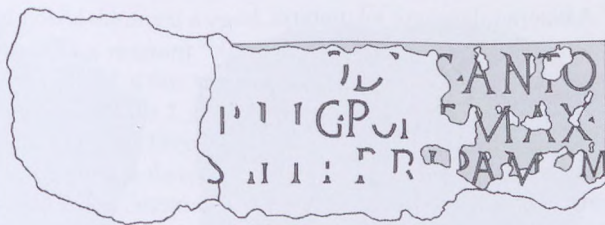
A RIU 1134 és 1137 töredékek azonos felirathoz tartozása miatt a Pannonia inferiorból eddig előkerült Commodus-kori *burgus*- és *praesidium*építési feliratok száma egy további darabbal kevesebb lett.

²² A név a legtöbb feliraton vagy az 1. sor végére, vagy a 2. sor elejére került elválasztás nélkül: RIU 1129–1133; 1135–1136. A nevet a RIU 1127 feliraton az AN-TONINVS, a RIU 1128 feliraton pedig valószínűleg az AN-TONI-NVS formában választották el.

IMP · CAES
NINVS · AVG

.....

1

2

IMP · CAES · MAVR · COMMODVS · ANTO
NINVS · AVG · PIVS · SAR · M · GPONT · MAX ·
TRIB · POT · VI · IMP · III · COS · III · P · P · R · TRA · M · OM

3

8. kép 1: RIU 1134 felirat rajza; 2: RIU 1137 felirat rajza (rajzs: Mráv Zsolt); 3: A RIU 1137 felirat rajzos kiegészítése (rajz és rekonstrukció: Mráv Zsolt)
- Abb. 8 1: Zeichnung von Inschrift RIU 1134; 2: Zeichnung von Inschrift RIU 1137 (Zeichnung: Zsolt Mráv); 3: Ergänzte Zeichnung der Inschrift RIU 1137 (Zeichnung und Rekonstruktion: Zsolt Mráv)

HÁNY COMMODUS-KORI BURGUS- ÉS PRAESIDIUMÉPÍTÉSI FELIRATOT ISMERÜNK PANNONIA INFERIORBÓL?

Ahhoz, hogy az új eredmények figyelembevételével a Pannonia inferiorból jelenleg ismert Commodus-kori *burgus*- és *praesidium*építési feliratok pontos számát meg tudjuk határozni, tisztáznunk kell, hogy eddig hány ilyen feliratról volt tudomásunk. A kérdésfeltevés azért indokolt, mert a témával foglalkozó kutatóknál e számra vonatkozóan bizonytalanság és ellentmondások sora tapasztalható.

Soproni Sándor az általa 1994-ben közölt töredéket (TRH 159) a 15. építési feliratnak határozta meg,²³ amely a tényleges számnál eggyel több. Az elcsúszásnak oka abban kereshető, hogy egy Aquincum, Bécsi úti temetőben (az egykori Victoria téglagyár területén) talált feliratot²⁴ – Nagy Lajos egy megjegyzésére hivatkozva²⁵ – tévesen a Commodus-kori építési feliratok közé sorolta,²⁶ holott az egy Geta szobrát hordozó feliratos talapzat töredé-

²³ SOPRONI 1994, 11-12; SOPRONI 1996, 91, 93.

²⁴ KUZSINSZKY 1904, 172-173, Kat. 10.

²⁵ NAGY 1942, 762, 11. lábjegyzet.

²⁶ SOPRONI 1994, 11; SOPRONI 1996, 91. Lásd ugyanezt: KOVÁCS-PROHÁSZKA 2003, 293; Kovács P. a TRH 239 felirat kommentárjában; KOVÁCS 2006, 303; KOVÁCS 2008, 127; KOVÁCS 2009, 263.

ke.²⁷ A bizonytalanságot jól mutatja, hogy a legutóbb közölt bölcskei töredéket ugyanabban a tanulmányban közlői egyszer a 16.-nak²⁸ másszor a 17.-nek²⁹ tartották az őrtorony építési feliratok sorában, bár akkor ténylegesen ez volt a 15. (11 db Intercisából [RIU 1127-1137]; 1 db valószínűleg Intercisából [TRH 159]; 1 db Budapest-Rákospalotáról [TRH 239]; 1 db Matricából [RIU 1426] és 1 db Bölcskéről [Kovács–Prohászka 2003]).³⁰ Ebben a tanulmányban a 15 felirat közül kettőről sikerült kimutatni, hogy két már ismert felirathoz tartozik, amely ezt a számot kettővel csökkentette. A Commodus-kori *burgus*- és *praesidiu*-mépítési feliratok közé sorolható feliratok száma tehát jelenleg 13 (lásd Appendix I).

A RIU 1132 KIEGÉSZÍTÉSÉHEZ

Paulovics István 1927-ben egy addig ismeretlen intercisai lelőhelyű Commodus-kori építési feliratot közölt, amely 1926-ban vétel útján került a Nemzeti Múzeum gyűjteményébe (9. kép I).³¹ A felirat lelőhelyéről annyit sikerült kiderítenie, hogy 1925-1926. telén, az Öreghegyen találták.³² A Nemzeti Múzeum épületébe való beszállítása után ezt a feliratot is részben befalazva helyezték el a múzeum földszinti folyosóján, úgy, hogy az alsó részét malter takarta (9. kép I). A felirattal foglalkozó kutatók ezért csak az első három sor megmaradt betűit látták és közölték (9. kép 3).³³ A felirat kibontása után azonban a negyedik sor néhány betűje is láthatóvá vált (9. kép 2). A töredék tanulmányozásakor az is kiderült, hogy Fitz Jenő RIU-ban szereplő olvasatával ellentétben a CAES rövidítésből csak a CA betűk maradtak meg.³⁴ Az általa feltüntetett AE ligatúra azonban nem létezik, ilyen betűkapcsolattal ebben a szóban az ismert *burgus*- és *praesidium*-építési feliratok egyikén sem találkozunk. Mindezeket figyelembe véve a felirattöredéken megőrződött betűk a következőképpen írhatók le:

IMP · CA[- -]
ANTONI[- -]
PONT · M[- -]
[JP · RIP[- -]

Az új rajzos kiegészítés után az első négy sor olvasata és kiegészítése az alábbira módosul (9. kép 4):

Imp(erator) · Ca[es(ar) M(arcus) Aur(elius) [[Commodus]]]
Antoni[nus Aug(ustus) Pius Sarm(aticus) Germ(anicus)]
pont(ifex) · p[ax(imus) trib(unicia) pot(estate) VI imp(erator) IIII co(n)s(ul) IIII
[p(ater)] p(atricae) · rip[am omnem burgis a solo
etc. ...

²⁷ KUZSINSZKY 1904, 172–173, Kat 10 = TitAq 4. A szoborbázis feliratának helyes olvasata és kiegészítése: *[[P. Sept(imio) Getae Caes(ari)]] | Imp(eratoris) [L. Sept(im) Severij | Pii Pe[r]tinacis Aug(usti) | [[fil(io)]] et [Imp(eratoris) M. Aureli | Antonini Aug(usti) [[frat(ri)]] | -----*.

²⁸ KOVÁCS–PROHÁSZKA 2003, 293. Lásd még Kovács P. a TitAq 935 kommentárjában.

²⁹ KOVÁCS–PROHÁSZKA 2003, 291.

³⁰ KOVÁCS–PROHÁSZKA 2003, 291–299.

³¹ Ltsz.: MNM RR 6/1926.100; m.: 40 cm; sz.: 53 cm; v.: 25 cm.

³² PAULOVICS 1927, 66.

³³ Így közölte a feliratot: PAULOVICS 1927, 68, 127 Abb. 66; ERDÉLYI–FÜLEP 1954, 320 Nr. 304 Taf. LXXVIII, 6; FITZ 1993, 534, 319/6 és Fitz J. a RIU 1132 alatt.

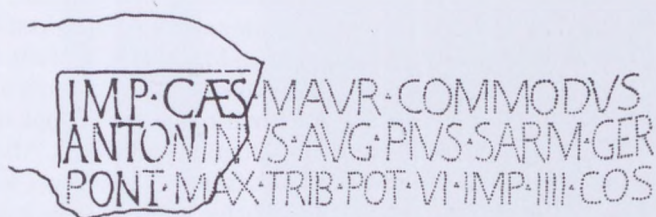
³⁴ Ezt látta a feliraton Paulovics I. is: PAULOVICS 1927, 69.

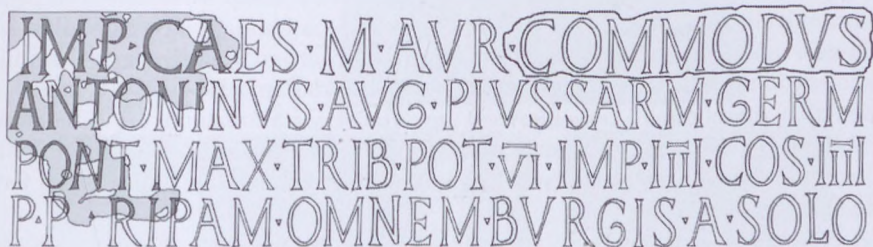
1

2

3

4

9. kép Intercisa (Dunaújváros), RIU 1132 felirat. 1: A felirattöredék archív fotója; 2: A felirattöredék jelenlegi állapotának fotója (fotó: Mráv Zsolt); 3.: Fitz Jenő kiegészítési javaslata (RIU 1132 után); 4: A RIU 1132 felirat kiegészítése (rajz és rekonstrukció: Mráv Zsolt)
- Abb. 9 Intercisa (Dunaújváros), Inschrift RIU 1132. 1: Archivfoto vom Inschriftenbruchstück; 2: Foto vom Inschriftenbruchstück im heutigen Zustand (Foto: Zsolt Mráv); 3.: Ergänzungsvorschlag von Jenő Fitz (nach RIU 1132); 4: Ergänzung der Inschrift RIU 1132 (Zeichnung und Rekonstruktion: Zsolt Mráv)

A BÖLCSKEI FELIRATTÖREDÉK SZÁRMAZÁSI HELYÉHEZ

Kovács Péter és Prohászka Péter 2003-ban közölte az utolsó ismert Commodus-kori *burgus-* és *praesidium*építési felirat töredékét, amelynek rajzára a Nemzeti Múzeum Adattárában, Mészáros István bölcskei lakos bejelentő levelében bukkantak.³⁵ A levél leírja, hogy a töredék 1907-ben vagy az előtt a Kővári-szőlőben levő, Árpád-korinak mondott régi templommaradványból került elő. A későbbi levelezésből azt is megtudjuk, hogy ez a templomrom Jankus Mihály földjén volt és az ő udvarában tárolt töredék 1925-re megsemmisült. A köemlék lelőhelyéül szolgáló középkori templomról a bejelentő levelén kívül más adattal nem rendelkezünk, még a helye sem lokalizálható.³⁶ A felirat kiadói lehetőségként arra gondoltak, hogy „a bölcskei ellenerődből került át a kő a középkori templomba, ahová viszont a 4. században Aquincumból vagy környékéről (Campona) szállították”.³⁷ Egy sírépítményelem azonban arra utal, hogy Bölcske középkori templomaiba nem, vagy nem csak a Duna-mederben fekvő késő római kikötőerődből kerültek római köemlékek.

Nagy Lajos egykori helytartótanácsos és szentandrásí (ma Bölcske, Szent András-pusztá) birtokos 1880-ban a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott egy aedicula típusú sírépítményhez tartozó emeleti oldallapot (ltsz.: MNM RR 56/1881.1), amelynek belső oldali domborműve egy tálcán sertésfejet kínáló szolgálóleányt, míg a külső oldali egy táncosnőt ábrázol.³⁸ A köemléket Bölcskén, a mai református templom helyén állt középkori eredetű régi templom 1844-ben történt lebontásakor találták.³⁹ Bár a köemlék a másod- vagy sokadlagos bölcskei lelőhelyével vált ismertté, elsődleges lelőhelye nem itt keresendő. Annak a síraediculának a felállítási helye, amelyhez egykor az oldallap tartozott – egy további elemének ismert lelőhelye alapján –, Intercisába lokalizálható. Ez az elem egy síraedicula emeleti hátlapja, amelynek domborműve egy bennszülött család két nő- és egy férfitagját ábrázolja, ahogy egymás mellett ülve részt vesznek a (halotti?) lakomán.⁴⁰ A bölcskei oldallap és az intercisai hátoldali kőlap összetartozását nemcsak domborműveik szoros stílári kapcsolata és a norico-pannoniai szárnyas fibulák azonos ábrázolási módja mutatja (10. kép 2–3), hanem elsősorban a hátlap egyedi profiljának stukkólenyomata bizonyítja, amely megőrződött az oldallap belső falán (10. kép 1). A két aediculalap másolatának összeillesztése ugyancsak alátámasztotta ezt a megfigyelést (11. kép), és egyben azt is megmagyarázta, miért volt szükség a hátlap jobb oldalának bal oldalitól némileg eltérő, nagyobb kivágására: ti. csak ezzel az átalakítással fért el a szolgálóleány által tartott tálca.

A bölcskei oldallap intercisai eredete⁴¹ arra figyelmeztet, hogy a Bölcskén középkori kontextusokból származó római köemlékeket nem szükséges a kikötőerődből és ez által Aquincumból vagy környékéről származtatni, hanem azokat közvetlenül a 25 km-re fek-

³⁵ Kovács–Prohászka 2003.

³⁶ K. NÉMETH 2015², 184.

³⁷ Kovács–Prohászka 2003, 295. Lásd még Kovács 2008, 130–131; Kovács 2014, 51, 55. ljj.

³⁸ Burger 1991, 58–59, Nr. 91-a-b (további irodalommal), Taf. 41.

³⁹ Wosinsky 1896, 763; K. NÉMETH 2015², 48.

⁴⁰ A hátlap ltsz.: MNM RR 22/1905.32, lelőhelye: Szőlőhegy, Hermann J. földje. Erdélyi–Fülep 1954, 304, Nr. 173 (korábbi irodalommal); Erdélyi 1974, 201, Kat. 133.

⁴¹ Az oldallapot a sírépítmény elbontását követően egy intercisai késő római kőládásírba építhették be. Ez a sír lehetett a köemlék elsődleges lelőhelye.

1

2

3

10. kép 1: Az intercisai lelőhelyű sírépítmény hátlap jobb oldala és annak lenyomata a bölskei oldallap belső oldalán. 2–3: Az intercisai és a bölskei domborművek összehasonlítása (fotók: Mráv Zsolt)

Abb. 10 1: Die rechte Seite der in Intercisa gefundenen Grabbau-Rückplatte und deren Abdruck auf der Innenseite der Seitenplatte von Bölske. 2-3: Vergleich der Reliefs von Intercisa und Bölske (Fotos: Zsolt Mráv)

11. kép Az intercisai és a bölskei sírépítmény elemek másolatainak összeillesztése
(fotó: Kardos Judit)

Abb. 11 Zusammenpassung der Repliken der Grabbauelemente von Intercisa und Bölske
(Foto: Judit Kardos)

vő Dunaújvárosból (az akkori Penteléből) is elhurcolhatták.⁴² Ez a megállapítás különösen érvényes lehet a bölcskei *burgus*- és *praesidium*építési feliratra, mivel a 12 ismert analóg felirat közül tíznek a lelőhelye Intercisa (lásd Appendix I/1–7, 9–11).

VICTORIA ÁBRÁZOLÁSA A RIU 1135 ÉPÍTÉSI TÁBLÁN

Az Intercisában talált RIU 1135 ép *burgus*- és *praesidium*építési felirat bal oldali peltájának alsó felében egy női fej és felsőtest bevéssett kontúrvonala ismerhető fel (12. kép 1), amelyet – értelmezés nélkül – csak Fülep Ferenc és Erdélyi Gizella leírása említ.⁴³ Az építési felirathoz képest fejfelé álló lapos dombormű felemelt jobbujában szalagos koszorút tartó alakja Victoriával azonosítható. A felirat ezért a Victoria-alakokkal díszített pannoniai építési feliratok sorába tartozik.⁴⁴ A Victoria-domborműnek azonban csak megkezdtek a kifaragását, a kőfaragó mindössze a fej és a jobb kéz kontúrvonaláig jutott (12. kép 2). A véset pozíciója arra utal, hogy a végeredmény az istennőnek egy egészalakos ábrázolása lett volna. Valószínűleg a szemközti peltában is elkezdtek egy hasonló Victoria-alak kifaragását. Ennek nyomait azonban eltüntették, mert a helyén szándékosan kivéssett felület látszik (12. kép 3). A Victoria-dombormű keletkezésének időpontja és körülményei nem rekonstruálhatók. Fejfelé álló helyzete alapján mindössze annyit állíthatunk, hogy a reliefet legvalószínűbben akkor kezdték el kifaragni, amikor a táblát még nem feliratozták. Elképzelhető, hogy eredetileg az arra alkalmas *burgus*- és *praesidium*építési feliratok mindegyikét Victoria-reliefpárokkal akarták díszíteni,⁴⁵ de idő vagy emberi erőforrás hiányában végül lemondtak erről.⁴⁶ Amennyiben spontán, személyes indíttatású egyedi vésetről („graffiti”) van szó, akkor az is elképzelhető, hogy akkor született, amikor a tábla feliratával együtt már elkészült és a kőfaragó műhelyben vagy máshol fejfelé állítva várta elszállítását.

COMMODUS ŐRTORONY- ÉS KISERŐD-ÉPÍTÉSI PROGRAMJÁNAK KELTEZÉSÉHEZ

Fitz Jenőnek 1961-ben megjelent tanulmánya óta a Commodus-kori *burgus*- és *praesidium*építési feliratokat három csoportba szokták sorolni⁴⁷ aszerint, hogy a császár Britannicus győzelmi cognomenét nem (1. csoport), vagy csak utólag vésték fel rájuk (2. csoport: RIU 1135 és 1136; TRH 239=TitAq 935), illetve az eredeti szövegbe már belekomponálták ezt a nevet (3. csoport: RIU 1426⁴⁸).

⁴² A bölcskei késő római kikötőerőd építéséhez mai ismereteink alapján Intercisából nem szállítottak faragott és/vagy feliratos kőveket, csak a budapesti Gellérthegyről, Camponából (Budapest, 22. kerület, Nagytétény), Vetus Salinából (Adony) (BESZÉDES–MRÁV–TÓTH 2003, 103) és Ulcisiából (Szentendre) (MRÁV 2016, 204–209). A bölcskei aedicula-oldallap ezért nem származhatott ebből a kikötőerődből.

⁴³ ERDÉLYI–FÜLEP 1954, 319, Nr. 300.

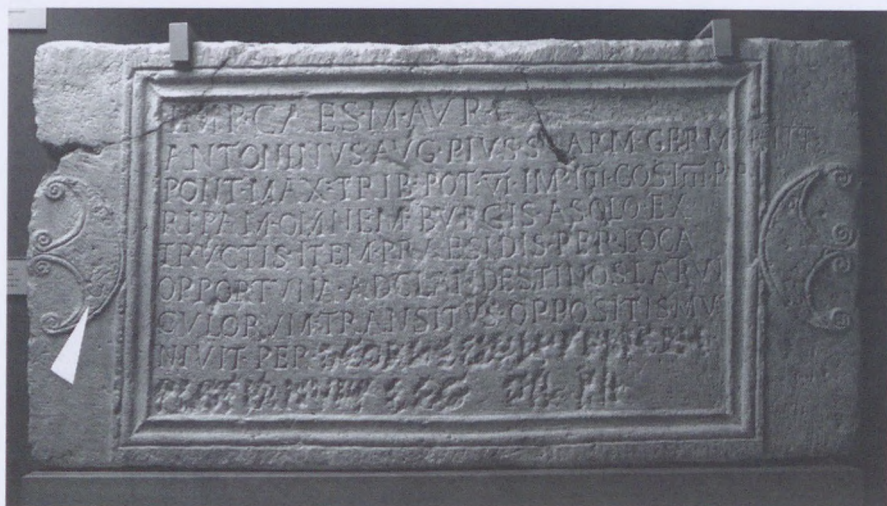
⁴⁴ Bizonyos, hogy a megkezdett relief nem a Victoria-domborművekkel díszített építési feliratok Severus-kori csoportjába tartozik, mivel azok jellemzően a feliratos mezőt két oldalról közrefogó fülkékben álltak (MRÁV 2012, 263–264, Fig. 14). A reliefkezdemény ezért a tábla elkészülténél sokkal későbbi időpontra nem keltezhető.

⁴⁵ A RIU 1127; 1130; 1132 (?); 1137; TRH 239 = TitAq 935 feliratok feliratos mezejének két oldalán – a RIU 1135 felirathoz hasonlóan – vagy az *ansae*, vagy a *pellae* felülete alkalmas lehetett Victoria-reliefek befogadására.

⁴⁶ A RIU 1129 felirat indás keretdíszének a kifaragása is félbe maradt.

⁴⁷ FITZ 1961, 203–204. Ld. még: NAGY 1962, 47; KOVÁCS 2003, 294; KOVÁCS 2014, 163.

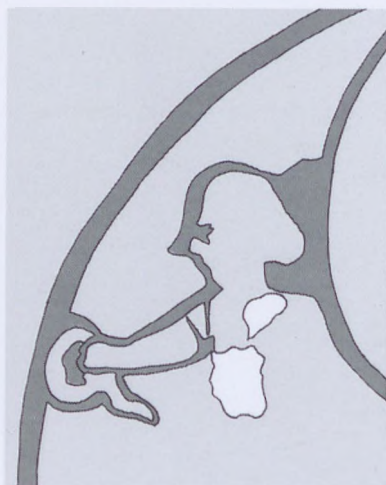
⁴⁸ A RIU 1426 matricai lelőhelyű építési feliraton Commodus már viseli a Britannicus nevet, titulátúrája pedig: *tribunicia potestate X imperator VII consul IV*], amely a feliratot 185-re keltezi.

1

2

3

12. kép Intercisa (Dunaújváros), RIU 1135 felirat. 1: a felirat fotója; 2–3: Victoria reliefkezdménye a felirat bal oldalán levő peltában (fotó és rajz: Mráv Zsolt)

Abb. 12 Intercisa (Dunaújváros), Inschrift RIU 1135. 1: Foto von der Inschrift; 2-3: halbfertige Relief-figur von Victoria in der Pelta links an der Bautafel (Foto und Zeichnung: Zsolt Mráv)

Az 1. csoportba tartozó feliratok eredeti szövegében Commodus titulátúrája a *tribunicia potestate VI, imperator IIII, consul IIII* címeket és a Pius nevet tartalmazta, a Britannicus győzelmi nevet még nem. Ez a névforma és titulátúra olvasható a RIU 1127–1130, 1135–1137 intercisai táblákon. Bár a titulátúra letörött, az utólag felvésett Britannicus győzelmi cognomen alapján ugyanez a titulátúra feltételezhető a Budapest-Rákospalotán talált feliraton is (TRH 239 = TitAq 935).⁴⁹ Még nem került megállapításra az a tény, hogy azoknak a feliratoknak, amelyek ezt a titulátúrát tartalmazták, tehát a *burgus-* és *praesidium*-építési-feliratok túlnyomó többségének, ugyanabban az évben kellett készülnie, mivel azokon a tribunusi hatalom megújításának iterációs számai azonosak. (Ha több év során készültek volna, akkor a titulátúra hibás voltának legkésőbb a következő évben ki kellett volna derülnie.) Ez az év vagy a 183. vagy a 184. év lehetett, ugyanis 185-ben már a helyes titulátúra került a feliratokra (lásd a százhalombattai feliraton a *tribunicia potestas* megmaradt X számadatát).⁵⁰ Az is valószínű, hogy ez az év a munkálatok megindulásának az éve volt. Az év azonosításában azonban problémát jelent, hogy ezeken a feliratokon Commodus titulátúrája az egymással ellentmondó iterációs számok miatt nyilvánvalóan hibás. A tribunusi teljhatalom megújításának VI iterációs számjegye 180. december 10-től 181. december 9-ig,⁵¹ míg az *imperator IV* cím 180 ősztől 182 végéig szerepelt Commodus titulátúrájában.⁵² Ezek azonban nem egyeztethetők össze sem a 183-tól viselt Pius név és a *consul IV* cím,⁵³ sem a feliratokon megnevezett L. Cornelius Felix Plotianus Pannonia inferiori helytartóságának idejével (183–185).⁵⁴ A hiba tehát a *tribunicia potestas* és az imperatori *acclamatiók* iterációs számaiban keresendő, amelyet a mintaszöveg mintadarabra való felvésekor téveszthettek el. (A feliratvésnök később ennek a mintadarabnak a hibás feliratát sokszorosította.) A helyes számjegyek meghatározásához olyan megoldást kell találnunk, amely nem légből kapott számadatokat feltételez, mint Fitz Jenő emendálási javaslat,⁵⁵ hanem a megmaradt hibás számjegyekből logikusan levezethető Commodusnak a 183–184. évek valamelyikében viselt titulátúrájára. Erre csak egy lehetőségünk van, ha feltételezzük, hogy az adott címekhez tartozó iterációs számok a másoláskor egy hellyel elcsúsztak. A *tribunicia potestas* száma kiesett, a helyére felvésett VI. számjegy pedig eredetileg az öt követő imperatori *acclamatiók* számát jelölte, annak IIII száma pedig a császár consuli címére vonatkozott (13. kép). Ez alapján Commodusnak a feliratok keletkezésakor viselt titulátúrája a következő volt: *tribunicia potestate VIII* vagy *VIII*, *imperator VI, consul IIII*. Az építési feliratok első sorozatát tehát azonos évben, vagy 183-ban,⁵⁶ vagy 184 első felében, Commodus *imperator VI* címének idején, még a VII. imperatori *acclamatiója* és a Britannicus név felvétele, tehát a 184. év második fele⁵⁷ előtt faragták.

⁴⁹ Az eddig egyetlenként 185-re keltezhető százhalombattai felirat kivételével a többi feliraton a császár titulátúrája nem maradt fenn: RIU 1131–1134 és KOVÁCS–PROHÁSZKA 2003.

⁵⁰ FITZ 1964, 77.

⁵¹ KIENAST 1996², 148.

⁵² KIENAST 1996², 149.

⁵³ KIENAST 1996², 148.

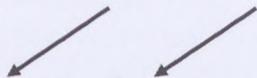
⁵⁴ FITZ 1993, 533–536, Nr. 319. Legutóbb: LÓRINCZ 2006, 318.

⁵⁵ FITZ 1959, 2: *trib(unicia) pot(estate) VI<III>, imp(erator) <V>II, co(n)s(ul) IIII*. A számok másolásakor leginkább a I számjegyek számát tévesztik, általában plusz-mínusz egygyel. Az V számjegy ritkán esik ki vagy toldódik be. A Fitz Jenő által javasolt megoldással csak abban az esetben számolhatnánk, ha egyszerűbb és logikusabb megoldás nem létezne.

⁵⁶ Ezt az időpontot feltételezte legutóbb Kovács P. is: KOVÁCS 2006, 304–305.

⁵⁷ KIENAST 1996², 149.

1. TRIB. POT. VIII/VIII, IMP. VI, COS III

2. TRIB. POT. VI, IMP. III, COS III

13. kép Commodus titulaturájának tévesztése a burgus- és praesidiumépítési feliratok 1–2. csoportjának esetében (rajz: Mráv Zsolt)

Abb. 13 Falsche Schreibung der Titulatur von Commodus bei den Gruppen 1-2 der Bauinschriften von Burgi und Praesidia (Zeichnung: Zsolt Mráv)

A csoportból három felirat esetében bizonyítható, hogy szövegét a Britannicus győzelmi névvel 184 második felében aktualizálták (RIU 1135; 1136; TRH 239 = TitAq 935). Öt feliraton ez bizonyíthatóan nem történt meg (RIU 1127–1130, 1137. A fennmaradó darabok esetében a feliratok töredékessége nem teszi lehetővé a kérdés eldöntését: RIU 1131–1133; Kovács–Prohászka 2003). Az a tény, hogy az azonos évben készült feliratoknak csak egy részére vésték fel utólag a Britannicus nevet, azzal magyarázható, hogy azok az őrtornyok és/vagy kiserődök, amelyekre ezeket a feliratokat szánták, a 184. év első felében még nem készültek el, csak valamikor az év második felében.⁵⁸ Ekkorra már megérkezett a hír Commodus Britannicus névének felvételéről, ezért az építkezésekért felelős helytartó rendelkezhetett a már korábban elkészült építési feliratokon a császár névének aktualizálásáról. Azok a feliratok pedig, amelyeken nem találkozunk a Britannicus névvel, az év első felében átadott épületekbe már beépítésre kerültek. Mivel ezeknél az építkezések befejezésének időpontja és Commodus feliraton szereplő győzelmi nevei összhangban voltak, amúgy sem volt szükség a Britannicus névvel való utólagos kiegészítésükre.

Mindez azt jelenti, hogy az 1–2. csoport feliratai 184-re keltezhetők.⁵⁹ (Az építési program 183-ban történt megkezdésére⁶⁰ egyelőre nincs adatunk.) Azok az őrtornyok és/vagy kiserődök, amelyek építési feliratai nem tartalmazták Commodus Britannicus győzelmi nevét (1. csoport), 184 első felében, esetleg közepén, azok pedig, amelyeket a császár Britannicus névével aktualizált feliratokkal (2. csoport) láttak el, az év második felében kerülhettek befejezésre.⁶¹

AZ INTERCISAI LELŐHELYŰ TÁBLÁK MÁSODLAGOS FELHASZNÁLÁSÁHOZ

A burgus- és praesidiumépítési feliratok legnagyobb, 10 darabból álló intercisai csoportjával kapcsolatban nem kapott elég hangsúlyt az a körülmény, hogy ezek kivétel nélkül civil kontextusból, késő római kőládásirokból kerültek elő. Ez egyben azt is jelenti, hogy ha késő római, leginkább I. Valentinianus-kori katonai építkezésekhez gyűjtötték be szisztemati-

⁵⁸ FÜLEP 1954, 250; FITZ 1961, 204. Az a korábbi hipotézis, amely szerint az építési feliratokat hordozó kőtáblákat végül nem helyezték el az újonnan épült őrtornyokon, illetve kiserődökön és azok egy intercisai kőfaragó műhelyben maradtak volna (MÓCSY 1974, 196), nagy valószínűséggel kizárható: Kovács 2006, 305; Kovács 2008, 130; Kovács 2014, 163.

⁵⁹ Lásd ezt már: FITZ 1961, 204.

⁶⁰ Kovács 2006, 304–305; Kovács 2008, 130; Kovács 2014, 163.

⁶¹ FÜLEP 1954, 250; FITZ 1961, 204.

kusan a táblákat,⁶² akkor ezek az építkezések – a császár váratlan halála miatt – már nem valósultak meg. A beépítetlenül maradt táblákat ezért leghamarabban a 4. század utolsó évtizedeiben a helyi lakosság hasznosította a maga céljaira: sírokat béleltek és fedtek le velük.

EREDMÉNYEK

1. A Soproni Sándor által egy ismeretlen lelőhelyű, Commodus-kori *burgus*- és *praesidium* építési feliratként közölt töredék (TRH 159) nem egy ismeretlen felirathoz tartozik, hanem a RIU 1130a felirattöredék letörött és elveszettnek vélt, bal alsó részével azonos.
2. A RIU 1137 feliratot – a korábbi olvasatokkal ellentétben – nem aktualizálták Commodusnak a Britannicus győzelmi nevével, azon csak a Sarmaticus és a Germanicus nevek szerepeltek, az utóbbi – a RIU 1130 felirathoz hasonlóan – G. betűrövidítésben. Ennek a feliratnak lehetett a jobb oldali töredéke az elveszett RIU 1134 felirat is, mivel a szöveg tagolása (az Antoninus név elválasztása) és a törésselület helye a két felirattöredéken kiegészíti egymást.
3. Az 1–2. pontok alapján az ismert Commodus-kori *burgus*- és *praesidium*építési feliratok számát kettővel redukálnunk kell. Jelenlegi számuk 13-ra változott (lásd Appendix I).
4. A RIU 1132 felirat szövege részben a korábban leírt betűk új olvasatával módosult, részben a 4. sor elején új betűk azonosításával kiegészült.
5. A bölcskei Kővári szőlő középkori templomából előkerült felirattöredék (KOVÁCS-PROHÁSZKA 2003) nem feltétlenül a késő római kikötőerődből származik, és így elsődleges lelőhelye sem kizárólagosan Aquincumban vagy a környékén feltételezhető, hanem Intercisában. Bölcske egy másik középkori templomából előkerült síraedícula oldallapjáról ugyanis sikerült kimutatni, hogy azt Intercisából hurcolták el. A bölcskei középkori építkezésekre ezért a közeli Intercisából biztosan szállítottak római kőemlékeket, amely az őrtorony- és kiserőd-építési feliratra is igaz lehet. Intercisából ismert ugyanis a legtöbb Commodus-kori építési felirat. Mindez azt is jelenti, hogy az elsődleges lelőhelyeket nézve Intercisától délre továbbra sem került elő Commodus-kori *burgus*- és *praesidium*építési felirat.
6. A RIU 1135 építési táblának bal oldali peltájában a félig kifaragott, koszorút tartó nőalak Victoriával azonosítható.
7. A *burgus*- és *praesidium*építési feliratok 1–2. sorozatánál (a Britannicus név nélküli, illetve a névvel később aktualizált feliratokon) Commodus titulátúrája hibás, amelyet az iterációs számok és a hozzájuk tartozó címek eltolódása eredményezhetett. Ezeken a feliratokon a *tribunicia potestas* iterációs számai azonosak, így ugyanabban az évben kellett készülniük. Ez az év csak a 184. év lehetett. A Commodus által a 184. év második felétől viselt Britannicus név nélküli táblákat az év első felében, esetleg közepén elkészült épületekbe falazták be, míg azok, amelyeket ezzel e névvel utólag kiegészítettek, az év második felében befejezett erődítményekre kerültek.
8. Az Intercisában talált *burgus*- és *praesidium*építési feliratok mindegyike kőládásírokba volt beépítve. Amennyiben a táblákat egy késő római katonai építkezési program céljára gyűjtötték be, úgy arra – a táblák civil felhasználása miatt – valószínűleg nem került már sor.

Kézirat lezárva: 2016. október 10.

⁶² Mint ahogy azt Hekler Antal (HEKLER 1912, 180) és Alföldi András (ALFÖLDI 1941, 36) feltételezte.

APPENDIX I

A Pannonia Inferiorban talált Commodus-kori *burgus*- és *praesidium*építési feliratok

	Felirat	Lelőhely	Commodus győzelmi nevei	Commodus titulárája
Feliratok Commodus Britannicus neve nélkül (1. csoport)				
1.	RIU 1127 (MNM RR 33/1903.1)	Intercisa (Dunaújváros)	<i>Sar., Germ.</i>	<i>trib. pot. VI, imp. IIII, cos. IIII</i>
2.	RIU 1128 (MNM RR 56/1911.1)	Intercisa (Dunaújváros)	<i>Sarm., Germ.</i>	<i>[trib. pot. VI, imp. IIII, cos. IIII]</i>
3.	RIU 1129 (MNM RR 22/1905.1)	Intercisa (Dunaújváros)	<i>Sarm., Germ.</i>	<i>trib. pot. VI, imp. IIII, cos. IIII</i>
4.	RIU 1130 (MNM RR 100/1912.73); TRH 159 (MNM RR 62.37.1)	Intercisa (Dunaújváros)	<i>Sarm., G.</i>	<i>[trib. pot. VI, imp. IIII, cos. IIII]</i>
5.	RIU 1134 (elveszett); RIU 1137 (MNM RR 66/1906.5)	Intercisa (Dunaújváros)	<i>Sarm., G.</i>	<i>[trib. pot. VI, imp. IIII co] s. IIII]</i>
Feliratok Commodus Britannicus nevével később aktualizálva (2. csoport)				
6.	RIU 1135 (MNM RR 110/1908.1)	Intercisa (Dunaújváros)	<i>Sarm., Germ., Britt.</i> (Britt. későbbi betoldás)	<i>trib. pot. VI, imp. IIII, cos. IIII</i>
7.	RIU 1136 (MNM RR 33/1903.2)	Intercisa (Dunaújváros)	aktualizálás előtt: <i>Sarm., Germ.</i> az után: <i>Sarm. Ger.</i> <i>Britt.</i>	<i>trib. pot. VI, imp. IIII, cos. IIII]</i>
8.	TRH 239 = TitAq 935 (BTM AM 63.10.123)	Budapest, 15. ker. (Rákospalota), középkori templomból	aktualizálás előtt: <i>Sarm., Gjerm.</i> az után: <i>Sarm., Gjerm.</i> <i>max., Britt.</i>	<i>[trib. pot. VI, imp. IIII, cos. IIII]</i>
Töredékes feliratok, amelyekben nem maradtak fenn Commodus győzelmi nevei				
9.	RIU 1131 (MNM RR 89/1909.1)	Intercisa (Dunaújváros)	<i>[- - -]</i>	<i>trib. pot. [VI, imp. IIII, cos. IIII]</i>
10.	RIU 1132 (MNM RR 6/1926.100)	Intercisa (Dunaújváros)	<i>[- - -]</i>	<i>[- - -]</i>
11.	RIU 1133 (MNM RR 73/1908.4)	Intercisa (Dunaújváros)	<i>[- - -]</i>	<i>trib. pot. VI, imp. IIII, cos. IIII]</i>
12.	KOVÁCS-PROHÁSZKA 2003	Bölske (eredetileg Intercisa)	<i>[- - -]</i>	<i>[- - -]</i>
Felirat Commodus Britannicus nevével (3. csoport)				
13.	RIU 1426	Matrica (Százhalombatta)	<i>Sarm. Ger.] Britt.</i>	<i>trib. pot. X, [imp. VII,] cos. IIII]</i>

IRODALOM

- ALFÖLDI 1941: Alföldi A., *Epigraphica* IV. 9. A Commodus-féle burgus-ok és praesidium-ok feliratainak szereplő latrunculi – Die latrunculi der Bauinschriften der unter Commodus gebauten burgi et praesidia. *ArchÉrt* 3. f. 2, 30–37, 40–48.
- BALLA 1802: Balla A., *De antiquitate Romana praedii Szalk seu lapide milliario Romano XLVI ab Aquinco. fol.*
- BESZÉDES–MRÁV–TÓTH 2003: Beszédes, J. – Mráv, Zs. – Tóth, E., Die Steindenkmäler von Bölske. Inschriften und Skulpturen. Katalog. In: Tóth, E. – Szabó Á. (Hrsg.), *Bölske. Römische Inschriften und Funde*. Libelli Archaeologici Ser. Nov. No. II. Budapest, 103–218.
- BUZA–KOVÁCS–LŐRINCZ 2009 [2010]: Buza A. – Kovács P. – Lőrincz B., Egy új építési felirat Intercisából. *Studia Epigraphica Pannonica* 2, 157–160.
- BURGER 1991: Burger A., *Die Skulpturen des Stadtgebietes von Sopiana und des Gebietes zwischen der Drau und der Limesstrecke Lussonium-Altinum. Corpus Signorum Imperii Romani, Ungarn*. Bd. VII. Budapest.
- DOMASZEWSKI 1890: Domaszewski, A. von, Studien zur Geschichte der Donauprovinzen. *AEM* 13, 129–154.
- ERDÉLYI 1974: Erdélyi G., *A római köfaragás és köszobrászat Magyarországon*. Apollo Könyvtár 5. Budapest.
- ERDÉLYI–FÜLEP 1954: Erdélyi G. – Fülep, F., Katalog der Steindenkmäler. In: *Intercisa I. (Dunapentele - Sztalinváros) Geschichte der Stadt in der Römerzeit*. ArchHung. Ser. Nova XXXIII. Budapest, 277–340.
- FITZ 1961: FITZ, J., Maßnahmen zur militärischen Sicherheit von Pannonia inferior unter Commodus. *Klio* 39, 199–214.
- FITZ 1964: Fitz, J., A Military History of Pannonia from the Marcomann Wars to the Death of Alexander Severus (180-235). *ActaArchHung* 14, 25–112.
- FITZ 1993: Fitz, J., *Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit II*. Budapest.
- FPA III: *Fontes Pannoniae Antiquae ab a. D. CLXVI usque ad a. D. CXCII*. (ed. Kovács, P.). Budapest, 2006.
- FRÖHLICH 1890: Fröhlich, R., Római föliratok Alsó- és Felső Pannoniából. Harmadik közlemény. *ArchÉrt* ú. f. 10, 227–236.
- FRÖHLICH 1891: Fröhlich, R., Römische Inschriften aus Pannonia inferior und superior. *AEM* 14, 50–83.
- FÜLEP 1954: Fülep, F.: Epigraphie. In: *Intercisa I. (Dunapentele - Sztalinváros) Geschichte der Stadt in der Römerzeit*. ArchHung. Ser. Nova XXXIII. Budapest, 232–273.
- HAMPEL 1906: Hampel J., Intercisa emlékei. *ArchÉrt* ú. f. 26, 221–274.
- HEKLER 1913: Hekler A., *Dr. Hekler Antal jelentése 1912. évi dunapentelei ásatásáról. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1912 évi állapota*ról. Budapest, 206–225.
- HEKSTER 2002: Hekster, O., *Commodus. An emperor at the crossroads*. Dutch monography on ancient history and archaeology 23. Amsterdam.
- KIENAST 1996²: Kienast, D., *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*. Darmstadt.
- K. NÉMETH 2015²: K. Németh A., *A középkori Tolna megye templomai*. Szekszárd.
- KOVÁCS 2005: Kovács P., *Marcus Aurelius esőcsodája és a markomann háborúk*. Specimina Nova Suppl. V. Pécs.
- KOVÁCS 2006: Kovács P., A markomann háborúk története és Commodus kora a források fényében. In: *FPA* III. Budapest, 251–316.
- KOVÁCS 2008: Kovács, P., Burgus building inscriptions of Commodus from Pannonia. *SEBarc* 6, 125–138.
- KOVÁCS 2009: Kovács P., *Marcus Aurelius' rain miracle and the Marcomannic wars*. Mnemosyne Supplements 308. Leiden.
- KOVÁCS 2014: Kovács, P., *A History of Pannonia during the Principate. Antiquitas* 1/65. Bonn.
- KOVÁCS–PROHÁSZKA 2003: Kovács P. – Prohászka P., Új római feliratos kö emlékek a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárából. *AT* 47, 291–303.
- KUZSINSZKY 1904: Kuzsinszky B., Római feliratok az Aquincumi Múzeumban. *BudRég* 8, 161–176.
- LŐRINCZ 2006: Lőrincz B., A pannoniai tartományok helytartói Kr.u. 167-192 között. In: *FPA* III, 318.
- MAHLER 1907: Mahler E., Pannoniai feliratos emlékek. Első közlemény. *ArchÉrt* ú. f. 27, 140–150.
- MAHLER 1909: Mahler E., Római feliratos kö emlékek Dunapenteléről. *ArchÉrt* ú. f. 29, 328–334.
- MÓCSY 1974: Mócsy, A., *Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*. London–Boston.

- MRÁV 2008: Mráv Zs., L. Cornelius Felix Plotianus, Pannonia inferior helytartója és az intercisai auxiliáris castellum építéstörténete. *Studia Epigraphica Pannonica* 1, 243–277.
- MRÁV 2009: Mráv, Zs., L. Cornelius Felix Plotianus, der Statthalter von Pannonia Inferior und die Baugeschichte des Auxiliarkastells Intercisa (Dunaújváros, Komitat Fejér, Ungarn). Zwei commodischen Monumentalbauinschrift aus Intercisa. In: Biró, Sz. (Hrsg.), *Ex Officina. Studia in honorem Dénes Gabler*. Győr, 357–388.
- MRÁV 2012: Mráv, Zs., Building Munificence of Septimius Severus in the Cities of the Pannonian Provinces. Epigraphic Evidence. In: Migotti, B. (ed.), *The Archaeology of Roman Southern Pannonia. The State of Research and Selected Problems in the Croatian part of the Roman province of Pannonia*. BAR-IS 2393. Oxford, 251–278.
- MRÁV 2016: Mráv, Zs., The statue base of Severus Alexander from Ulcisia (Szentendre, Pest county, Hungary). In: Szabó, Á. – Gradwohl, E. (eds.), *From Polites to Magos. Studia György Németh sexagenario dedicate*. HPS 22. Budapest–Debrecen, 204–209.
- NAGY 1942: Nagy L., *Aquincum és a későrómai védőrendszer. Budapest története I/2*. Budapest, 747–764.
- NAGY 1962: Nagy T., Buda régészeti emlékei. In: *Budapest műemlékei II*. Budapest, 13–116.
- PAULOVICS 1927: Paulovics I., *A dunapentelei római telep (Intercisa). A maradványok története, a kutatások irodalma, 1926. évi leletek – Die römische Ansiedlung von Dunapentele (Intercisa). Geschichte der Überreste, Bibliographie der Forschungen, Fundergebnisse von 1926*. ArchHung 2. Budapest.
- ROSCH 2009: Rosch G., A Magyar Nemzeti Múzeum építéstörténete 1836–2006-ig. In: Pintér J. (szerk.), *A nemzet múzeuma*. Budapest, 41–63.
- SOPRONI 1994: Soproni, S., Pannonische Burgus-Bauinschriften aus der Commodus-Zeit. *Mitteilungen des Museumsvereins Lauriacum* 32, 10–15.
- SOPRONI 1996: Soproni, S., Zu den Burgusbau-Inschriften von Commodus. In: *Jenő Fitz septuagenario. Festschrift für J. Fitz*. Székesfehérvár, 91–94.
- VISY 2003: Visy, Zs., *The ripa Pannonica in Hungary*. Budapest.
- WOSINSKY 1896: Wosinsky M., *Tolna vármegye az őskortól a honfoglalásig I-II*. Budapest.

NEUE ANGABEN ZU DEN BAUINSCHRIFTEN VON BURGI UND PRAESIDIA IN PANNONIA INFERIOR AUS DER ZEIT VON COMMODUS

Nach den germanisch-sarmatischen Kriegen Mark Aurels, deren Erfahrungen benutzend, begann unter Kaiser Commodus der Konsolidierung der Grenzverteidigung der pannonischen Provinzen. Diesbezüglich können jene militärischen Bauinschriften, die unter der Herrschaft von Commodus und unter der Statthalterschaft von L. Cornelius Felix Plotianus entstanden und deren gleichen Texte über die Errichtung von Wachtürmen (*burgi*) und Kleinkastellen (*praesidia*) berichten, für die bedeutendsten Quellengruppe gehalten werden. Die Deutung der Inschriftengruppe ist trotz großer Anzahl bezüglicher Aufsätze gar nicht problemfrei, deshalb sind alle neuen Angaben und Beobachtungen von großer Bedeutung, welche die zur Verfügung stehenden bisherigen Kenntnisse, Informationen über die Inschriften genauer machen, bzw. ergänzen.

Während der kompletten Renovierung des Ungarischen Nationalmuseums um die Jahrtausendwende (um 2000) wurden die teilweise eingemauerten römischen Steindenkmäler auf den Korridoren im Erdgeschoss wieder ganz freigelegt und sorgfältig geputzt, wodurch sich in Bezug auf einige im Museum verwahrte Bauinschriften von Burgi und Praesidia aus der Zeit von Commodus viele neue Beobachtungen ergaben (TRH 159; RIU 1130; 1132;

1135; 1137). Das Ziel dieses Aufsatzes ist, die neuen Angaben zu veröffentlichen, welche einerseits die Anzahl der bekannten Bauinschriften, anderseits aber auch die Lesung und Datierung einiger Exemplare beeinflussen, sowie zur erweiterten historischen Interpretation des Wachturm- und Kleinkastell-Bauprogrammes unter Commodus beitragen.

1. Das von Sándor Soproni als eine Bauinschrift von Burgi und Praesidia aus der Zeit von Commodus unbekannten Fundortes veröffentlichte Bruchstück (TRH 159) (*Abb. 1. 3*) gehört nicht zu einer unbekannten Inschrift, sondern es ist mit dem abgebrochenen und für verloren gehaltenen unteren linken Teil des Inschriftenbruchstückes RIU 1130a identisch (*Abb. 3*). Wenn man die Ereignisse rekonstruiert, kann man feststellen, dass zur Zeit der Arbeiten an der im Jahre 1954 erschienenen Monographie *Intercisa I* oder nachher das Bruchstück TRH 159 getrennt von der Inschrift RIU 1130a und seit dem Jahr 1962 unter dem Inventarnummer RR 62.37.1 als Inschrift unbekannten Fundortes existierte. Auf dieses Bruchstück stieß Sándor Soproni, der es als eine bis dahin unbekannte Bauinschrift von Burgi und Praesidia aus der Zeit von Commodus veröffentlichte. Die erneute Zusammenstellung des Stückes mit dem oberen Bruchstück der Inschrift RIU 1130 führte zur folgenden modifizierten Lesung der Bauinschrift (*Abb. 5*):

[Imp(erator) Cae]s(ar) M(arcus) Aur(elius) [[Commodus]]
[Antoninu]s Aug(ustus) P(ius) Sarm(aticus) G(ermanicus)
[pont(ifex) max(imus) t]rib(unicia) pot(estate) VI imp(erator) IV co(n)s(ul) IIII p(ater) p(atriciae)
[ripam omn]em burgis a solo
[extractis item praesidis per]
[loca oppo]rtuna ad clandesti-
[nos latruncul]orum transitus oppo-
[sitis mun]ivit [[per L(ucium) Corneli]]-
[[[um Felicem] Plotianum]] leg(atum) pr(o) pr(aetore).

2. Die Inschrift RIU 1137 wurde – im Gegensatz zu den früheren Lesungen – mit dem Siegernamen Britannicus von Commodus nicht aktualisiert, darin sind nur die Namen Sarmaticus und Germanicus angegeben, der letztere Name – der Inschrift RIU 1130 ähnlich – als Buchstabenabkürzung G. Zu dieser Inschrift gehörte vermutlich auch die verlorene Inschrift RIU 1134, als ihr rechtsseitiges Bruchstück, da die Gliederung des Textes (die Trennung des Namens Antoninus) und die Bruchflächen der zwei Inschriftenfragmenten einander ergänzen (*Abb. 8. 3*).

Imp(erator) Caes(ar) [M(arcus) Aur(elius) [[Comm]odus]] Anto-
ninus Aug(ustus) [Pius Sa]rm(aticus) G(ermanicus) pont(ifex) max(imus)
[trib(unicia) pot(estate) VI imp(erator) IIII co(n)s(ul) II[I]I p(ater) p(atriciae) ripam om-
nem burgis a solo etc...

3. Aufgrund der Punkte 1-2 muss also die Anzahl der bekannten Bauinschriften von Burgi und Praesidia aus der Zeit von Commodus um zwei, das heißt, die jetzige Zahl auf 13 reduziert werden (siehe Appendix I).

4. Der Text der Inschrift RIU 1132 wurde teils durch die neue Lesung der früher notierten Buchstaben modifiziert, bzw. teils durch die Identifizierung der neuen Buchstaben am Anfang der Zeile 4 ergänzt (*Abb. 9. 4*).

Imp(erator) · Ca[es(ar) M(arcus) Aur(elius) [[Commodus]]]
Antoni[nus Aug(ustus) Pius Sarm(aticus) Germ(anicus)]
pont(ifex) · m[ax(imus) trib(unicia) pot(estate) VI imp(erator) IIII co(n)s(ul) IIII
[p(ater)] p(atriciae) · rip[am omnem burgis a solo
 etc. ...

5. Das aus der mittelalterlichen Kirche von Bölske, Kővári szőlő zum Vorschein gekommene Inschriftenbruchstück (Kovács–Prohászka 2003) stammt nicht aus dem spätrömischen Landeburgus von Bölske, deshalb kann der primäre Fundort weder in Aquincum noch in der Umgebung vermutet werden, sondern in Intercisa. Es gelang uns nämlich, von der Seitenplatte einer Grabaedicula aus einer anderen mittelalterlichen Kirche in Bölske nachzuweisen, dass sie einst aus Intercisa weggetragen wurde. Das zeigt, dass man bestimmte römische Steindenkmäler für die mittelalterlichen Bauarbeiten in Bölske aus dem nahe gelegenen Intercisa förderte. Diese Behauptung kann auch für die Wachturm- und Kleinkastell-Bauinschrift gelten. In Intercisa stammen nämlich die meisten Bauinschriften von Burgi und Praesidia aus der Zeit von Commodus (siehe Appendix I). Was die primären Fundstellen betrifft, heißt all das weiterhin, dass südlich von Intercisa bis heute immer noch keine Bauinschriften von Burgi und Praesidia aus der Zeit von Commodus ans Tageslicht gelangte.

6. In der linken Pelta der Bautafel RIU 1135 kann die zur Hälfte gemeißelte Frauengestalt mit Kranz in der Hand mit Victoria identifiziert werden. Deshalb gehört die Inschrift zu den mit Victoria-Figuren verzierten pannonischen Bauinschriften, aber nicht zu deren Gruppe aus der severischen Zeit. Für diese Gruppe sind nämlich die in Nischen befindlichen Victoria-Reliefs typisch.

7. Unter den Bauinschriften von Burgi und Praesidia aus der Zeit von Commodus ist die Titulatur von Commodus sowohl auf den Exemplaren ohne den Siegernamen Britannicus (Gruppe 1), wie auch auf den mit dem Namen später aktualisierten Stücken (Gruppe 2) falsch, was eine Folge der Verschiebung zwischen den Iterationszahlen und den dazu gehörenden Titeln gewesen sein kann (Abb.13). In diesen Inschriften sind die Iterationszahlen der tribunicia potestas gleich, so müssen sie in demselben Jahre angefertigt worden sein. Dieses Jahr kann nur 184 gewesen sein. Die Tafeln ohne den Siegernamen Britannicus (den Commodus von der zweiten Hälfte des Jahres 184 trug), wurden in der ersten Hälfte, eventuell Mitte des Jahres errichtetes Gebäude eingemauert, während jene Tafeln, die mit diesem Siegernamen nachträglich versehen wurden, wurden an Militärobjekte angebracht, die in der zweiten Hälfte des Jahres fertiggestellt worden sind.

8. Alle in Intercisa gefundenen Bauinschriften von Burgi und Praesidia aus der Zeit von Commodus von bekannten Fundumständen waren in Steinkistengräbern eingebaut. Wenn auch die Inschriftentafeln zu den Zwecken eines spätrömischen militärischen Bauprogrammes eingesammelt wurden, kam es wahrscheinlich nicht mehr dazu, weil sie für zivile Zwecke verwendet wurden.

Übersetzerin: Eszter Aczél

MAXIMUS TAMEN HONOS IN CANDIDO TRALUCENTIBUS¹

Római vonatkozású üvegedények jelentősége az 1–5. századi kínai társadalomban

HOPPÁL Krisztina*

Az *Imperium Romanum* keleti irányú távolsági kereskedelme, Kína császárságaival való kapcsolata a 19. századtól adatolhatóan kedvelt kutatási területnek számított – elsősorban sinológus körökben. Ugyanakkor a megjelent számos kiemelkedő publikáció gyakran nem lép túl a két birodalom közvetlen kommunikációjának elemzésén, és a tágabb értelemben vett összefüggéseket, a két államalakulat kölcsönösen egymásra gyakorolt hatását, egymásról kialakított birodalomképét nem vizsgálja. Ennek megfelelően a Kínai Népköztársaság területén feltárt római vonatkozású üvegáruk is elsősorban a Birodalommal való interakciók szempontjából kerültek elemzésre – rendszerint kontextusukból kiszakítva. Azonban e leletek a maguk komplexitásában vizsgálva a kínai császárságokban az *Imperium*-ról alkotott elképzelésekre is rávilágíthatnak. Mindez részint a tárgycsoport számbeli fölényének,² részint a kínai társadalomban betöltött kiemelkedő szerepének köszönhető. A Népköztársaság tengerparti sávjában³ feltárt üvegedények csoportja ugyanis tulajdonosuk státuszának felvázolására is tökéletesen alkalmas, ezáltal pedig a rómaiakról kialakult kép árnyalását is lehetővé teszi. Mindemellett ezen üvegleletek a római vonatkozású régészeti emlékmenny csaknem egyetlen típusai, amelyeken kémiai összetételük és készítési helyük megállapítására végeztek anyagvizsgálatokat – noha gyakran a levont következtetések vagy az alkalmazott eljárás nem tekinthető relevánsnak.

A RÓMAI ÜVEGTÁRGYAK JELENTŐSÉGE A KÖZÉPSŐ BIRODALOMBAN

Bár népszerű elképzelés az áttetsző import üvegeket Kína legvagyonosabb rétegei számára elérhető egyfajta luxusáruknak tekinteni, e tárgyak megszerzésében a gazdasági befolyáson túl az *auctoritas* és *potestas* is rendkívül fontos szerepet játszott. Az alábbiakban elemzésre kerülő római vonatkozású üvegedények kivétel nélkül az 1–5. századi kínai társadalom prominens rétegének temetkezéseiből származnak, tulajdonosaik a császári család tagjai vagy éppen a mindenkori uralkodó közvetlen környezetéből, egy jól lehatárolható, zárt közegeből kerültek ki.

Megkülönböztetett szerepüket ugyanakkor nem csupán ritkaságuknak vagy éppen a távoli áruk jellemző egzotikumának köszönhetik. Az áttetsző, vékony oldalfalú üvegedények

* MTA-ELTE-SZTE Selyemút Kutatócsoport

¹ *Plinius Maior, Nat. Hist.* XXXVI, 198.

² Noha az anyagvizsgálati eredmények alapjának rómaiként meghatározott üvegleletek száma nem jelentős, az egyéb római vonatkozású régészeti emlékmenny legmarkánsabb csoportját alkotják.

³ A Xinjiang–Ujgur Autonóm Tartomány, az egykori *Xiyu* üvegleletei a térség peremterület-jellegéből, valamint kulturális és etnikai diverzitásából adódóan külön egységként kezelendők, az ott előkerült import üvegek társadalmi kontextusa értelemszerűen eltér a Kína császárságaiban feltárt üvegtárgyakétól.

készítését övező misztikum (legalábbis a Kr. u. 6. századig), valamint rituális aspektusuk szintén hozzájárult egyfajta presztízstárggyá válásukhoz.

KUTATÁSI PROBLÉMÁK

Az interdiszciplinaritásból és a leletek tanulmányozását ellehetetlenítő szigorú törvényi szabályozásból adódó akadályokon túl számos egyéb probléma nehezíti a nyugati import üvegtárgyak kutatását. A témában megjelent munkák⁴ sokszor nem lépnek túl a pusztá lelet-közlés határain, továbbá helytelen hivatkozások, tárgyi tévedések is előfordulnak bennük. Az eredeti ásatási jelentések – amennyiben egyáltalán léteznek – gyakran rendkívül hiányosak, dokumentációjuk, leírásaik pontatlanok, a kulturális forradalom idején keletkezett publikációk esetében pedig egyenesen tudománytalanok.⁵

Emellett további problémát jelent, hogy anyagvizsgálatok hiányában a különböző nyugati import üvegedények – elsősorban a római és a szászánida áruk – elkülönítése pusztán stilisztikai alapon rendkívül problematikus. Ugyanakkor az anyagvizsgálati eredményeket közlő munkák gyakran nem ismertetik az alkalmazott eljárást, a mintavétel módszerét, így következtetéseik több esetben megbízhatatlanok.

A fent felsorolt nehézségek ellenére az alábbiakban az üvegleletekről adott körülmények között összegyűjthető legtöbb adat kerül közlésre, minden esetben – amennyiben létezik – az eredeti ásatási jelentés bibliográfiai adataival. A katalógusban feltüntetett tipológia – jelen munka célkitűzéseinek megfelelően – csupán a római üvegformákra vonatkozik, a szászánida típusokra nem tér ki. Ennek fényében a 'nem meghatározható' kifejezés kizárólag a római üvegtípusok tekintetében értelmezendő.

A KÍNAI NÉPKÖZTÁRSASÁG TENGERPARTI SÁVJÁBAN ELŐKERÜLT RÓMAI VONATKOZÁSÚ ÜVEGEDÉNYEK CSOPORTOSÍTÁSA

A Kínai Népköztársaság tengerparti sávjában feltárt, római, vagy a korábbi kutatások alapján rómaiként meghatározott üvegleletek három nagyobb csoportra oszthatók, amelyek elhelyezkedés tekintetében is élesen elkülönülnek: a Ganquan régió⁶, a Nanjing régió és a kései csoport tárgyai (5–6. század). Azonban jelen tanulmány terjedelmi korlátait figyelembe véve az alábbiakban csupán az első két kategória edényei kerülnek elemzésre (*1. kép*).⁷

A GANQUAN RÉGIÓ

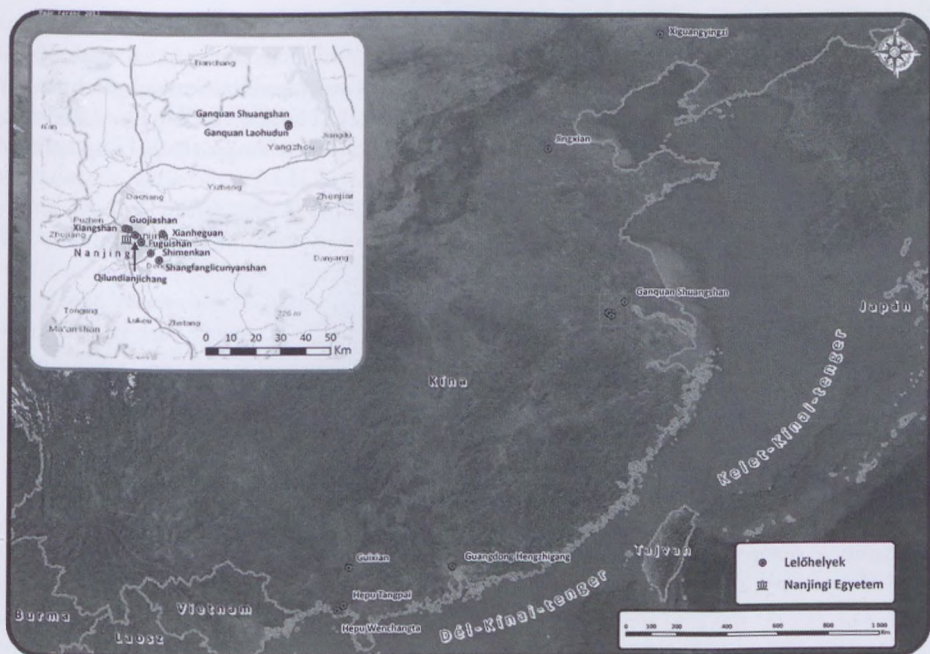
A Kínai Népköztársaság keleti részén elhelyezkedő Jiangsu tartomány Hanjiang járásában található Ganquan Shuangshan lelőhelyének 2. sírjából, valamint Laohudun lelőhely temet-

⁴ Kiemelkedő összefoglalások angol és kínai nyelven egyaránt például An Jiayao 安家瑶 és Gan Fuxi 干福熹, valamint B. Borell tollából. AN 安 1984; AN 安 2000; AN 2002; AN 2004. GAN 干 2005; GAN 2009; BORELL 2010.

⁵ Erről részletesen: Selbitschka 2014.

⁶ A kínai kutatás hosszú ideig feltételezte a Guangxi–Guangdong régió üvegedényeinek hellenisztikus/római eredetét is, az anyagvizsgálati eredmények alapján azonban azok helyi gyártása valószínűsíthető. A térségből előkerült rómaiként meghatározható üvegről WANG 王 2011, 59.

⁷ Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a kései csoportba sorolható üvegedények tulajdonosainak státusza nem különbözik a bemutatásra kerülő csoportokban megfigyeltétől. Lásd: ZHANG 张 1957. és LI 黎 1973.

1. kép Római vonatkozású üvegedények Kína tengerparti sávjában (Paár Ferenc térképe)
 Fig. 1 Map of some Roman-related and western influenced glass artefacts in the eastern coastal part of People's Republic of China (by Ferenc Paár)

kezéséből előkerült üvegedények tekinthetők a legkorábbi, anyagvizsgálatok alapjának (is) rómainak meghatározható tárgyakként.⁸

A shuangshani 2. sír rablógödreinek betöltéséből egy sötétlila és törtefhér színű, márványozott, bordás tál két⁹ töredéke került elő (*Kat. I.1.*),¹⁰ míg a laohuduni temetkezés egy csaknem ép, kékes színű, áttetsző poharat rejtett (*Kat. I.2.*).¹¹

An Jiayao kutatásai alapján¹² a shuangshani edény legközelebbi párhuzama a British Museum gyűjteményében található, Jidd Hafs 36. számú temetkezéséből előkerült ép, márványozott, bordás tál.¹³ Bár a hasonló díszítéssel ellátott bordás tálak megtalálhatók szerte a Római Birodalom területén,¹⁴ a lila szín mégis ritkábbnak tekinthető. Hasonló, azonban színében különböző, a Kr. e. 11 és a Kr. u. 16 közötti időszakra keltezhető edény került elő *Panticaepaeumból*,¹⁵ de párhuzamai egészen Indiáig is eljutottak.¹⁶

⁸ GAN 干 2005, 247. és BORELL 2010, 134.

⁹ A leírás szerint három töredék, azonban csak kettőről közöl adatokat.

¹⁰ NANJING BOWUYUAN 南京博物院 1981.

¹¹ YANGZHOU BOWUGUAN 扬州博物馆 1991.

¹² AN 安 1984, 415.

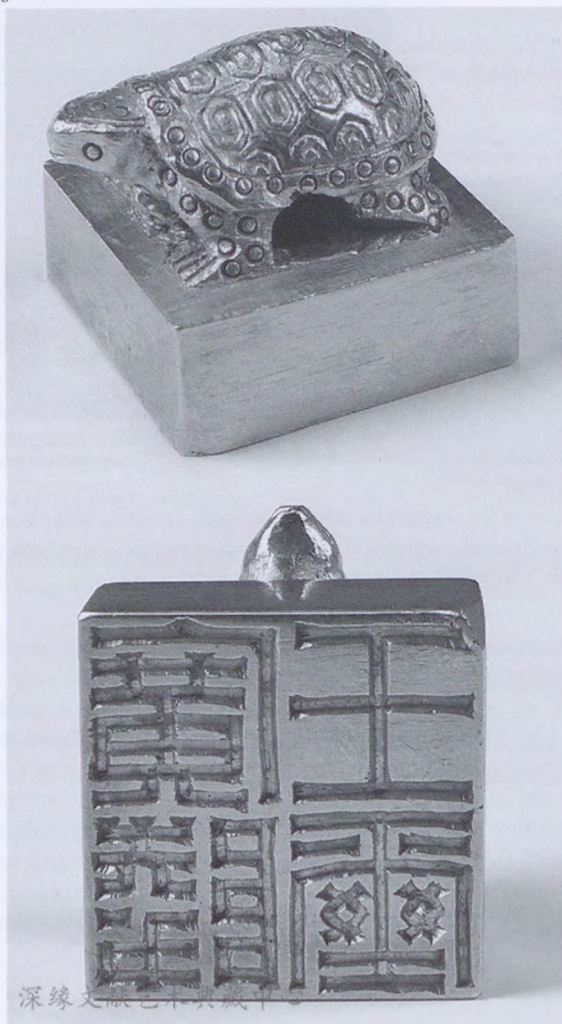
¹³ During Caspers 1974, 148–155.

¹⁴ STERN-SCHLICK-NOLTE 1994, 72–79.

¹⁵ REINACH 1854, 124, LXXVIII.

¹⁶ WHEELER-GOSH 1946, 102.

A tál tulajdonosaként a kutatás Guang Linget,¹⁷ a Keleti *Han*-dinasztia uralkodójának, Guang Wudinak a fiát jelöli meg (2. kép). A krónikák¹⁸ alapján nem sokkal apja 57-ben bekövetkezett halála után Guang Ling sikertelenül lázadt az új uralkodóval szemben, amelynek következtében 67-ben öngyilkosságra kényszerítették. Halálának dátuma, valamint a sír mellékleteként előkerült 65-re keltezhető lúdláb alakú bronzlámpa szolgál a temetkezés *terminus post quem*jeként.

2. kép Guang Ling pecsétje a shuangshani temetkezésből

Fig. 2 Guang Ling's seal discovered in Shuangshan

(http://www.shenyuanart.com/sydc/info_38_itemid_418_lcid_28.html, 2014. 10. 12.)

¹⁷ Guang Ling hivatali pecsétje 1981-ben került elő a sír rablógödöréből. NANJING BOWUYUAN 南京博物院 1981, 9.

¹⁸ 後漢書四十二卷光武十王列傳第三十二

A shuangshanitól csupán néhány km-re délnyugatra elhelyezkedő laohuduni temetkezés üveg pohara jóval általánosabb formának tekinthető, tulajdonosát pedig az ásatási jelentés Guang Ling kiemelkedően magas rangú hivatalnokaként interpretálja, és 67-re, esetleg egy emberöltővel későbbre keltezi.¹⁹

Ganquan elhelyezkedése és földrajzi közelsége a tengeri Selyemút kereskedelmében aktívan közreműködő Guangxi és Guangdong régiókkal még inkább kiemeli a két, egyértelműen római eredetű üvegedény jelentőségét. Bár az utóbbi területeket idegen népek lakták, a Kr. u. 1. századra a *hanok* kapcsolatai is megélénkültek Indiával és a vietnami térséggel, a dinasztia bekapcsolódott a tengeri áruforgalom kiaknázásába is.

A fokozatosan intenzívebbé váló külkapcsolatokat a kínai krónikák is megerősíteni látszanak. A leírások szerint Kr. u. 97-ben került sor az első, a forrásokban *Daqin*ként nevezett Római Birodalommal történő kapcsolatfelvételt célzó kísérletre. A Gan Ying vezette követseget – D. D. Leslie és K. H. J. Gardiner véleménye szerint legalábbis – minden bizonnyal a távoli civilizáció, a hatalmas Római Birodalom létezéséről érkező hírek hívták életre.²⁰

A NANJING RÉGIÓ

A korábbi kutatások során a Róma Birodalomhoz kötött üvegedények mind időben, mind térben megközelítőleg zárt egységet alkotó csoportja a Jiangsu tartománybeli Nanjing város régiójában került elő. Keltezésük hozzávetőlegesen megegyezik, a *Han*-dinastiát követő időszak, a Tizenhat Királyság (Kr. u. 304–439), illetve a Hat-dinasztia (Kr. u. 222–589) – azon belül is a Keleti *Jin*-dinasztia (Kr. u. 317–420) – időszakára datálhatók.

A gazdasági szempontból rendkívül jelentős, a Jangce-delta zónájába tartozó terület a Keleti *Jin*-dinasztia egykori fővárosával, Jiankanggal azonosítható. A 4–5. század zavaros időszakában azonban a Nanjing régióban összpontosuló államhatalom nem tudta korlátozni a vagyonos családok birtokainak nagyságát, és jelentős katonai erejüknek köszönhetően kezükbe vették a tényleges irányítást. A *Wang*, *Xie* és *Gao* családok tagjai, az ún. *haomen jiazuk* 豪门家族 váltották egymást a legfontosabb pozíciókban, akik nem csupán életükben, de haláluk után is vetélkedtek egymással (3. kép).²¹ A főváros környékén koncentrálódó temetkezéseik a hatalomért való versengés mementójaként szolgálnak, s reprezentáció tekintetében gyakran a császári családdal vetekedtek.²²

E térben és időben lehatárolható terület áttetsző üvegedényt tartalmazó előkelő temetkezéseinek vizsgálata lehetővé teszi a római és szászánida importokat birtokló réteg társadalmi státuszának összehasonlítását is.

A Nanjing régióba tartozó üvegedények első alkategóriáját a korábbi kutatások alapján rómaiként meghatározott üvegleletek adják.

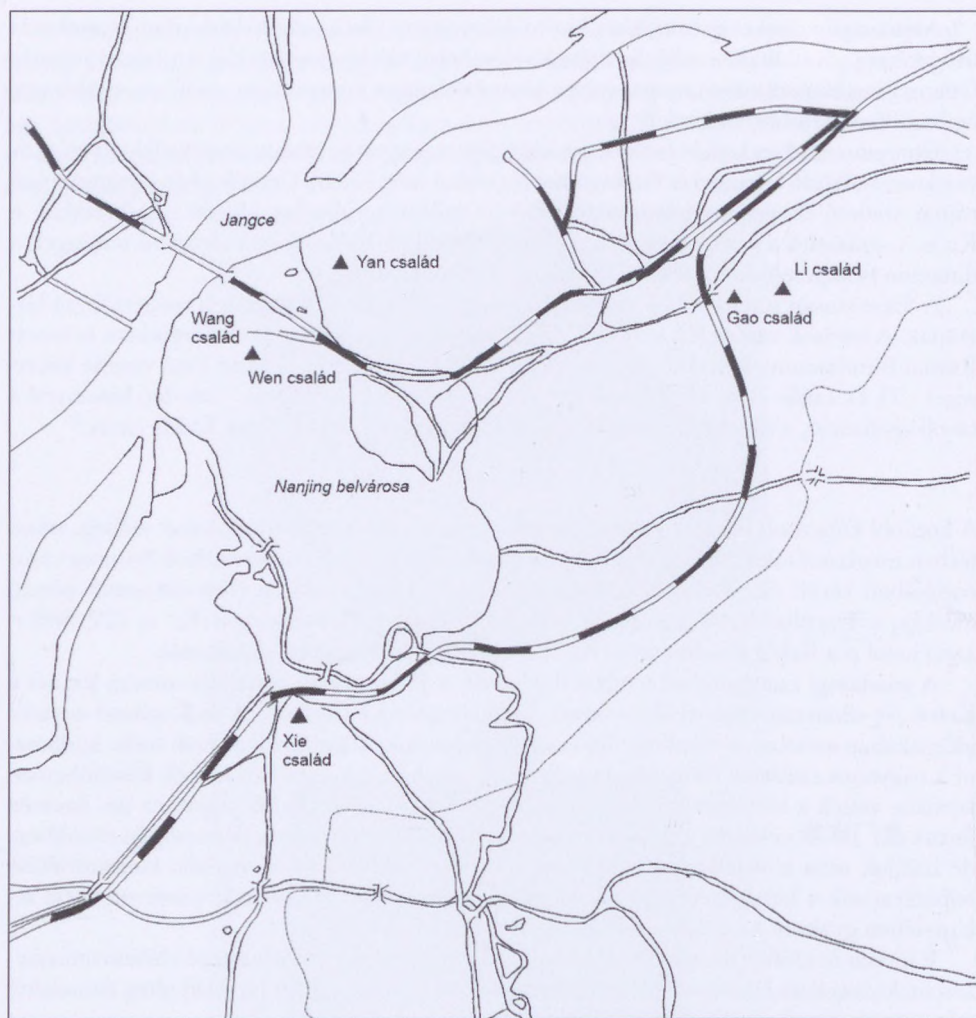
Összesen négy temetkezés üvegmellékletei, a qilundianjichangi 2. sír (*Kat. II.1.1–2.*), a Nanjing Egyetem Északi Campusának temetkezése (*Kat. II.2.*), a xiangshani 7. sír (*Kat. II.4.1–2.*), valamint a shimenkani temetkezés (*Kat. II.3.*) sorolhatók e kategóriába. Ugyanakkor az utóbbi lelőhelyről készült ásatási jelentés – amelyet 1958-ban publikáltak – nem kö-

¹⁹ YANGZHOU BOWUGUAN 扬州博物馆 1991.

²⁰ LESLIE–GARDINER 1996, 141.

²¹ HUA 华 2003, 283.

²² HUA 华 2003, 283–285.

3. kép Előkelő temetkezések Nanjing környékén (HUA 华 2003 alapján)

Fig. 3 Burials of wealthy families in Nanjing (based on HUA 华 2003.)

zöl a tudományos igényeket is kielégítő információt a feltárt üvegtöredékekről, így távolabbi összefüggések levonására sem alkalmas.²³

Összesen három lelőhely tárgyai esetében készült anyagvizsgálat: a qilundianjichangi 2. sír sárgás és kékesszínű üvegtöredékei, a Nanjing Egyetem Északi Campusának temetkezésében előkerült áttetsző, szintelen, facettált töredékek, valamint a Shangfanglicunyanshan publikálatlan üvegtálya, melyek mind római árunak bizonyultak.²⁴

²³ Li 李 – Tu 屠 1958, 66.

²⁴ NANJING BOWUGUAN 南京博物院 1983, 321–322; Wang 王 2012, 59.

A xiangshani 7. sír férfi koporsója előtt egy ép edény helyezkedett el. Az öblösödő pohárforma pereme alatt bekarcolt vonalminta, valamint függőleges oválisok alkotta kompozíció, hasán hét ellipszis alakú, aljánál elvékonyodó facettálás látható. Emellett egy másik, sötétsárga színű edény töredékeiről is említést tesz az ásatási jelentés, részletesebb adatokat azonban nem közöl. A töredékeket később a fentivel megegyező tulajdonságokkal rendelkező pohárrá egészítették ki (4. kép).²⁵

4. kép A xiangshani üvegedény (NANJING BOWUGUAN 南京博物馆 2004, 96.)

Fig. 4 Glass cup discovered in Xiangshan

Noha a xiangshani ép üvegpoharakat a kínai kutatás hagyományosan római importként interpretálja,²⁶ mind stílisztikai jellegzetességei,²⁷ mind a British Museum gyűjteményében található²⁸ legközelebbi párhuzama alapján a százánida üvegművességhez áll közel

²⁵ NANJINGSHI BOWUGUAN 南京市博物馆 1972; Wang 王 2012, 55.

²⁶ Például: AN 2004, 210–211.

²⁷ Szászánida jellegzetességekről: GOLDSTEIN 2005, 51.

²⁸ http://www.britishmuseum.org/research/search_the_collection_database/search_object_details.aspx?objectid=367254&partid=1&searchText=cut+glass&fromDate=100&fromADBC=ad&toDate=400&toADBC=ad&numpages=10&images=on&orig=%2fresearch%2fsearch_the_collection_database.aspx¤tPage=6 [Hozzáférés: 2013. 05. 15.]

5. kép Üveg pohár Amlashból ©Trustees of the British Museum

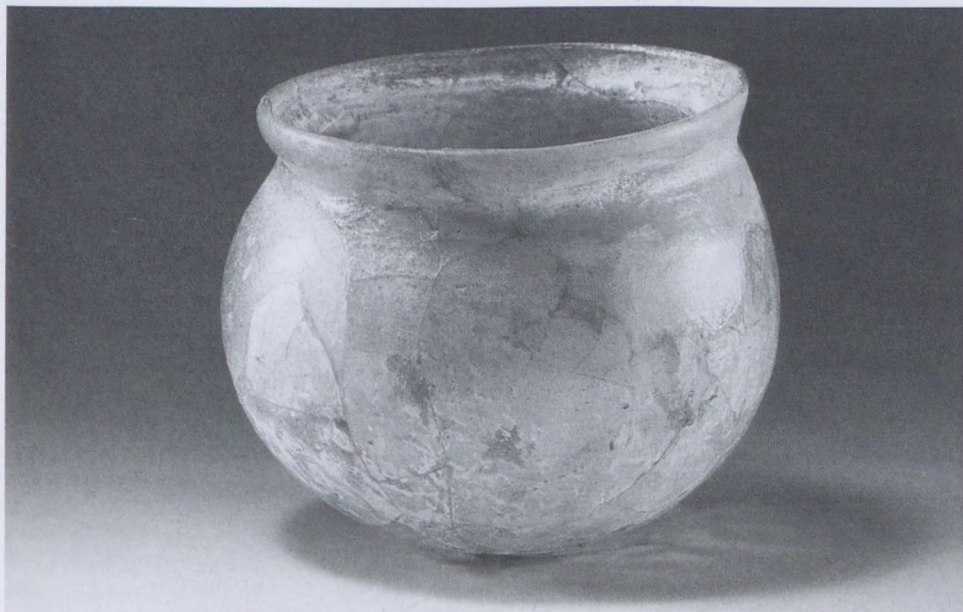
Fig. 5 Glass cup from Amlash ©Trustees of the British Museum

(5. kép). Megjegyzendő azonban, hogy Wang Zhigao 2011-ben megjelent tanulmányában mindkét edényről közöl anyagvizsgálati eredményeket, amelyek alapján mindkét tárgy rómaiként határozható meg. Azonban Birgitte Borell 2016-os – jelen kézirat leadását követően megjelent cikke – bár hivatkozza Wang tanulmányát, mégis arról ír, hogy egyik xiangshani üvegedényen sem végeztek még anyagvizsgálatokat.²⁹

Ugyan a fent bemutatott edények origójának meghatározása a kutatásban jelentősen jóval problematikusabb, tulajdonosaik státusza azonban egyformán kiemelkedőnek tekinthető. Így a qilundianjichang 2. sír feltehetőleg a Keleti *Jin* császárhoz, Sima Danhoz, míg a xiangshani vagy a nanjing egyetemi temetkezés a *Jin* uralkodók személyes köréhez tartozó hivatalnokokhoz köthető.

²⁹ WANG 王 2011, 58–59; BORELL 2016, 51.

A Nanjing régió üvegedényeinek második alcsoportját a korábbi kutatások során százánidaként meghatározott üvegedények alkotják, amelyek közül a fuguishani 4. sír³⁰ (*Kat. II.5.*), illetve a xianheguani 6. sír³¹ (*Kat. II.6.*) üvegei a legrészletesebben dokumentáltak.³² Ugyanakkor anyagvizsgálatok hiányában, pusztán stilsztikai alapon egyik tárgy eredete sem határozható meg egyértelműen. Így a fuguishani gömbös testű, a has alsó részén az edény testéből kialakított bordákkal ellátott tálhoz hasonló nem csupán a Szászánida, de a Római Birodalom területén is előfordulnak (6. kép).³³ Akárcsak a xianheguani 6. sír gömbös testű, facettált edénye esetében, amelynek igen közeli párhuzama egy 1927-ben feltát *karanisi* töredék (27/C 54 E/01 Mich. 6193) (7. kép).³⁴

6. kép A fuguishani üvegedény (NANJING BOWUGUAN 南京博物馆 2004, 42.)

Fig. 6 Glass bowl discovered in Fuguishan (NANJING BOWUGUAN 南京博物馆 2004, 42.)

Az eltemetettek státusza tekintetében azonban jóval kézenfekvőbb következtetések vonhatók le. A fuguishani üvegedény a császári családhoz köthető, a xianheguani tál tulajdonosa pedig a Keleti *Jin*-dinasztia adminisztrációját irányító kimagasló hivatalnokréteg közé tartozott.

³⁰ NANJINGSHI BOWUGUAN – NANJINGSHI XUANWUQU WENHUAJU 南京市博物馆 – 南京市玄武区文化局 1998.

³¹ NANJING BOWUGUAN 南京博物馆 2001.

³² Egy további lelőhely importjai, a guojiashani 13. sír töredékeinek esetében a tárgyak készítési helyére a rendkívül hiányos dokumentáció következtében nem lehet következtetni. Ugyanakkor az eltemetett státusza a fent bemutatott leletek tulajdonosaihoz hasonlóan egyaránt kiemelkedően magas. Lásd: NANJINGSHI BOWUGUAN 南京市博物馆 2008; Wang 王 2011, 221–223.

³³ Például a Corning Museum of Glass gyűjteményében. WHITEHOUSE 1997, 110.

³⁴ HARDEN 1936, 31, 120.

7. kép A xianheguani üvegtál (NANJING BOWUGUAN 南京博物馆 2004, 43.)

Fig. 7 Faceted glass bowl discovered in Xianheguan (NANJING BOWUGUAN 南京博物馆 2004, 43.)

Noha a Nanjing régió fent bemutatott importjai szászánida vagy római eredetű tárgyként való elkülönítése pusztán stilsztikai alapon rendkívül problematikus, a leleteket birtokló prominens személyek mindegyike a császári család vagy annak közvetlen környezetébe tartozott, egy jól körülhatárolható, zárt közegbe. A Nanjing-csoport áttetsző üvegedényeinek szociokulturális kontextusa tehát származási helyüktől függetlenül hasonló, amely arra utal, hogy a szászánida és római üvegedények – legalábbis a vizsgált időszakban – egyaránt kiemelkedő értéket képviseltek.

A temetkezések társadalmi összefüggései alapján tehát egyértelmű, hogy az áttetsző üvegedények tulajdonosai a gazdasági hatalmon túl kimagasló *auktoritas* és *potestas* birtokosai is voltak. Mindezt az üvegeket említő kínai források is alátámasztani látszanak, s e tárgyak kiemelkedő jelentőségének okaira is rávilágítanak.

A NYUGATI IMPORT ÜVEGEDÉNYEKRE VONATKOZTATHATÓ KÍNAI FORRÁSOK

A nyugati import üvegeket említő, az 1–6. századra keltezhető történeti munkák, értekezések és irodalmi alkotások közös vonása, hogy – amennyiben megnevezik a tárgyak készítési helyét – több esetben a Római Birodalmat (azaz *Daqint*) vagy azzal kapcsolatba hozható helyet jelölnek meg origóként.³⁵ Így a 3–5. század között keletkezett *Xuanzhongji daqini* ötszínű,

³⁵ Például Futó-homok, azaz *Liusha Pan Ni* versében. 藝文 類聚七十三 又八十四 潘尼 琉璃碗賦

a részletes *Daqin*-fejezettel rendelkező hivatalos történetíró munkák pedig tízszínű üvegekről írnak.³⁶

A nyugati import üvegedények tulajdonosaival kapcsolatban a régészeti emléktárhely alapján levonható következtetésekkel összhangban állnak a források szavai. A 6. század derekán keletkezett *Luoyang Qielanji*, avagy *A buddhista kolostorok Luoyangban* leírja, hogy a Sárga-folyó völgyének leghatalmasabb, és leggazdagabb embere, Wang Chen gyakorta találkozott a császári család tagjaival, akiknek legféltettebb kincseivel, júde-, kristály-, agát- és áttetsző üvegtályaival hengegett. A különleges kivitelezésű, mesés kincsek a szöveg szerint a *Xiyuból* érkeztek.³⁷

Az áttetsző üvegtárgyak kiemelkedően magas rangú tulajdonosairól további szemelvények is megemlékeznek. A *Jin shu* Cui Hong életét bemutató fejezete a császár birtokában található üvegedényről ír, amelyekbe kedvenc ételeit helyezte.³⁸ Az 5. században szerkesztett *Shishuo xinyu* pedig lejegyzí, hogy mikor egy alkalommal a császár meglátogatta Wang nevű hivatalnokát, üvegedényekbe szolgálták fel a frissítőt.³⁹

Az üvegek kiemelkedő megbecsülésének okaira ugyancsak a *Shishuo xinyu* világít rá. A történet szerint egy alkalommal, mikor a herceg udvari hivatalnokaival iszogatott, magasra emelve üvegpoharát, arról kérdezte Zhou Boren nevű előkelőjét, hogy az ivóedény mives metszése teszi-e azt értékesé. Boren azonban azt válaszolta, hogy az üvegedény szépségét áttetszősége adja, és ez teszi értékessé a poharat.⁴⁰

A Nyugati *Jin*-dinasztia kiemelkedően magas rangú hivatalnoka, Fu Xian (Kr. u. 239–294) *Fu a koszos zhi edényhez* című versének⁴¹ főszereplője pedig ajándékba kapott üvegpoharát ugyan nagy becsben tartotta, ám mikor gyermeke a koszos földre ejtette, a tárgy elvesztette áttetszőségét, és így értékét is.⁴² A Nyugati *Jin*-dinasztia elismert költője, Pan Ni (Kr. u. 250?–311?) *Fu az üvegtálhoz* című versében szintén az áttetsző tárgyak szépségéről értekezik.⁴³

A fent bemutatott szemelvények alapján tehát az áttetszőségük miatt különleges üvegedényeket a korabeli források elsősorban a mesés nyugati importárujaként jelölik meg, és több esetben az általuk ismert világ legnyugatabbi pontjához, *Daqin*hez kötik. Mindezeket túl a feljegyzésekből kitűnik, hogy e ritka tárgyak csupán a kínai társadalom legfelső rétegén belül elhelyezkedő szűk körhöz jutottak el: a császárhoz és közvetlen környezetéhez. Tehát az írott források alapján is feltételezhető, hogy az üvegedények birtoklásához a jelentős vagyoni állomány elérésére is szükség lehetett.

A RÓMAI VONATKOZÁSÚ ÜVEGEDÉNYEKNEK AZ 1–5. SZÁZADI KÍNAI TÁRSADALOMBAN BETÖLTÖTT SZEREPÉRŐL

Ugyan a szászánida és római eredetű leletek anyagvizsgálati eredmények nélkül, pusztán stilisztikai és formai alapon történő elkülönítése rendkívül problematikus, a rendelkezésre álló adatok alapján tulajdonosaik a 1–5., de különösen a 4. századi kínai társadalomban

³⁶ Például a *Hou Han shu* és különösen a *Wei lüe* 後漢書: 卷八十八 西域傳第七十八 és 三國志: 魏書三十 烏丸鮮卑東夷傳第三十. Erről részletesen: HOPPÁI 2011.

³⁷ 洛陽伽藍記 卷四

³⁸ 晉書卷四十五 列傳第十五

³⁹ 世說新語 汰侈 第三十

⁴⁰ 世說新語排調篇 第二十五

⁴¹ A *fu* irodalmi kifejezés, szabadabb ritmusú, zömében hét szótagos sorokból álló, igen népszerű versformát jelöl.

⁴² 藝文 類聚七十三, illetve AN 2002, 57.

⁴³ 藝文 類聚七十三 又八十四 潘尼 琉璃碗賦

egyaránt kiemelkedően magas pozíciót töltöttek be, és ezáltal e nyugati import üvegedények jelentősége is hasonlóan számottevő lehetett.

A források e tárgyak kiemelkedő értékét egyértelműen áttetszőségükben jelölik meg. Ennek oka részben az áttetsző, vékony oldalfalú üvegedények Kínában történő gyártásának hiánya,⁴⁴ valamint az üvegfűvás technikájának ismeretlen volta (egészen a 6. századig), amely még inkább felértékelte az önmagában pusztán származási helyük miatt is rendkívül megbecsült tárgyakat. Emellett – ahogy arra az üvegyártás kapcsán tévesen a kristály kifejezést használó, feltehetőleg a 4. század elején keletkezett *Baopuzi* következtetni enged⁴⁵ – az üveg előállításának mikéntje tisztázatlan volt a társadalom széles rétegei számára.⁴⁶ Mindezt még inkább alátámasztja, hogy az elemzett üvegek elsősorban Kínában számítottak megbecsült ritkaságnak, a Római és a Szászánida Birodalom vonzáskörzetében a facettált, de különösen a díszítetlen poharak és tálak jóval nagyobb számban voltak elérhetők a társadalom szélesebb rétegei számára is.

Ugyanakkor a kínai szakrális élethez szorosan hozzátartozó jádéhoz való hasonlóságuk⁴⁷ tovább fokozta e tárgyak értékét. Így nem csupán származási helyük távolsága és ritkaságuk, de a gyártásukat övező misztérium, valamint rituális aspektusuk is szerepet játszott – a vizsgált temetkezések alapján – a mindössze a kínai társadalom egy szűk és zárt rétege számára elérhető presztízstárggyá válásukban. Az elemzett irodalmi források alapján úgy tűnik, e misztikus edények egy részét az időszakban természetszerűleg *Daqin*hez, a ritkaságok és különlegességek szimbolikus hazájának tekintett utópisztikus államhoz kötötték.

KATALÓGUS

KAT. I.1.

Megnevezés: márványozott, bordás tál töredékei; római

Típus: ISINGS 1957, FORM 3a; RÜTTI 1991, FORM AR 2.1; GOETHERT-POLASCHEK 1979, FORM 3a; Kr. e. 1. század – Kr. u. 1. század

Leőhely: Jiangsu 江苏 tartomány Hanjiang járás 邗江县 Ganquan 甘泉 Shuangshan 双山 2. sír

Keltezés: Keleti Han-dinasztia – Kr. u. 67

Irodalom: NANJING BOWUYUAN 南京博物院 1981

Rajz: NANJING BOWUYUAN 南京博物院 1981 alapján

Leírás: két (az ásatási jelentés szerint három) töredék, öntött. Sötétlila és törtfehér színű, márványozott, bordás tál oldaltöredékei.

Méretadatok: 2–3 cm

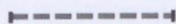
Anyagvizsgálat: készült

Elhelyezkedés: rablójárat betöltése

Tulajdonos: Guang Ling 广陵

Párhuzam: Jidd Hafš 36. sírből előkerült bordás tál a British Museum gyűjteményéből

2 cm

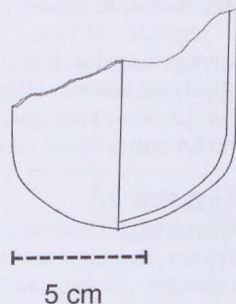

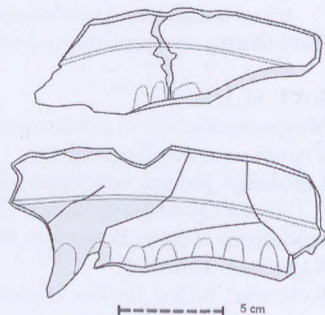
⁴⁴ AN 2002, 47, 56.

⁴⁵ 葛洪 抱朴子内篇 卷二論仙

⁴⁶ AN 2002, 46.

⁴⁷ AN 2004, 58.

KAT. I.2.**Megnevezés:** pohár 玻璃杯; római**Típus:** ISINGS 1957, FORM 96a var., RÜTTI 1991, FORM AR 60; GOETHERT-POLASCHEK 1979, 41/49a; Kr. u. 2–5. század**Lelőhely:** Jiangsu 江苏 tartomány Hanjiang 邗江 Ganquan 甘泉 Laohudun 老虎墩**Keltezés:** Keleti Han-dinasztia középső harmada – Kr. u. 1–2. század**Irodalom:** YANGZHOU BOWUGUAN 扬州博物馆 1991**Rajz:** YANGZHOU BOWUGUAN 扬州博物馆 1991 alapján**Leírás:** egy darab, töredékes. Szabadon fűjt, széles szájú, enyhén domborodó oldalfalú, íves, alsó harmadában összeszűkülő aljkiképzésű pohár. Felületén irizáció látható, színe kékeszöld árnyalatú, áttetsző.**Méretadatok:** szájmérete 7,8 cm; mérhető legnagyobb magassága 9,2 cm**Anyagvizsgálat:** készült**Elhelyezkedés:** központi sírkamra elülső traktusának nyugati oldalán**Tulajdonos:** Guang Ling generációjának igen magas rangú hivatalnok – 侯 –, vagy valamely más tekintélyes hatalommal rendelkező miniszter 臣**Párhuzam:** egyszerű római pohárformák**KAT. II.1.1.****Megnevezés:** két (?) pohár töredékei; római**Típus:** nem meghatározható**Lelőhely:** Jiangsu tartomány 江苏 Nanjing keleti külvárosa Qilundianjiguang 汽轮机厂**Irodalom:** NANJING BOWUGUAN 南京市博物馆 1983**Rajz:** nem készült**Keltezés:** Keleti Jin-kor középső/kései szakasza – 4. század közepe/vége**Leírás:** áttetsző, sárgás töredékek, összesen huszonöt darab. Felszínükön kör és ellipszis alkotta virágmintha figyelhető meg. A töredékek alapján feltételezhető, hogy eredetileg egy mély, hengeres pohár részei lehettek.**Méretadatok:** a legnagyobb 5,5 cm hosszúsága és 3 cm széles, a legkisebb pedig csupán néhány centiméteres. Vastagságuk 0,2–0,5 cm.**Anyagvizsgálat:** készült**Elhelyezkedés:** rablógödör?**Tulajdonos:** Sima Dan 司马聃 (Kr. u. 343–361)**Párhuzam:** római? szászánida?

KAT. II.1.2.**Megnevezés:** töredék; feltehetőleg római**Típus:** nem meghatározható**Lelőhely:** Jiangsu tartomány 江苏 Nanjing keleti külvárosa Qilundianjiguang 汽轮电机厂**Irodalom:** NANJING BOWUGUAN 南京市博物馆 1983**Rajz:** nem készült**Keltezés:** a Keleti Jin-kor középső/kései szakasza – 4. század közepe/vége**Leírás:** egy sötétkék opak (?) töredék**Méretadatok:** néhány centiméteres töredékek; vastagságuk 0,1–0,3 cm**Anyagvizsgálat:** készült**Elhelyezkedés:** rablógödör?**Tulajdonos:** Sima Dan 司马聃 (Kr. u. 343–361)**Párhuzam:** római? szászánida?**KAT. II.2.****Megnevezés:** peremtöredék; római**Típus:** nem meghatározható**Lelőhely:** Jiangsu tartomány 江苏 Nanjingi Egyetem campusának északi részén 南京大学北园**Irodalom:** NANJING DAXUE LISHIXI KAOGUZU 南京大学历史系考古组 1973**Rajz:** NANJING DAXUE LISHIXI KAOGUZU 南京大学历史系考古组 1973 alapján**Keltezés:** Keleti Jin-dinasztia korai szakasza – 4. század első fele**Leírás:** peremtöredékek, feltehetőleg egy erőteljesen öblösödő, kihajló peremű tálhoz tartozhattak. Áttetsző, valószínűsíthetően szintelenített üveg. A perem alatt kettős bekarcolt vonaldísz, míg a testen a kettős vonaldísz mellett függőlegesen álló, facettált oválisok alkotta kompozíció is látható.**Méretadatok:** kiegészített szájméret 10 cm, vastagsága 0,1 cm**Anyagvizsgálat:** készült**Elhelyezkedés:** melléksírkamra előfolyosójának fősírkamrához csatlakozó részén**Tulajdonos:** kiemelkedően magas rangú nagyúr 封建贵族, a császári család tagja**Párhuzam:** római? szászánida?**KAT. II.3.****Megnevezés:** öblös tál töredékei; feltehetőleg római**Típus:** nem meghatározható**Lelőhely:** Jiangsu tartomány 江苏 Nanjing város 南京市 Shimenkan 石门坎乡**Irodalom:** LI 李 – JU 屠 1958**Rajz:** nem készült**Keltezés:** Hat-dinasztia legkorábbi időszaka – 4. század eleje

Leírás: aprólékos kidolgozású töredékek. Eredetileg talán egy öblös tál lehetett.

Méretadatok: nincs adat

Anyagvizsgálat: nincs adat

Elhelyezkedés: a sírkamra központi részében.

Tulajdonos: arisztokrata

Párhuzam: nincs adat

KAT. II.4.1.

Megnevezés: pohár; római

Típus: nem meghatározható

Lelőhely: Jiangsu tartomány 江苏 Nanjing város 南京市 új kapu Xiangshan 新民们外的象山 7. sír

Irodalom: NANJINGSHI BOWUGUAN 南京市博物馆 1972

Rajz: AN 安 2000 alapján

Keltezés: Keleti Jin-dinasztia korai szakasza – 4. század eleje

Leírás: ép edény, szabadon fűjt. Áttetsző, zöldes árnyalatú, széles szájú, erőteljesen öblösödő. Pereme alatt bekarcolt vonalminta, valamint függőlegesen álló, facettált oválisok alkotta kompozíció, alattuk bekarcolt vonaldísz helyezkedik el. Hasán hét elipszis alakú, aljánál pedig elvékonyodó, függőlegesen álló facettált oválisok alkotta díszítés, valamint bekarcolt vonalminta látható.

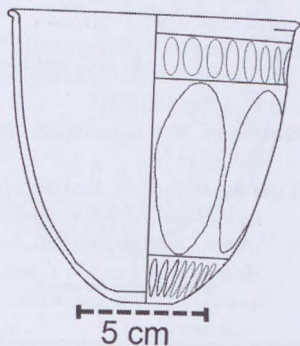
Méretadatok: szájátmérő 9,4 cm, fenékátmérő 2,5 cm, magassága 10,4 cm, falvastagsága 0,5–0,7 cm.

Anyagvizsgálat: készült

Elhelyezkedés: a férfikoporsó előtt

Tulajdonos: Wang Yi 王廙 vagy valamely hozzátartozója

Párhuzam: Amlashból előkerült üvegpohár a British Museum gyűjteményében

KAT. II.4.2.

Megnevezés: töredékek, évekkel később ép pohárrá kiegészített, római

Lelőhely: Jiangsu tartomány 江苏 Nanjing város 南京市 új kapu Xiangshan 新民们外的象山 7. sír

Irodalom: NANJINGSHI BOWUGUAN 南京市博物馆 1972

Rajz: nem készült

Keltezés: Keleti Jin-dinasztia korai szakasza – 4. század eleje

Leírás: ssötétsárga töredékek, utólag ép pohárrá kiegészített, leírása megegyezik a KAT. II.4.1. pohárával

Méretadatok: szájátmérő 9,6 cm, fenékátmérő 2,5 cm, magassága 10,4 cm, falvastagsága 0,5–0,7 cm

Anyagvizsgálat: készült

Elhelyezkedés: a női koporsó előtt elhelyezkedő bronz *jiadou* alól

Tulajdonos: *Wang Yi* 王廙 vagy valamely hozzátartozójának felesége

Párhuzam: nincs adat

KAT. II.5. (lásd Kat. II.4.1.)

Megnevezés: gömbös testű tál; feltehetőleg szászánida

Típus: ISINGS 1957, FORM 96b; RÜTTI 1991, FORM AR61; Kr. u. 2. század közepe–3. század

Lelőhely: Jiangsu tartomány 江苏 Nanjing város 南京市 Fuguishan 富贵山 4. sír

Irodalom: NANJINGSHI BOWUGUAN – NANJINGSHI XUANWUQU WENHUAJU 南京市博物馆 – 南京市玄武区文化局 1998

Rajz: NANJINGSHI BOWUGUAN – NANJINGSHI XUANWUQU WENHUAJU 南京市博物馆 – 南京市玄武区文化局 1998 alapján

Keltezés: Keleti *Jin*-dinasztia kései időszaka – 4. század vége

Leírás: ép edény, szabadon fűjt. Kékes színű, áttetsző. Gömbös testű, széles szájú, enyhén behúzott, megvastagodó peremű, homorú aljkiképzéssel rendelkezik. A has aló részén húsz, az edény testéből kialakított, borda látható. Oldalfala az alj irányába vastagodik.

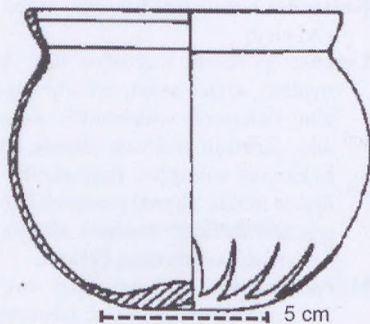
Méretadatok: szájátmérője 8,5 cm, magassága 7,8 cm. Vastagsága a szájánál 0,02–0,03 cm, az aljnál 0,5 cm.

Anyagvizsgálat: nincs adat

Elhelyezkedés: a sírkamra előső harmada

Tulajdonos: a császári család tagja

Párhuzam: szászánida?

KAT. II.6.

Megnevezés: öblös tál; feltehetőleg szászánida

Típus: ISINGS 1957, FORM 96b1; RÜTTI 1991, FORM AR60/1B; Kr. u. 2. század második fele – 4. század

Lelőhely: Nanjing keleti külvárosában 江苏南京东郊 található Xianheguan 仙鹤观 6. sír

Irodalom: NANJING BOWUGUAN 南京博物馆 2001

Rajz: NANJING BOWUGUAN 南京博物馆 2001 alapján

Keltezés: Keleti *Jin*-dinasztia középső harmada – 4. század második fele

Leírás: szintelen, áttetsző, széles szájú, egyenes, levágtott peremű, gömbös testű, íves aljkiképzésű üvegtál. Az edény nyakán három bekarcolt vonalminta, hasán és fenekén négy sorban elnyújtott, függőlegesen álló oválisok alkotta facettált díszítés látható.

tó. A harmadik és negyedik sor között további hét, vízszintesen elhelyezkedő oválisok alkotta facettált dísz figyelhető meg.

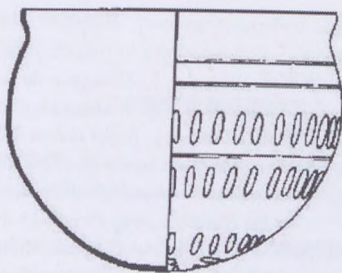
Méretadatok: szájátmérője 9,1 cm, magassága 7 cm, falvastagsága 0,1–0,15 cm

Anyagvizsgálat: nincs adat

Elhelyezkedés: a női koporsó közelében

Tulajdonos: Gao Kui 高悝 és felesége

Párhuzam: szászánida? római az egyiptomi Karanisból?

KAT. II.7.

Megnevezés: töredékek; nyugati import

Típus: nem meghatározható

Lelőhely: Jiangsu tartomány 江苏 Nanjing város 南京市 Guojiashan 郭家山 13. sír

Irodalom: NANJINGSHI BOWUGUAN 南京市博物馆 2002

Rajz: nem készült

Keltezés: Keleti Jin-dinasztia uralkodásának középső harmada és a Liu-Song-dinasztia uralkodásának második harmada között – 4. század vége – 5. század eleje

Leírás: áttetsző, szintelenített, sötétkék és zöldes színű töredékek

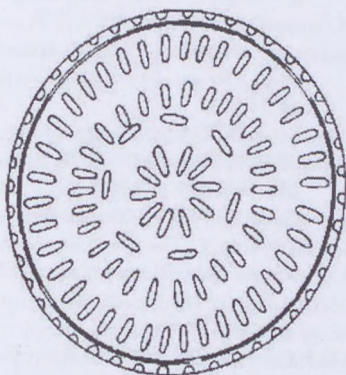
Méretadatok: nincs adat

Anyagvizsgálat: nincs adat

Elhelyezkedés: az előfolyosónál található rablójárát közelében fekvő burkolótéglákon

Tulajdonos: Wen Songzhi 温嵩之 és felesége

Párhuzam: nincs adat

5 cm

KAT. II.8.

Megnevezés: pohár töredékei; római import

Típus: nem meghatározható

Lelőhely: Nanjing dél-keleti külvárosában található Shangfanglicunyanshan 上坊李村岩山

Irodalom: publikálatlan

Rajz: nem készült

Keltezés: Keleti Jin-dinasztia – 4–5. század

Leírás: áttetsző, kék üvegtöredékek, amelyek egy széles szájú, egyenes, levágott peremű, egyenes aljkiképzésű, mély pohár részei lehettek. A perem alatt körben függőlegesen álló oválisok alkotta facettált díszítés figyelhető meg.

Méretadatok: az oldaltöredékek falvastagsága 0,5–0,6 cm

Anyagvizsgálat: készült

Elhelyezkedés: nincs adat

Tulajdonos: nincs adat

Párhuzam: nincs adat

IRODALOM

- AN 安家瑶 1984: An, J., Zhongguo de zaoqi boliqi 中国的早期玻璃器皿 (Early Glass Vessels in China). *Kaogu Xuebao* 考古学报 4, 414–447.
- AN 安家瑶 2000: An, J., *Boliqi shihua* 玻璃器史话 (History of glass). Beijing.
- AN 2002: An, J., Glass vessels and Ornaments of the Wei, Jin and Northern Dynasties. In: Braghin, C. (ed.), *Chinese Glass: Archaeological Studies on the Uses and Social Context of Glass Artefacts from the Warring States to the Northern Song Period*. 45–70.
- AN 2004: An, J., The Art of Glass Along the Silk Road. In: Watt, J. C. Y. (ed.), *China. Dawn of a Golden Age, 200–700 AD*. 57–66.
- BORELL 2010: Borell, B., East and Southeast Asia. Trade and glass vessels along the Maritime Silk Road. In: Zorn, B. – Hilgner, A. (eds.), *Glass along the Silk Road from 200 BC to AD 1000. Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 9, 127–142.
- BORELL 2016: Borell, B., Travels of Glass Vessels along the Maritime Silk Road. In: Gan F – Li Q – Henderson J. (eds.), *Recent Advances in Scientific Research on Ancient Glass and Glaze*. Singapore: World Scientific, 43–71.
- DURING CASPERS 1974: During Caspers, E. C. L., The Bahrain Tumuli. *Persica* 6, 131–156.
- GAN 干福熹 (2005): Gan, F. 干福熹, Sichou zhi Lu Cujin Zhongguo Gudai Boli Jishu de Fazhan 丝绸之路促进中国古代玻璃技术的发展 (Ancient Glass Research along the Silkroad). In: Gan, F. 干福熹 (ed.), *Zhongguo Gudai Boli Jishu de Fazhan* 中国古代玻璃技术的发展 (Ancient Glass Research). Shanghai, 246–252.
- GAN 2009: Gan, F., The Silk Road and Ancient Chinese Glasses. In: Gan, F. – Brill, R. H. – Shouyun, T. (eds.), *Ancient Glass Research along the Silk Road*. Singapore, 41–108.
- GOLDSTEIN 2005: Goldstein, S. M., *Glass: From Sassanian Antecedents to European Imitations*. Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art.
- GOERTHERT-POLASCHEK 1977: Goethert-Polaschek, K., Katalog der Römischen Gläser der Rheinischen Landesmuseum Trier. *Trierer Grabungen und Forschungen* 9.
- HARDEN, 1936: Harden, D. B., *Roman Glass from Karanis. Found by the University of Michigan Archaeological Expedition in Egypt 1924–29*. Ann Harbour.
- HIRTH 1885: Hirth, F., *China and the Roman Orient. Researches into their Ancient and Mediaeval Relations as Represented in Old Chinese Records*. Hong Kong.
- HOPPÁL 2011: Hoppál, K., The Roman Empire according to Ancient Chinese Sources. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 51, 263–306.
- HUA 华国荣 2003: Hua, G. 华国荣, Nanjing Liuchao de Wangshi, Xieshi Gaoshi muzang 南京六朝的王氏, 谢氏高氏墓葬 (The Eastern Jin Tombs of the Wang, Xie, Gao Families in Nanjing). In: Wu, H. 巫鸿 (ed.), *Han-Tangzhijian lixuewenhua yu wuzhiwenhua* 汉唐之间礼学文化与物质文化 (Between Han and Tang. Visual and Material Culture in a Transformative Period). Beijing.
- ISINGS 1957: Isings, C., *Roman Glass from Dated Finds*. Archaeologica Traiectina Vol. 2, Groningen.
- LESLIE–GARDINER 1996: Leslie, D. D. – Gardiner, K. H. J., *The Roman Empire in Chinese Sources*. Roma.
- LI 李鉴昭 – TU 屠思华 1958: Li, J. 李鉴昭 – Tu, S. 屠思华, Nanjing Shimenkanxiang Liuchaomu Jingliji 南京石门坎乡六朝墓清理记 (Preliminary report of Six dynasty tombs at Nanjing Shimenkan). *Kaogutongxun* 考古通讯 9, 69–67.
- LI 黎 1973: 黎瑶渤 Li Yaobo, '辽宁北票县西官营子北燕冯素弗墓 Liaoning Beipiaoxian xiguanyingzi Beiyang Feng Suofumu' 文物 Wenwu 3 (1973) 2–19.
- NANJING BOWUYUAN 南京博物院 1981: Nanjing Bowuyuan 南京博物院, Jiangsu Hanjiang Ganquan Erhao Hanmu 江苏邳江甘泉二号汉墓 (The Han tomb no. 2 of Jiangsu Hanjiang Ganquan). *Wenwu* 文物 11, 1–10.
- NANJING BOWUGUAN 南京博物馆 1983: Nanjing Bowuguan 南京博物馆, Nanjing Beijiao Dong Jin mu fajue Jianbao 南京北郊东晋墓发掘简报 (Report of Eastern Jin tomb at Northern Nanjing). *Kaogu* 考古 4, 315–322.
- NANJING BOWUGUAN 南京博物馆 2001: Nanjing Bowuguan 南京博物馆, Jiangsu Nanjingshi Xianheguan Dong Jin mu 江苏南京仙鹤观东晋墓 (Eastern Jin tomb at Xianheguan Nanjing Jiangsu). *Wenwu* 文物 3, 5–91.
- NANJING BOWUGUAN 南京博物馆 2004: Nanjing Bowuguan 南京博物馆, *Liuchao Fengcai* 六朝风采 (The Six Dynasties: A Time of Splendor). Beijing.

- NANJINGSHI BOWUGUAN 南京市博物馆 1972: Nanjingshi Bowuguan 南京市博物馆, Nanjing Xiangshan 5hao, 6hao, 7hao mu qingli jianbao 南京象山5号, 6号, 7号墓清理简报 (Report of tombs no. 5, 6, 7 in Nanjing Xiangshan). *Wenwu* 文物 11 (1972) 23–42.
- NANJINGSHI BOWUGUAN 南京市博物馆 2002: 南京市博物馆 Nanjingshi Bowuguan, '南京北郊东晋温峤墓 Nanjing Beijiao Dong Jin Wen Qiao mu' 文物 Wenwu 7, 19–33.
- NANJINGSHI BOWUGUAN 南京市博物馆 2008: Nanjing Bowuguan 南京博物馆, Nanjingshi Guojiaoshan Dong Jin Wenshijiazhu mu 南京市郭家山东晋温氏家族墓 (The Wen family tombs at Nanjing Guojiaoshan). *Kaogu* 考古 6, 383–505.
- NANJINGSHI 南京市博物馆 – NANJINGSHI 南京市玄武区文化局 1998: Nanjingshi Bowuguan 南京市博物馆 – Nanjingshi Xuanwuqu Wenhua ju 南京市玄武区文化局, Jiangsu Nanjingshi Fuguishan mudi fajue jianbao 江苏南京市富贵山六朝墓地发掘简报 (Excavation report of Nanjing Fuguishan tomb). *Kaogu* 考古 8, 35–47.
- NANJING 南京大学历史系考古组 1973: Nanjing Daxue Lishixikaoguzu 南京大学历史系考古组, Nanjing Daxue Beiyuan Dong Jin mu 南京大学北园东晋墓 (Eastern Jin tomb at Nanjing University Northern Campus). *Wenwu* 文物 4, 36–50.
- REINACH 1854: Reinach, S., *Antiquités du Bosphore Cimmérien*. Paris.
- RÜTTI 1991: Rütli, B., Die römischen Gläser aus Augst und Kaiseraugst. *Forschungen in Augst*. 13.2.
- SELBITSCHKA 2014: Selbitschka, A., The Pitfalls of Second-hand Information: On the Traditionalist Dogma in Chinese Excavation Reports. *Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities* 79–80.
- STERN 2001: Stern, M. E., *Römisches, byzantinisches und frühmittelalterliches Glas. 10 v. Chr. – 700 n. Chr. Sammlung Ernesto Wolf*. Ostfildern.
- STERN–SCHLICK–NOLTE 1994: Stern, M. E. – Schlick-Nolte, B., *Early Glass of the Ancient World, 1600 B.C. to A.D. 50: Ernesto Wolf Collection*. Ostfildern: Gerd Hatje.
- WANG 王志高 2011: Wang, Z. 王志高, Liuchao Muzang chutu bolirongqi mantan – Jianlun Chaoxianbandao Sanguoshidai bolirongqi de Yuanlai 六朝墓葬出土玻璃容器漫谈——兼论朝鲜半岛三国时代玻璃容器的来源 (Glass objects discovered in Six dynasty tombs). *Nanjing Bowuyuan Jikan* 南京博物院集刊 12.1, 55–63.
- WHEELER–GOSH 1946: Wheeler, M. – Gosh, A., *Arikamedu: An Indo-Roman Trading Station on the East Coast of India*. Vol. 2, 17–125.
- WHITEHOUSE 1997: Whitehouse, D., *Roman Glass in the Corning Museum of Glass*. Vol. 1. New York.
- WHITEHOUSE 2005: Whitehouse, D., *Sasanian and Post-Sasanian Glass in The Corning Museum of Glass*. New York.
- YANGZHOU 扬州博物馆 1991: Yangzhou, B. 扬州博物馆, Jiangsu Hanjiangxian Ganquan Laohudun Hanmu 江苏江宁县甘泉老虎墩汉墓 (Han tomb of Laohudun, Ganquan Hanjiang Jiangsu). *Wenwu* 文物 10, 62–70.
- ZHANG 张 1957: Zhang Li, '河北景县封氏墓群调查记 Hebei Jingxian Fengshi mujun diaocha ji' 考古通讯 Kaogutongxun 3, 28–37.

MAXIMUS TAMEN HONOS IN CANDIDO TRALUCENTIBUS

Roman-related glass vessels and their significance in Chinese society,
1st–5th century AD

Study of Roman and Roman-related glass vessels in China can be considered a less known research area of Sino-Roman relations. Despite the fact that these glass objects form the most remarkable (both in number and relevance) group of archaeological finds – since original materials are hardly available – still many misinterpretations and misquotations exist in modern studies. Although many works collecting Western influenced glass discoveries in China have been published, only a few take into account the social background of these finds and place them into a wider context.

In light of these problems the paper aims to contextualize the most significant Roman-interpreted glass finds in the People's Republic of China. Furthermore, by a detailed and critical examination of Roman-related transparent glass vessels, it also intends to highlight problems of earlier identifications and interpretations. In addition, a precise recollection of the existing data not only allows to catalogue these various glass objects, but also helps to insert these glass artefacts into the Roman glass typology system.

As a result of the above attempts the social status of the examined burials is equally high regardless of the true origin of the vessels i.e. being Roman or Sasanian. According to the explanations given by literary sources the transparent glass vessels were treasured because of their transparency and curiosity and mostly they originated in the Western Lands – according to some more specific records, in Daqin i.e. the Roman Empire in Chinese sources. Moreover, these objects were hard to attain, had ritual significance (because of being similar to jade), and were owned by a group with the highest status. These observations along with the misunderstanding of their production and the lack of glass blowing and artistic decorating techniques resulted in the concept of immaterial worth: transparent glass vessels were rare prestige objects, belongings of the highborn, with value beyond the material and the financial.

ÚJ ADATOK A TÁPIÓSZENTMÁRTONI SZKÍTA „ARANYSZARVAS” ELŐKERÜLÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEIEIHEZ

FELFÖLDI Szabolcs

A hazai szkíta kor kutatásának, sőt, a teljes magyar archeológia történetének egyik legjelentősebb, vagy – ha úgy tetszik – egyik legemblematikusabb lelete kétség kívül a szkíta kori Kárpát-medencei elit egyik halomsíros temetkezéséből előkerült tápiószentmártoni szkíta „aranszarvas” (1. kép).¹ Szerencsére a ma leginkább pajzsdísznek, avagy tegezdsíznak tartott vagy ekként azonosított tárgy² előkerülésének körülményei – szemben sok más, a 19–20. század folyamán előkerült, kiemelkedő hazai régészeti lelettel, leletegyüttessel – jól ismertek. Különösképp nagy jelentősége volt a lelőköriülmények pontos feltárásában és rekonstruálásában a közel negyedszázada, 1993-ben Szentendrén megjelent *Blaskovich emlékkönyv*nek,³ valamint a tíz évvel ezelőtt, 2006-ban Tápiószelén megjelent remek kis kötetnek, amely az *Aranszarvas nyomában. A Blaskovich fivérek és a magyar régészet kapcsolata* címet kapta.⁴

1. kép A tápiószentmártoni „aranszarvas” galvanoplasztikai másolata (MMgMK Blaskovich Múzeum Fotótára Tápiószele)

Fig. 1 Electroforming copy of the Scythian “golden stag” from Tápiószentmárton (Hungarian Agricultural Museum – Photo gallery of the Blaskovich Museum in Tápiószele)

¹ A tárgyról ma már tudjuk, hogy valójában nem aranyból, hanem arany és ezüst természetes ötvözetéből, azaz elektronból készült (pontos összetétele: arany: 46,98%, ezüst: 51,17%, réz: 1,63%, vas: 0,03%), a jelen cikkben ezért teszem tehát következetesen idézőjelbe az „aranszarvas” kifejezést. Az elektronlemezből domborított, dinamikusan mozgó, a talajtól elrugaszzkodó, s szinte repülő, a háta fölött pedig hosszan elnyúló, eltűzött méretű agancsall ellátott, stilizált szarvas alakot megformázó lelet rekeszes kialakítású szemét és fülét egykor üveg-paszta-berakással láthatták el, a tárgy felületét pedig poncolással és zsinórszerű ferde rovátkolással díszítették. A hatalmi szimbólumként, esetleg hadijelvényként (is) szolgáló tárgy párhuzamai jól ismertek itthonról (pl. Mezőkeresztes-Zöldhalompusztja) és a Fekete-tengertől, illetve a Kaukázustól északra húzódó sztyeppevidékről is (pl. Kul-Oba, Kosztromszkaja – vö. FETICH 1927; 1928; 1934; SZABÓ 1985, 5, 17; KEMENCZEI 1999; 2003, 14; 2009, 104–105; FODOR 2009, 8–10). Máig kérdéses, hogy a tárgy vajon már a Kárpát-medencében készült-e, avagy valamelyik Fekete-tenger parti görög város műhelyében, szkíta megrendelésre. Földbe – a halotti szertartásnak köszönhetően megrongálódva, megcsavarodva – feltehetően a Kr. e. 6. század folyamán kerülhetett. H.: 22,7 cm, sz.: kb. 8 cm (Ist.: MNM 47.1923.1.) (KEMENCZEI 2001, 15, 18; 2003, 13–14; 2009, 103–106; B. SZÖLLŐSI–DURKOVIC 2015, 232–233).

² Pajzsra vagy még inkább tegezre (vö. BRASINSZKIJ 1985, 53, 82; VÉRONY 2001, 406–407; eldönteni látszik a kérdést: FODOR 2009; FODOR 2011) történő felerősítése a hátoldalára forrasztott kis karikák segítségével történhetett.

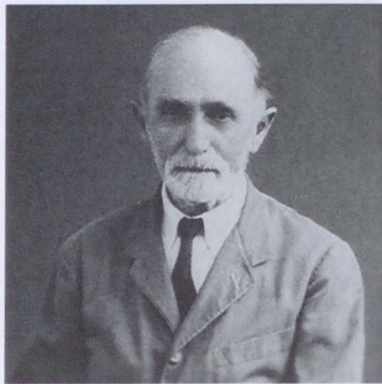
³ G. MÓRÓ 1993.

⁴ G. MÓRÓ 2006.

E kötetekben G. Móró Csillának, Dinnyés Istvánnak, Erdélyi Istvánnak és sokan másoknak köszönhetően nem pusztán az előkerülés körülményeiről kapunk részletes, kimerítő képet, de az abban oroszlánrészt vállaló Blaskovich testvérek (György és János) életpályájának megrajzolása mellett a Tápió-vidék régészeti feltárásának szélesebb kontextusáról is olvashatunk. Az említett, szinte teljességre törekvő kötetek ismeretében persze joggal merülhet fel a kérdés: mi újat lehet akkor mondani a tápiószentmártoni szkíta „aranyszarvas” előkerülésének háttéréről?

Némi szerencsének köszönhetően a válasz mégis pozitív. A Magyar Tudományos Akadémia Keleti Gyűjteményében őrzött Stein Aurél-hagyatékban, illetve a tápiószelei Blaskovich Múzeumban folytatott korábbi kutatásaim ugyanis új, korábban még nem ismert adatokkal járultak hozzá az említett Tápió-vidéki régészeti ásatások megindulásának háttéréhez, s azok mozgatórugóihoz.

A Tápió-vidék régészeti lelőhelyeinek feltárását szorgalmazó Blaskovich testvérpár fiatalabbik, a történelem és az irodalomtörténet izgalmasabb részletei iránt fiatal kora óta fogékony tagja, a mezőgazdász végzettségű János (1883–1967) (2. kép) ugyanis, még a környékbeli rendszeres régészeti feltárások megkezdése előtt, 1923 legelején egy kis kiadványt szentelt az őt (is) roppantul érdeklő kérdésnek, nevezetesen annak, hogy hol is lehetett Attila (fő)városa?⁵ A Stephaneum nyomda és könyvkiadó által kiadott kis füzetecskében (3. kép) Blaskovich azt a nézetét fejtette ki, hogy Attila székhelye nem a kutatók többsége⁶ által feltételezett Dél-Alföldön, hanem a Tápiószeléhez közeli Tápiószentmárton határában lehetett. Vélekedése szerint ugyanis a település közelében helyezkedhetett el az antik Pessium település, és az ugyancsak ott található egyik domb rejtheti Attila egykori székhelyének maradványait. Mielőtt azonban minderről alapos ásatások segítségével győződött volna meg, egy levél kíséretében elküldte tanulmányát az 1923-ban már közel 40 éve brit szolgálatban Indiát, Belső-Ázsiát, valamint a Közel-Keletet és Iránt kutató, világhírű magyar régésznek, a korábban lovaggá ütött Sir Stein Aurélnak (1862–1943) (4. kép).

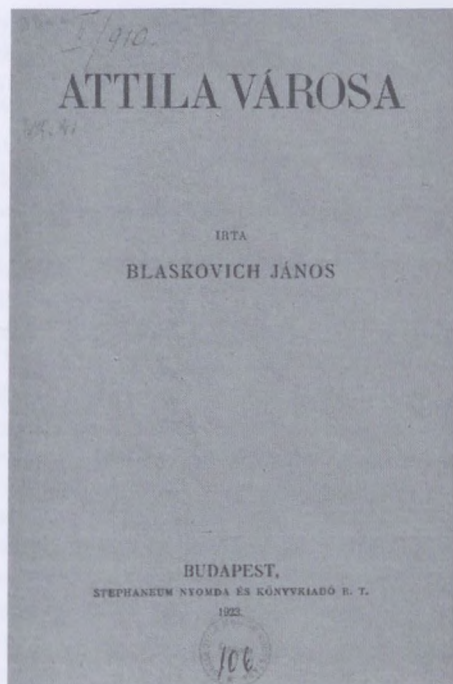

2. kép Blaskovich János (MMgMK Blaskovich Múzeum Fotótára Tápiószele)

Fig. 2 János Blaskovich (Hungarian Agricultural Museum – Photo gallery of the Blaskovich Museum in Tápiószele)

⁵ A kis füzet 1923 februárjában jelent meg: BLASKOVICH 1923 (vö. G. Móró 2004, 39–40; ERDÉLYI 2006, 11).

⁶ Leginkább Salamon Ferenc *Századok*-ban megjelent cikkére utal a szerző (SALAMON 1881, 1–39; vö. BLASKOVICH 1923, 2).

3. kép Blaskovich János: *Attila városa* (MMgMK Blaskovich Múzeum Fotótára Tápiószele)
 Fig. 3 János Blaskovich: *Attila's town* (Hungarian Agricultural Museum – Photo gallery of the Blaskovich Museum in Tápiószele)

4. kép Sir Stein Aurél (Wikicommon)
 Fig. 4 Sir Aurel Stein (Wikicommon)

Blaskovich János Steinnek küldött páratlan levele szerencsére a Magyar Tudományos Akadémia Keleti Könyvtárának Stein-gyűjteményében máig megtalálható:⁷

*Tápiószele (Pest megye) – 1923. márc. 10.*⁸

Mélyen tisztelt Uram,

méltóztassék megengedni, hogy mint lelkes híve és hű olvasója az alábbi nagyjelentőségű archeologiai kérdésben tanács végett Önhöz, mint a legnagyobb magyar archeologushoz fordulhassak.

Az idezárt tanulmány 9-12 oldalain leírt földalatti építményt melynek alaprajzát szintén bátor voltam mellékelni, lehetőleg úgy szeretnénk kikutatni, hogy a szép és igen erős építményben felesleges rongálásokat ne okozzunk, ezért végtelen lekötelezne, ha pár sorban kegyes volna a mellékelt alaprajznak mindazon számai megjelölni, a melyeknek megfelelő helyeken nagybecsű véleménye szerint legtöbb valószínűséggel lehet helyiséget, vagy üreget feltételezni.

Mi az egy, kettő, négy, öt és hat számokkal megjelölt helyeket tartjuk gyanúsaknak.

Nagy hálával venném nb. [nagyra becsült] válaszát arra nézve is, hogy vajjon a fentihez hasonló – valószínűleg antik pogány és őskeresztény helyiségekből kombinált – alépitménnyel méltóztatott-e már valahol találkozni?

A földalatti építményben, s Attila városának egyes helyein talán már a nyár folyamán meg fogunk indulni a szakszerű ásások, a melyeknek jelentősebb eredményeiről – ha irántunk érdeklődni méltóztatnék – a legnagyobb készséggel fogom tájékoztatni.

Azon reményben, hogy levelemmel túl nagy alkalmatlanságot nem szereztem Önnek, kérem fogadja legőszintébb nagyrabecsülésem kifejezését.

Mely után mély tisztelettel vagyok kész szolgálja

*Blaskovich János
földbirtokos*

A Blaskovich-kúria ma is megtekinthető eredeti könyvtárában Stein Aurél magyar nyelven megjelentetett kötetei – így például az 1908-ban kiadott *Homokba temetett városok*, valamint az 1913-ban publikált *Romvárosok Ázsia sivatagjaiban* is – megtalálható,⁹ így egyáltalán nem meglepő, hogy Blaskovich János magát Stein lelkes hívének és hű olvasójának aposztrofálja.¹⁰ A Blaskovich testvérpárnak ekkoriban azonban még minden bizonnal nem lehettek a későbbi évek, évtizedek élénk kapcsolataihoz hasonló összeköttetései a hazai régész szakmával, vagy éppen a Magyar Nemzeti Múzeummal, hiszen Blaskovich máskülönben valószínűleg nem Stein Aurélhoz fordult volna a fenti ügyben.¹¹

⁷ Stein Gyűjtemény – Magyar Tudományos Akadémia Keleti Gyűjteménye: Stein 2/fols. 41–42, vö. FALCONER ET AL. 2002, 40. – Stein könyvtárának egy része még halála előtt, a hagyatékának egy másik része (további könyvei, levelei, kéziratok, valamint fotók stb.) pedig a tudós halálát követően került Magyarországra (vö. RÁSONYI 1960; FALCONER ET AL. 2002; FALCONER ET AL. 2007).

⁸ A jelen cikkben közölt, mindeddig publikálatlan autográf levelek eredeti helyesírását meghagytam, a szövegeket betűhíven közlöm.

⁹ STEIN 1908 (MMgMK Blaskovich Múzeum ltsz.: 536), illetve STEIN 1913 (MMgMK Blaskovich Múzeum ltsz.: 618).

¹⁰ Mindezt csak megerősíti Blaskovich kis írásának egyik szófordulata, mely kétségtelenül Stein könyv(cím)jeinek hatását mutatja: „...ennek a földszínéről réges-régen eltűnt városnak homokbatemetett nyomait [kiemelés: F. Sz.] talán még hosszas kereséssel sem lehetne megtalálni...” (BLASKOVICH 1923, 6).

¹¹ Nincs semmiféle dokumentált nyoma annak, hogy 1923 előtt lett volna bármiféle kapcsolat a Blaskovich család és a Magyar Nemzeti Múzeum között. Sőt, az 1923-ban meginduló ásások első évével kapcsolatos iratanyag sem ismert a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárából (vö. REZI KATÓ 2006, 50).

A Stein-gyűjteményben sajnos nem leltem rá a földbirtokos tanulmányára (az végül a Blaskovich Múzeumból jutott el hozzám), így az valószínűleg nem került vissza Stein könyvtárával – a tudós halála után – Budapestre, ugyanakkor a Blaskovich által feltételezett „földalatti barlangtemplom” létét a későbbi kutatások és ásások nem igazolták. S különösen nem támasztották alá az emlegetett „antik pogány” és „őskeresztény helyiségek” meglétét, vagyok azok kombinációját.¹²

*

Stein Aurél, aki nem csak több száz emberrel levelezett élete végéig, több tízezernyi levelet hagyva maga után, de nem mellesleg úriember és ízig-vérig kutató is volt, így természetesen nem hagyhatta megválaszolatlanul Blaskovich János levelét.

Stein válaszüzenetét – nagy szerencsével – már a tápiószelei Blaskovich Múzeum gyűjteményében leltem meg.¹³

Srinagar, Kashmir: 1923. IV. 14.

Nagyon tisztelt Uram,

Fogadja meleg köszönetemet azon szíves márc. 10n kelt levélért, melylyel megtisztelni méltóztatott, úgy mint a hozzá csatolt igen érdekes tanulmányért. Mint a történelmi földrajz művelője kiváló figyelemmel olvastam a benne foglalt, Attila városának fekvésére vonatkozó topografiai fejtegetéseit. Csak azt sajnálom, hogy a tárgyalt érvek behatóbb tanulmányozásáról munkával való túlterheltségem miatt még akkor is le kellene mondanom, ha hozzá a megkívánt könyvek és térképek itt számomra hozzáférhetők volnának.

Igaz öröömre szolgált tudomást szerezni azon buzgóságról, melylyel Tápiószentmárton vidékén folytatta helyszíni kutatásait. Csak alapos helyismeretre támaszkodó megfigyelések nyújthatnak reményt arra, hogy az esetleg célba vett ásatási munka hasznos irányba térjen.

A leírt földalatti építményhez hasonló romokkal se Indiában se Belső-Ázsiában nem volt alkalmam saját kutatásaim folyamán megismerkedni. Régi kultusz céljait szolgáló katakombák vagy templom szerű helyiségeket csak Malta szigetén látogathattam meg; ezek pedig még a phoeníciai műveltséget is megelőző őskorból származóknak bizonyultak.

Hogy amaz alépítmény körüli ásásokat szoros szakszerű felügyelet alatt és a fennmaradt falak, stb. lehető kimélésével méltóztatik tervezni, nagyon helyes.

Tekintettel a fent említett körülményre, sajnos nem tarthatom magamat, a helyszín megvizsgálása nélkül hivatottnak arra, hogy hasznos tanácsot nyújtsak a felől, hol várható egyéb helyiség vagy üreg. Talán legcélszerűbb volna azon oldalon eszközölni az ásást a melyet használatban lévő felépítmény nem fed és a hol a munka rendszeresen a felszínről kezdhető.

De mindenesetre fölötte kíváncsú legelső sorban a hozzáférhető helyiségekben talált törmelékretegek aprólékos gonddal való átkutatása az érintetlen talajig. A Nemzeti Múzeum, mely a népvándorlási korszakból származó régiségeknek kiváló ismerettel rendezett nagy gyűjteményét őrzi, megadhatja a teljesen avatott segéderőt.

¹² Blaskovich János képzeletére kétségtelenül hathatott a pécsi őskeresztény sírkamrák előkerülésének híre is (vö. BLASKOVICH 1923, 12). Pécsért 1913–14 folyamán került elő a III., IV. és az V. számú sírkamra, de az *Attila városa* megjelenése előtti évben, 1922-ben a kutatók újabb őskeresztény sírkamrára leltek. Ez a VI. számot kapta. A felfedezések híre a hazai sajtóban is széles körű nyilvánosságot kapott, így minderről a jól tájékozott kapt. Blaskovich is hallhatott (pl. BUDAPESTI HÍRLAP 1912, 14; SZÓNYI 1913, 577–579 stb.).

¹³ Blaskovich Múzeum Gyűjteménye Tápiószele – Blaskovich János levelezése (MMgMK Blaskovich Múzeum Tört. Dok. 69.107.1.).

A Tápiószentmártoni dombon esetleg fenmaradt nyomok felderítésére talán hasznos útmutatást nyújthatna az aeroplanból eszközölt fényképfelvétel. Mind inkább bizonyul, hogy ilyen fényképek felszántott földön és egyéb terepen sok olyan régi nyomot feltüntetnek, a melyek a rajta járó ember, ha archaeologus is, vagy nem láthat vagy meg nem magyarázhat. Erre nézve egy épen egyidejűleg vett angol folyóirat kivonatát bátorodom mellékelni. Visszaküldésével, kérem, ne tessék fáradni.

Csak azt szeretném hozzáfűzni a fentiekhez, hogy mint lovat szerető ember nagyon örültem szíves ajándéka révén tudomást szerezni arról a pályáról, melynek, bár mily is legyen a régisége, megvan az a dicsősége, hogy rajta aratta „Kincsem” (a kinek hírét fiatalságom óta megőriztem) legelső babérait!

*További munkálataiban legjobb sikert kívánva, maradtam kiváló tisztelettel
kész szolgálja*

Stein Aurél

*Nagyságos Blaskovich János Úrnak, stb.
Tápiószelén*

Blaskovich János levele a fél Földet körbeutazta, Stein Aurél ugyanis azt Indiában kapta kézhez. Ezt bizonyítja Stein levelének bő egy hónappal későbbi keltezése,¹⁴ valamint Srinagar nevének feltüntetése. Srinagar volt Stein egyik fő „bázisa” indiai tartózkodásai során. A magyar tudós a Kasmír egyik közigazgatási és kereskedelmi központjának számító város közelében élt és dolgozott hosszú évtizedekig.¹⁵

Az egész levélből sugárzik Stein visszafogott, mindig a realitások talaján maradó mentalitása, de egyúttal szakmai hozzáértése is. Természetesen fel sem merült benne, hogy a helyszín, valamint a vonatkozó szakirodalom és régészeti háttér ismerete nélkül véleményt alkosson a Blaskovich által megfogalmazott kérdésekben, ugyanakkor nem meglepő módon a „fotelben alkotott teóriák” helyett a körütekintő terepi vizsgálatok megindítását javasolja ő is. A földbirtokos által említett építményekhez hasonlóan nem látott vagy tárt fel Indiában és Belső-Ázsiában, ami annak fényében nem is meglepő, hogy a későbbi ásatások nem is igazolták ezek tápiószentmártoni meglétét sem.

De Stein – mint számos ásatást irányító, gyakorlatias régész – néhány praktikus tanácsot is ad egy jövőbeli feltárás megkezdéséhez, annak lebonyolításához is. Egyúttal a távoli Kasmírból ajánlja Blaskovich figyelmébe a budapesti Nemzeti Múzeum népvándorlás kori gyűjteményét és a múzeumban dolgozó régész kollégákat, akikről láthatóan nagyon jó véleményekkel volt. A testvérpár tehát többek között épp Stein Aurél javaslatára vehette/vette fel 1923 tavaszán a kapcsolatot a Magyar Nemzeti Múzeummal és az ott dolgozó régészekkel.

Így történhetett, hogy Blaskovich János bátyja, György (1878–1960), valamint a Blaskovich család másik ágához tartozó Blaskovich Aladár (1862–1937) – akit épp János és György nyert meg a kutatás ügyének – a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának akkori igazgatóját, Bella Lajost (1850–1937) (5. kép), illetve Bella tanítványát, az egyetemi magántanári címmel rendelkező Hillebrand Jenőt (1884–1950) kérte fel, hogy a tápiószentmártoni Blaskovich-birtokon ásatásba fogjanak.¹⁶ Az ásatás finanszírozója maga Blaskovich Aladár volt.¹⁷

¹⁴ Blaskovich március 10-én elküldött levelére Stein csak április 14-én válaszolt.

¹⁵ WHITFIELD 2006, 17; Felföldi 2015.

¹⁶ MTA TAGAJÁNLÁSOK 1926, 36; VÉRTES 1955, 91; BANNER 1966, 12, 15; DINNYÉS 1973, 37; ERDÉLYI 2006, 11; GEDAI 2006, 17.

¹⁷ DINNYÉS 2006, 23.

5. kép Bella Lajos (OSZK)

Fig. 5 Lajos Bella (Hungarian National Library)

Az ásátások 1923 áprilisában kezdődtek meg a Tápiószentmárton közelében, a Sőregre vezető út mellett fekvő, Blaskovich János által Stein Aurél figyelmébe is ajánlott „Attila-dombon”,¹⁸ majd a nyári szünetet követően összefolytatódtak ugyanott.

Ez utóbbi ásátási időszakban, november 8-án Bella egy „tűzpad” szélén, mintegy 120 cm-es mélységben találta meg¹⁹ az összehajlított, részben sérült „aranyzarvas”, egy csapásra világhírűvé téve Tápiószentmárton nevét. A tárgy közelében Bella egy kúpos, dísztagos, a szarvashoz hasonlóan elektronból készült fülbevalót, valamint edények töredékeit tárta fel (6. kép). A kutatás – a dél-oroszországi párhuzamok alapján – az itt előkerült régészeti jelenségeket és tárgyakat egy szkíta hamvasztásos fejedelmi, de legalábbis előkelő temetkezés maradványainak tartja. A „vezérleletnek” számító „aranyzarvas” korát, szkíta eredetét már az ásatók is helyesen ismerték föl (7. kép).²⁰ Az említett vaskori tárgyak mellett ugyanakkor bronzkori sírok, valamint római kori szarmata leletanyag (köztük római import terra sigillaták)²¹ is előkerültek a helyszínen, de a közelben, egy a tatárjárás során elpusztult Árpád-kori település maradványait, valamint a késő középkori falu nyomait is sikerült azonosítaniuk.²²

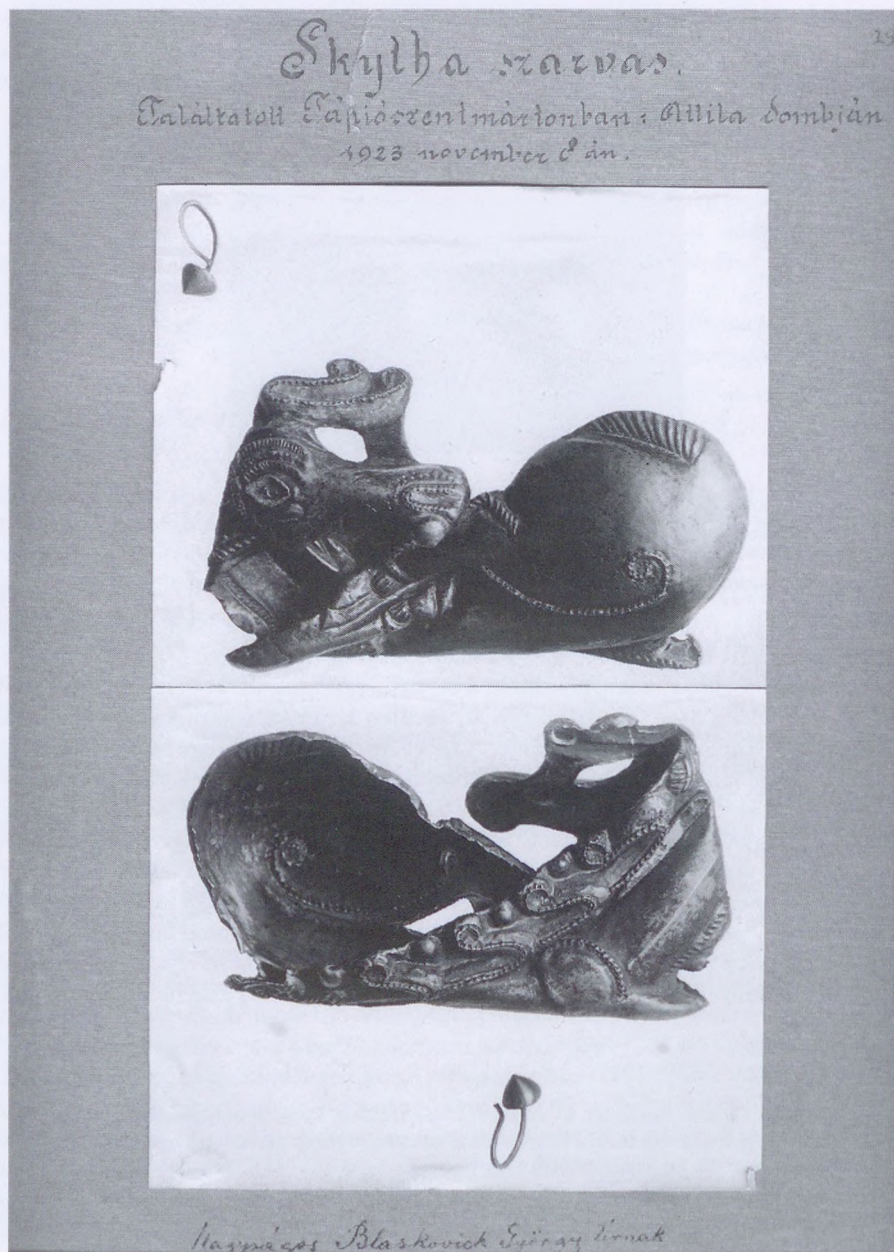
¹⁸ Az „Attila-domb” kifejezés Blaskovich kis tanulmányának kiadását, illetve az ásátások megindulását követően terjedt el a helybeliek körében, majd vált országosan ismertté. A domb névadói tehát maguk a Blaskovichok voltak (vö. ERDÉLYI 2006, 11; SZIKSZAI 2010, 496).

¹⁹ A kutatás másik vezetője, Hillebrand Jenő aznap nem volt kint az ásátáson (DINNYÉS 2006, 23).

²⁰ BELLA 1925, 140–141; 1925–1926, 157–159; 1925–1926a, 278–279; REINACH 1926, 138–139; BELLA–WILKE 1929, 174–175.

²¹ GABLER 1968, 228–323, 3/13. kép.

²² Míg az „aranyzarvas” és a fülbevaló Blaskovich Aladár ajándékaként a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe került (a fülbevaló holléte egy ideig kérdéses volt, de 1934-ben Fettich Nándor megtalálta a Magyar Nemzeti Múzeum trezorjában a tárgyat, vö. G. MÓRÓ 2006a, 6), addig az edénytöredékek és egyéb leletek Tápiószelére kerültek, ahol a későbbi Blaskovich Múzeum régészeti gyűjteményének részévé váltak (TBM 54.3.2.4, TBM 54.3.5-6 stb. vö. DINNYÉS 2006, 24). A Magyar Nemzeti Múzeum a következő évben rézből elkészítette az „aranyzarvas” galvanoplasztikai másolatát is, és ezt a hála jeléül elküldték Blaskovich Aladárnak, akitől a tárgy később a Blaskovich Múzeumba került át (TBM 52.129).

6. kép A tápiószentmártoni „aranysszarvas” a megtalált állapotában, valamint az ugyanott előkerült elektron fülbevaló 1923-ban, a megtaláló régészek dedikációjával (MMgMK Blaskovich Múzeum Fotótára Tápiószele)

Fig. 6 Autographed photo of the Scythian “golden stag” from Tápiószentmárton in its original form and of the electron earring found in the same site in 1923 with the words of the archaeologists who found these objects (Hungarian Agricultural Museum – Photo gallery of the Blaskovich Museum in Tápiószele)

Október végén már Tapiószentmártonban dolgoznak a Régiségtár tudósai. Az eredményt egyenesen szenzációssá teszi egy csodálatos lelet. Már a végük felé járnak az ásatási munkálatok, amikor váratlanul előkerül a földből egy erős aranytárg⁴ talmu, elektronból vert szarvasalakú ruhadísz. Ez a Krisztus előtti III. századból származó szkíta tárgy.

amelyet jócu később a népvándorlás hullámai vetettek nyilván Magyarország földjére, a legnagyobb ritkaságok közé tartozik, amelyhez hasonlót eddig Európában csak Oroszországban találtak. Blaskovich Aladár, akinek földjén a ritka leletre ráakadtak, az aranszharvas⁵ a Muzéumnak ajándékozta.

Nemrég folytatták az ásatásokat a szkíta szarvas lelőhelyén, azonban egyetlen olyan tárgy sem bukkant elő a földből, amely a III. századbeli emlékek kapcsolatban állt volna. Alig kétséges, hogy a pompás aranszharvas⁶ eredeti tulajdonosának valamelyik késő őse hozta el magával örökség gyanánt a szarmát síkságról. A Régiségtár kutatóinak anynyit mindenestre sikerült megállapítaniok, hogy a tapiószentmártoni halom, amelyet tulajdonosa Attila dombjának nevezett el, már a Hallstätt és a La Tène-korban is települő helyül szolgált.

7. kép Kivágat a *Pesti Hírlap* 1924. augusztus 31-i számából (6. oldal)

Fig. 7 Newspaper cutting from Hungarian newspaper *Pesti Hírlap*, the 31th of August 1924 (page 6)

A Blaskovichok által feltételezett, Attilához köthető épületeknek, azaz Attila városának azonban nyoma sem mutatkozott, de ennek ellenére az „aranszharvas” előkerülése csak megerősítette az azon meggyőződését, hogy a hunok fejedelmi székhelyének valahol a közelben kellett lennie.

Ez a feltevés azonban az azóta eltelt közel száz évben sem nyert igazolást,²³ de mindettől függetlenül az Attila-dombon megindult ásátások végül egy több évtizedes munkakapcsolatot alapoztak meg, amely a Tápió-vidék (így sok más mellett a híres tápiószelsei szkíta temető) régészeti hagyatékának korábban nem látott mérvű kutatásához és feltárásához vezetett, amelybe később a magyar régészet olyan neves kutatói is bekapcsolódtak, mint a második világháborúban fiatalon elhunyt Bottyán Árpád (1918–1945), Fettich Nándor (1900–1971) vagy épp Párducz Mihály (1908–1974).²⁴

Visszatérve azonban Blaskovich és Stein Aurél levélváltására, fontos megjegyeznünk, hogy Stein fenti sorai nem csupán a Tápió-menti régészeti kutatások megindulása szempontjából érdekesek és értékesek, de a légi régészet hazai történetének feltárása szempontjából is. Érdemes itt ismét idézni Stein egyik mondatát: „A Tápiószentmártoni dombon esetleg fennmaradt nyomok felidézésére talán hasznos útmutatást nyújthatna az aeroplanból eszközölt fényképfelvétel. Mind inkább bebizonyul, hogy ilyen fényképek felszántott földön és egyéb terepen sok olyan régi nyomot feltűntetnek, a melyek a rajta járó ember, ha archaeologus is, vagy nem láthat vagy meg nem magyarázhat.”

Steinről tudjuk, hogy már az első nagy belső-ázsiai expedíciója során papírra vetette, hogy milyen egyszerű lenne, ha az ember valamiféle repülő alkalmatossággal a vizsgált területek, lelőhelyek fölé tudna emelkedni, s ez mennyivel megkönnyítené a régész munkáját. A probléma csak az volt, hogy 1901-ben, amikor Stein mindezt leírta, egész egyszerűen még nem találták fel a repülőgépet.²⁵ Erre ugyanis egészen 1903. december 17-ig kellett várni, amikor is a Wright fivérek motoros repülőgépe először emelkedett a levegőbe. Ezek után nem meglepő, hogy az új technikai vívmányokért egyébként is rajongó Stein az elsők között alkalmazta a légi felderítést a régészeti munkában, és a francia A. Poidebard²⁶ mellett a nemzetközi régészeti kutatás őt tartja a légi régészet egyik legkorábbi úttörőjének (8. kép). Nem csoda tehát, hogy ezt a valóban vadonatúj kutatási irányt ajánlja Blaskovich Jánosnak is, csupán húsz évvel az első repülőgép magasba emelkedését követően a tápiószentmártoni feltárások kapcsán is. A levélben említett, a légi fotózás és a régészet akkor még vadonatújnak számító kapcsolatát bemutató rövid, de annál érdekesebb cikk a *Man* című folyóiratból származik (9. kép).

²³ 1952-ben a tápiószentmártoni Attila-dombon Csalog József végzett leletmentést, amikor is szkíta és szarmata sírok kerültek elő, 1953-ban pedig Korek József késő bronzkori urnatemetőt és szarmata telepet tárt fel itt (CSALOG 1954, 74; vö. DINNYÉS 1973, 38). Azóta a dombot szakszerűtlenül átvágták és meg is rongálták (vö. ERDÉLYI 2006, 15).

²⁴ BOTTYÁN 1943; 1955; PÁRDU CZ 1966; 2006; ERDÉLYI 2006; GEDAI 2006; DINNYÉS 2006; KELBERT 2006; KÁPOLNÁS 2006; G. MÓRÓ 2006b; 2006c stb.

²⁵ „A két utazás között lepergett évek során gyakran eszembe ötlött, milyen nagy könnyebbség lenne, ha a levegőből lehetne felkutatni a homokbuckák között még ott rejtőző épületromokat. De sem a keleti országokban jól ismert sárkányrepülőre, sem léggömbre, nyilvánvaló gyakorlati okból nem gondolhattam, s a repülőgépre sem, még ha fel is találták volna már akkoriban.” (STEIN 2012, 85). „A romokban heverő emberi lakóhelyek, kihalt fák, elhagyott csatornák és az ősi telepek más egyéb nyomait fürkészve a Takla-makán, vagy a szélvájta Lop-nór sivatag homokba temetett telepeinek buckái között ismét és ismét elfogott a vágy, vajha áttekinthetném a térszint megfelelő magasságból. A gondolat, hogy sárkányrepülőt kellene magammal vinnem és azzal szállanom föl, erősen kísértésbe ejtett 1906–8. évi utazásomban... semmi kétség, hogy a repülőgép segítségével nagyon lecsökkentené az archeológiai munka elé tornyosuló akadályokat Kinai-Turkesztán elriasztó sivatagjaiban...” (STEIN 2010, 15; vö. STEIN 1925a, 200; WHITFIELD 2006, 8, 109–122).

²⁶ Vö. POIDEBARD 1934; MOUTERDE–POIDEBARD 1945; a neki szentelt honlapot lásd: <https://www.usj.edu.lb/poidebard/>; illetve legutóbb: Pallag Z.: *A megszállott jezsuita pap, aki a levegőből tárt fel egy letűnt kultúra maradványait* [<http://mult-kor.hu/a-megszallott-jezsuita-pap-aki-a-levgebol-tarta-fel-egy-letunt-kultura-maradvanyait> 2016 0209?fbrcMR=desktop&openImage=7003 – a letöltés időpontja: 2017. 08. 30.]

8. kép Stein Aurél régészeti légifotózáshoz beöltözve. A kép 1938-ban Irakban készült, amikor is a magyar kutató 75 évesen a térség római kori védvonalainak felderítésére indult a Royal Air Force egyik nyitott, kétfedelű gépén (OSZK)

Fig. 8 Sir Aurel Stein got himself as a pilot for making aerial archaeological photos. This picture was shot in 1938 in Iraq, when the 75-year-old Hungarian explorer started his reconnaissance mission over the Roman limes of that area with an open cockpit biplane of the Royal Air Force (Hungarian National Library)

TRAVEL & COLONISATION

AT THE WORLD'S CROSS ROADS

Air Photography and Archaeology

MR. O. G. S. CRAWFORD, Archaeological Officer to the Ordnance Survey, waxed very enthusiastic on Monday evening in a lecture which he gave before the Royal Geographical Society on the value of air photography for purposes of archaeological research in this country. Air photographs, he pointed out, have the great merit that they reveal earthworks on ploughed land which are invisible to the observer on the ground, or which appear to him only as a confused tangle. This was forcibly brought home to him as he walked over the fields near Windmill Hill, in Hampshire. Broad, low banks of lighter-coloured soil marked the field boundaries of a vanished agricultural community. As a pedestrian, Mr. Crawford could just detect their existence, but it was quite impossible to recognise any system, and it would have been almost impossible to construct an accurate plan. In photographs taken from the air, however, an orderly system was at once revealed. Mr. Crawford explained at great length the significance of these ancient land divisions in the history of British agriculture, and in dwelling on the means by which they were brought to light he said that he found it difficult to express in suitable words his sense of the importance of air photographs for archaeological study. "They provide a new instrument of research comparable only to that provided by excavation. They are second only to excavation in the results they will achieve. Their invention will prove as valuable to archaeology as that of the telescope has proved to astronomy. . . . From my own point of view they are priceless." In conclusion Mr. Crawford declared that a lecture such as he had given seemed called for "to inaugurate what will prove to be a new epoch in the history of British archaeology."

Previous Demonstrations

AS an example of the application of air photography to archaeological research in this country Mr. Crawford's paper was certainly interesting. From a wider viewpoint it merely confirmed what was already known about the importance of survey from the air as an instrument of archaeological discovery. Four years ago Lieut.-Col. G. A. Beazeley, R.E., of the Survey of India, contributed a paper to the *Journal* of the Royal Geographical Society in which he laid down the principle that "surveys of areas for archaeological research can be greatly assisted by air photography," and showed how this principle had been illustrated in the air surveys which had been carried out in Mesopotamia. In the neighbourhood of Samarra, what appeared to the observer on the ground to be meaningless low mounds were recognised in air photographs as the remains of an ancient city whose plan was clearly revealed. Details which were not recognisable at all on the ground showed up well in the photographs, slight differences in the colour of the soil coming out with marked effect on the sensitive film. Subsequently Sir Aurel Stein wrote from Kashmir to say that in his explorations in Chinese Turkestan he had often wished to get a bird's eye view of the region he was investigating, and had, indeed, thought at one time of employing a man-lifting kite for the purpose. So far as he knew, however, Lieut.-Col. Beazeley's article afforded the first definite and conclusive proof of the practical use of air survey for archaeological research, and he was convinced that the new method might be employed with great advantage in the exploration of jungle-grown ancient sites in India. Methods thus approved in the farther fields of Empire have now been tried with success in this country, and it may safely be predicted that both there and here the discoveries already made are only an initial small instalment of what will be brought to light by air photography as time goes on.

A levél egyik legszemélyesebb momentuma ugyanakkor a Blaskovich család nevével örökre összefonódó csodakanca, Kincsem említése.²⁷ A levél tökéletes és választékos magyarsága (Stein Aurél 1886 óta lényegében csak napokat töltött Magyarországon, a levél megírásának időpontjában épp 37 esztendeje élt folyamatosan külföldön), valamint Kincsem hazafiúi büszkeséggel eltöltött említése Stein szülőhazájához fűződő érzelmeinek is jó látteleletét adja.

*

A két úriember levelezése azonban itt még nem szakadt félbe. A tápiószecsei gyűjteményben fennmaradt még egy levél (másolata), amelyet – ha némileg megkésve is –, de válaszként küldött el Blaskovich az akkoriban épp Magyarországon tartózkodó Stein Aurélnak:

Mélyen tisztelt Uram,

Körülményeim sajnos nem engedik meg, hogy a Magyar Tudományos Akadémiában holnap este tartandó nagyrdekű felolvasásán részt vehessek; nem mulaszthatom el azonban, hogy ezt az alkalmat, melyet bpesti tartózkodása nyújt, fel ne használjam arra, hogy azon nagybecsű soraiért, a mellyel a tápiószentmártoni régészeti vizsgálódásaimmal kapcsolatban annak idején Srinagarból megtisztelni kegyes volt, ha elkésve is, hálás köszönetet ne mondjak.

Végtelen örömömre szolgált volna, ha szerény tanulmányomhoz, melyet jegyzetekkel ellátva újból mellékelni bátorodom annak [?] borítékjára rajzolt vázrajz helyett a tápiószentmártoni határ aeroplanról készült pontos[?] fényképeit csatolhattam volna.

Remélem azonban, hogy a tápiószentmártoni kutatások és légi fényképezések, a melyek rajtam kívül fekvő okokból szakadtak, illetve hiúsultak meg, a jövőben újra meg fognak indulni, illetve valósulni s talán a mostaninál még érdekesebb eredményekkel fognak szolgálni.

A most küldött adatok, s fényképek szíves elfogadása reményében kérem méltóztassék ezeket is alkalomadtán nagybecsű figyelmére méltatni s jóleső érdeklődését ezen ügy iránt továbbra is megtartani.

Mely után alkalmatlankodásomért bocsánatot kérve, mély tisztelettel vagyok

kész szolgálja

Tápiószecze 1925. I. 2.

Blaskovich János

A levél elküldésének apropója nyilvánvalóan Stein Magyarországra történő hazalátogatása volt. Ismert adat, hogy több év után a magyar tudós az 1925-ös év legelején ismét Magyarországon töltött néhány napot, amikor is vetítéssel kísért nagy sikerű előadást tartott január 3-án Budapesten, az Iparművészeti Múzeumban, *Legbelsőbb Ázsia földrajzának hatása a történetben* címmel.²⁸ Blaskovich konkrétan erre az előadásra utalt levelében, amelyben nem csupán megköszöni Stein korábbi jó tanácsait, de a kiegészített, javított tanulmányát is leveléhez csatolta. Ugyanakkor mentegetőzik, hogy rajta kívül álló okok miatt légi felvételeket nem tudott mellékelni a tápiószentmártoni határról. A levél tanúsága szerint tehát a birtokos valóban tett kísérleteket repülőgépes régészeti felderítés megszervezésére is. Ha ez igaz, akkor ez a levél len-

²⁷ Stein reakciója nem véletlen; Blaskovich János Steinnek elküldött kis tanulmányában ugyanis megjegyzi, hogy rokona, Blaskovich Ernő a vizsgálni kívánt domb aljában trenírozhatta lovait, köztük a verhetetlen Kincsemet is (BLASKOVICH 1923, 14).

²⁸ Az előadás szövege meg is jelent valamivel később: STEIN 1925; újabb, javított kiadása: STEIN 2013, 216–251.

ne az egyik első nyoma a módszer hazai meghonosítására tett erőfeszítéseknek. Az ugyanakkor érdekes tény, hogy a levélben magában Blaskovich nem tesz említést az 1923 őszén tett nagy jelentőségű régészeti felfedezésekről, így a szkíta „aranyzarvas” előkerüléséről sem.²⁹

További levélváltásról sajnos nincs tudomásunk, annak ellenére sem, hogy a két szereplő, azaz Stein és Blaskovich a további évtizedekben is rendkívül aktív életet élt egészen Stein Aurél 1943-ban, illetve Blaskovich János 1967-ben bekövetkezett haláláig. Az mindenesetre bizonyos, hogy Stein levele újabb lökést adhatott a tényleges régészeti munkálatok megkezdéséhez azon év tavaszán, mely során végül a tápiószentmártoni szkíta „aranyzarvas” is előkerült, és amely után számos további Tápió-vidéki lelőhely feltárása történt meg a következő évtizedekben (10. kép).

*

Sajnos ma már ritkaságszámba megy, ha egy tudománytörténeti értékkel bíró levelezés teljes egészében fennmarad; gyakorta fordul ugyanis ilyen esetekben elő, hogy vagy az egyik vagy a másik szereplő levelezése végül elveszik, elpusztul. A fenti esetben különösen szerencsénk volt, hogy nem csupán a Blaskovich által elküldött üzenetek, de a neki megküldött Stein-levele is fennmaradt. E levelezés nemcsak e két kiváló, a hazai és nemzetközi régészet ügyét jelentős mértékben előmozdító magyar férfiú kapcsolatáról, de talán a légi régészeti kutatások igényének első hazai megjelenéséről is tanúskodnak, miközben új adatokkal szolgálnak a hazai szkíta kori leletanyag máig egyik legkiemelkedőbb emléke, a tápiószentmártoni szkíta „aranyzarvas” előkerülési körülményeihez is.³⁰

²⁹ Az persze nem kizárt, hogy a levélben is említett, jegyzetekkel, kiegészítésekkel ellátott tanulmányban ez utóbbit is megemlíti. Ennek hiányában azonban biztosat ebben a vonatkozásban nem tudunk mondani.

³⁰ Ezúton szeretném megköszönni Gócsáné Móra Csillának a cikk megírásához nyújtott segítségét!

IRODALOM

- BANNER 1966: Banner J., A бүккі культура нэвэдója: Bella Lajos. *HOMÉ* 6. 7–20.
- BELLA 1925: Bella, L., Le cerf d'or de Tápío-Szentmarton. *Aréthuse. Revue trimestrielle d'art & d'archéologie* Fasc. 6–9. 140–141.
- BELLA 1925–1926: Bella L., A tápiószentmártoni skytha aranszarvas. *Az Országos Régészeti Társulat Évkönyve* 2. 157–159.
- BELLA 1925–1926a: Bella, L., Der skytische Goldhirsch von Tápíoszentmárton. *Az Országos Régészeti Társulat Évkönyve* 2. 278–279.
- BELLA–WILKE 1929: Bella, L.–Wilke, G., Tápío-Szent-Márton. In: Ebert, M. (Hrsg.), *Reallexikon der Vorgeschichte*. Band XIII. Berlin. 174–175.
- BLASKOVICH 1923: Blaskovich J., *Attila városa*. Budapest.
- BOTTYÁN 1943: Bottyán Á., A Jászág és környékének szkíta kori leletei. *A Jászberényi Jászmúzeum Évkönyve* 3. 45–48.
- BOTTYÁN 1955: Bottyán Á.: *Szkiták a magyar Alföldön*. Budapest. (Régészeti füzetek 1.)
- B. SZÖLLŐSI–ĐURKOVIĆ 2015: B. Szöllősi Cs.–Đurković É., A preszkíta és a szkíta műveltség hagyatéka a Kárpát-medencében. In: VÁGÓ 2015, 211–240.
- BRASINSZKIJ 1985: Brasinszkij, I. B., *Szkita kincsek nyomában*. Budapest.
- BUDAPESTI Hírlap 1912: Sz. n., A pécsi őskeresztény sírkamra. *Budapesti Hírlap* 132. június 5. 14.
- CSALOG 1954: Csalog J., Tápíoszentmárton. *ArchÉrt* 81. 74.
- DINNYÉS 1973: Dinnyés I., Blaskovich Múzeum régészeti gyűjteménye. *StCom* 2. 37–70.
- DINNYÉS 1993: Dinnyés I., A Blaskovich testvérek régészeti tevékenysége. In: G. MÓRÓ 1993, 153–173.
- DINNYÉS 2006: Dinnyés I., A Blaskovich testvérek régészeti tevékenysége. In: G. MÓRÓ 2006, 21–48.
- ERDÉLYI 2006: Erdélyi I., A Blaskovich fivérek és a magyar régészet kapcsolatai. In: G. MÓRÓ 2006, 11–16.
- FALCONER ET AL. 2002: Falconer, J.–Kárteszi, Á.–Kelecsényi, Á.–Russell Smith, L. (comp.), Apor, É.–Wang, H. (ed. by), *Catalogue of the collections of Sir Aurel Stein in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*. Budapest.
- FALCONER ET AL. 2007: Falconer, J.–Kárteszi, Á.–Kelecsényi, Á.–Russell Smith, L. (comp.), Apor, É.–Wang, H. (ed. by), *Supplement to the Catalogue of the collections of Sir Aurel Stein in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*. Budapest.
- FELFÖLDI 2015: Felföldi Sz., *Stein Aurél. Egy rendhagyó életrajz*. Budapest.
- FETTICH 1927: Fettich N., A tápiószentmártoni aranszarvas. *ArchÉrt* 42. 138–145.
- FETTICH 1928: Fettich N., *A zöldhalompusztai szkíta lelet*. Budapest. (ArchHung 3.)
- FETTICH 1934: Fettich N., *A garcsinóvi szkíta lelet*. Budapest. (ArchHung 15.)
- FODOR 2009: Fodor I., Mire szolgáltak a szkíta aranszarvasok? In: Molnár Á. (szerk.), *Csodaszarvas. Őstörténet, vallás és néphagyomány III*. Budapest. 7–18.
- FODOR 2011: Fodor, I., What was the function of the golden stags of the Scythians? In: Tóth, E.–Vida, I. (Eds.), *Corolla Museologica Tibor Kovács dedicata*. Budapest. 219–230. (Libelli Archaeologici Ser. Nov. No. IV. – Régészeti Füzetek Új sorozat IV. szám.)
- GABLER 1968: Gabler D., Terra sigillaták a Kelet-Pannóniával szomszédos Barbaricumban. *ArchÉrt* 95. 228–323.
- GEDAI 2006: Gedai I., Nemzedékek és emlékek. In: G. MÓRÓ 2006, 17–20.
- G. MÓRÓ 1993: G. Móro Cs. (szerk.), *Blaskovich emlékkönyv*. Szentendre. (Pest Megyei Múzeumi Füzetek Új Sorozat 1.)
- G. MÓRÓ 2004: Gócsáné Móro Cs., A magyar köznemes tárgyi világa – A tápiószelci Blaskovich Múzeum története 1952–2002. *StCom* 28. 39–57.
- G. MÓRÓ 2006: Gócsáné Móro Cs. (szerk.), *Az aranszarvas nyomában. A Blaskovich fivérek és a magyar régészet kapcsolata*. Tápíószele.
- G. MÓRÓ 2006a: G. Móro Cs., Bevezető. In: G. MÓRÓ 2006, 5–10.
- G. MÓRÓ 2006b: G. Móro Cs., A tápiószelci szkíta temető feltárása a korabeli sajtó tükrében. In: G. MÓRÓ 2006, 151–166.
- G. MÓRÓ 2006c: G. Móro Cs., Szemelvények Párducz Mihály és a tápiószelci Blaskovich testvérpár kapcsolatához. In: G. MÓRÓ 2006, 167–182.

- KÁPOLNÁS 2006: Kápolnás O., Bottyán Árpád élete és munkássága. In: G. MÓRÓ 2006, 131–136.
- KELBERT 2006: Kelbert K., Fettich Nándor élete és Tápió menti régészeti tevékenysége. In: G. MÓRÓ 2006, 111–130.
- KEMENCZEI 1999: Kemenczei T., A zöldhalompusztai aranyszarvas. *HOMÉ* 38. 167–180.
- KEMENCZEI 2001: Kemenczei T., Az Alföld szkíta kora. In: Havassy P. (szerk.), *Hatalmasok viadalokban. Az Alföld szkíta kora*. Gyula. 7–36. (Gyulai katalógusok 10.)
- KEMENCZEI 2003: Kemenczei T., Szkíták az Alföldtől Ázsiáig. Az alföldi szkíta művészetről. *História* 24/7. 11–15.
- KEMENCZEI 2009: Kemenczei T., A szkíta jellegű elit a Duna–Tisza vidékén. In: Fodor I.–Kulcsár V. (szerk.), *Szkíta aranykincsek*. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban 2009. március 25–május 31. Budapest. 103–110.
- MOUTERDE–POIDEBARD 1945: Mouterde, R.–Poidebard, A., *Le limes de Chalcis: organisation de la steppe en haute Syrie romaine*. Paris. (Bibliothèque archéologique et historique du Service des Antiquités de Syrie 318.)
- MTA TAGAJÁNLÁSOK 1926: *Magyar Tudományos Akadémia Tagajánlások 1926-ban*. Budapest.
- PÁRDU CZ 1966: Párducz M., The Scythian age cemetery at Tápiószele. *ActaArchHung* 18. 35–91.
- PÁRDU CZ 2006: Párducz M., Szkíta kori temető Tápiószelén. In: G. MÓRÓ 2006, 95–109.
- POIDEBARD 1934: Poidebard, A., *La trace de Rome dans le désert de Syrie: le limes de Trajan à la conquête arabe; recherches aériennes (1925–1932)*. Paris. (Bibliothèque archéologique et historique du Service des Antiquités de Syrie 18.)
- RÁSONYI 1960: Rásonyi L., *Stein Aurél és hagyatéka – Sir Aurél Stein and his legacy*. Budapest. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai – Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae 18.)
- REINACH 1926: Reinach, S., Le cerf d'or de Tapio-Szentmarton. *Revue Archéologique Sér. 5. Tom. 23.* 138–139.
- REZI Kató 2006: Rezi Kató G., Adalékok a Blaskovich család és a Magyar Nemzeti Múzeum kapcsolatához. In: G. MÓRÓ 2006, 49–64.
- SALAMON 1881: Salamon F., Hol volt Attila főhadiszállása? *Századok* 15. 1–39.
- STEIN 1908: Stein A., *Homokba temetett városok*. Budapest.
- STEIN 1913: Stein A., *Romvárosok Ázsia sivatagjaiban*. Budapest.
- STEIN 1925: Stein A., *Legbelsőbb Ázsia: földrajzának hatása a történelemben*. A M. Tud. Akadémiának 1925 január 3-án tartott ünnepi ülésén vetített képekkel bemutatott előadás. Budapest.
- STEIN 1925a: Stein, A., Air Photography of Ancient Sites. *The Geographical Journal* 54. 200.
- STEIN 2010: Stein A., *Indiából Kínába – Nagy Sándor nyomában Indiába*. Budapest. (Stein Aurél életműsorozat 3.)
- STEIN 2012: Stein A., *Ósi ősvényeken Ázsiában. Három kutatóútam Ázsia szívében és Kína északnyugati tájain*. Budapest. (Stein Aurél életműsorozat 4.)
- STEIN 2013: Stein A., *Marco Polo nyomában*. Budapest. (Stein Aurél életműsorozat 5.)
- SZABÓ 1985: Szabó M. (szerk.), *Szkíták aranya*. A leningrádi Ermitázs vendégkiállítása. Katalógus. Budapest.
- SZIKSZAI 2010: Szikszai M., „Csillag esik, föld reng: jött éve csudáknak!...” Jász-Nagykun-Szolnok megyében volt Attila hun király székvárosa? – Egy 18. századi forrás elemzése. *Zoumuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve* 25. 473–505.
- SZŐNYI 1913: Szőnyi O., A pécsi őskeresztény temető. *Religio* 53. 577–579.
- VÁGÓ 2015: Vágó Á., *A Kárpát-medence ősi kincsei. A kőkortól a honfoglalásig*. Budapest.
- VÉKONY 2001: Vékony G., Fettich Nándor és a szkíták. *Vasi Szemle* 55. 403–411.
- VÉRTES 1955: Vértés L., Hillebrand Jenő. *ArchÉrt* 82. 91.
- WHITFIELD 2006: Whitfield, S., *Stein Aurél, a Selyemút felfedezője*. Nyíregyháza.

STANCES OF THE FINDING OF THE SCYTHIAN „GOLDEN STAG” IN TÁPIÓSZENTMÁRTON

The Scythian „golden stag” from Tápiószentmárton is one of the most important and most famous archaeological finds in the Carpathian Basin in the 20th century. Fortunately we know very much about the circumstances of the finding of this remarkable archaeological object. Because in the last two decades there were published two books and many papers in connection not just these circumstances but also the Blaskovich brothers, two Hungarian landowners living near Tápiószentmárton, who played an important role in the archaeological research of the whole Tápió river area between the 20's and the 60's of the 20th century.

Therefore, the question about the existence of some new pieces of data to these circumstances is well-founded. Nevertheless, I found some pieces of information in the legacy of Sir Aurel Stein, the famous Hungarian-born archaeologist, which can be found in the Library of the Hungarian Academy of Sciences in Budapest and in the Blaskovich Museum in Tápiószéle as well. I was very lucky because I found some exciting letters from the correspondence between Sir Aurel Stein and János Blaskovich in the two collections mentioned above.

The first letter I found was sent by János Blaskovich in the March of 1923 to Aurel Stein. In that month Blaskovich published a paper about the city of the Hunnic ruler, Attila. According to the idea of Blaskovich, the capital of Attila was not located in the south part of the great Hungarian plain, but in the northern part of it, near the village of Tápiószentmárton. In his letter Blaskovich had asked Stein's opinion about his paper and in line with his plans about an archaeological investigation in the near future on a mound, that he called “Attila hill”, beside the village Tápiószentmárton.

Sir Aurel Stein's answering letter had been found in the collection of the Museum of Tápiószéle. In the letter, Stein made it clear that he was not able to lead an excavation in Hungary, but he suggested to Blaskovich to cooperate with the excellent archaeologists of the National Museum of Hungary.

In my opinion Stein's letter had spurred the Hungarian landowners to make a contact with Lajos Bella and Jenő Hillebrand who were famous archaeologists of that era. And all these efforts led to the finding of the world famous „golden stag” in Tápiószentmárton in the autumn of that year.

Two years later in 1925 Blaskovich sent another letter to Stein. In this letter he rendered thanks to the scholar, and attached the revised and annotated edition of his earlier published paper. He excused because he was not able to send any of aerial photographs of the “Attila hill”, although Stein in his previous letter suggested him to use air photography to examine the whole area of Tápiószentmárton. In my supposition, this is the first evidence of the demand for aerial archaeology in the history of the archaeology of Hungary.

Therefore these new pieces of data can not just help us reconstructing more precisely the history of the finding story of the „golden stag” of Tápiószentmárton but also give us new information to the beginning of the aerial archaeological photography in Hungary.

DER ZWEITE HUNNISCHE FUND VON BÁTASZÉK

István FODOR

Irgendwann in den Jahren vor 2010, als die Autobahn M6 errichtet wurde, kam in der Gemarkung der Stadt Bátaszék im Südteil des Komitats Tolna der im Folgenden erörterte archäologische Fundkomplex zum Vorschein. (Abb. 1) Leider sind weder der Zeitpunkt, noch der genaue Ort der Auffindung bekannt. Der wahrscheinlichsten Vermutung nach wurde die Erde eines nahe gelegenen Hügels zur Auffüllung des Autobahngrundes weggetragen, während dieser Arbeiten schüttete der Greifbagger uralte Gegenstände mit der Erde zusammen auf das Plateau des Lastkraftwagens aus, was von den Bauarbeitern bemerkt wurde. Sie sammelten die für wertvoll gehaltenen Fundstücke zusammen, und boten sie später zum Ankauf an. Dem Schicksal der Gegenstände kann man heute nicht mehr folgen, man kennt ihre einstigen Besitzer nicht, aber höchstwahrscheinlich hatten die Fundstücke mehrere Besitzer nacheinander, bis sie endlich durch Ankauf von dem in Szekszárd wohnhaften Besitzer in den Besitz von Dr. László Korinek, d.h. in seine Privatsammlung gerieten.

Abb. 1 Bátaszék und Umgebung
1. kép Bátaszék és környéke

Aus den oben beschriebenen Gründen waren also die Fundumstände von tiefem Schweigen umgeben, von denen man heute im Wesentlichen nichts Sicheres weiß. Es ist völlig unbekannt, ob es neben den in die Sammlung geratenen Gegenständen auch andere Fundstücke gegeben hätte. (z.B. es wäre wichtig zu wissen, ob Menschenknochen zum Vorschein kamen, die auf eine Bestattung hinweisen würden.)¹

Der Fund besteht in seinem heutigen Zustand aus den folgenden Gegenständen.

1. Goldblechbesätze

Zwei Stück, an der einen Ecke abgeschnittene dreieckförmige dünne Goldblechbesätze, die die Enden der Sattlbretter eines hunnischen Holzsattels vor dem vorderen Sattelbogen verzierten. Die Rekonstruktion des Sattels von Pécsüzög zeigt deutlich ihre ehemalige Lage auf dem Sattelbrett. (Abb. 2)² Form und Größe beider Blechbesätze sind gleich: L. 15,9 cm, H. 7,3 cm. Ihre Oberflächen zeigen aber unterschiedliche Verzierungen.

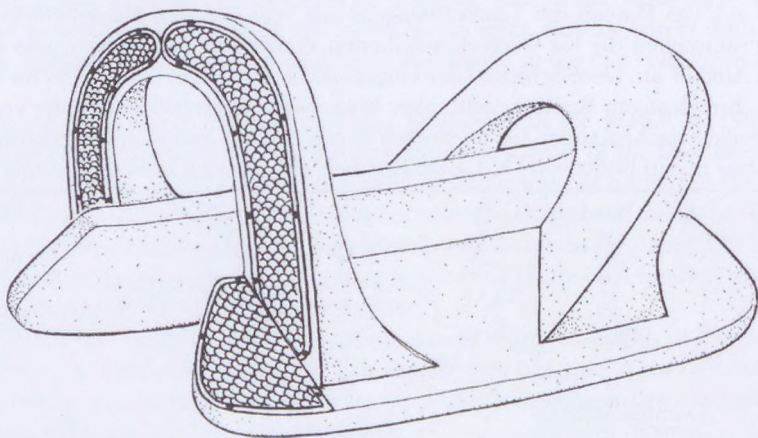

Abb. 2 Rekonstruktion des Sattels von Pécsüzög

2. kép A pécsüzögi nyereg rekonstrukciója

Die Röntgenfluoreszenz-Analyse beider Goldblechbesätze wurde von der Archaeometrischen Forschungsgruppe der Ungarischen Akademie der Wissenschaften durchgeführt. Ihr Bericht von der Untersuchung zeigt die folgenden Ergebnisse.

	Cu Mengen%	Ag Mengen%	Au Mengen%
Goldblech 1	2,4	24,4	72,1
Goldblech 1 – Randstoff	29,5	44,3	2,8
Goldblech 1 – Randstoff	28,8	51,5	0,7
Goldblech 2	2,1	25,4	71,0

¹ Der erste, kurze Bericht vom Fund: FODOR 2016.

² S. BÓNA 1991, 68. Abb. 23/1; 1993, 68. Abb. 23/1.

Beide Goldblechbeschläge haben ein ähnliches Material. Beide sind aus Gold-Silber-Legierung (~70 Mengen% Gold, ~ 25 Mengen% Silber), neben Gold und Silber wurde auch ~2 Mengen% Kupfer nachgewiesen. Der dunkle Stoff am Rand von „Goldblech 1“ ist eine Silber-Kupfer-Legierung (~30 Mengen% Kupfer und ~45-50 Mengen% Silber). Das hier sichtbar gewordene Gold kann sowohl aus dem Stoff der Ag-Cu-Legierung, wie auch vom Goldblech stammen. (Bemerkung: Goldblech 1 ist das Blech mit Netzmusterverzierung, Goldblech 2 ist das Blech mit Schuppenmuster).

Blech mit Schuppenmuster

Die Oberfläche des einen Bleches ist mit mittels Punziereisen eingeschlagenem Schuppenmuster bedeckt, was in der Hunnenzeit bei der Verzierung der Metallbleche für allgemein verbreitet gehalten werden kann. (Abb. 3. 1) Das Blech ist von einem 0,3 cm breiten Saumstreifen umrahmt, die Oberfläche ist unverziert. Darauf befinden sich ringsum 11 runde Nagellöcher mit einem Durchmesser von 2 mm. Aber nur 5 Löcher sind unversehrt, die Ränder der anderen Löcher sind ausgebrochen. Das Blech wurde mit diesen Nägeln auf dem Sattelbrett befestigt. Neben dem hunnischen Sattelblechbeschlag von Nyíregyháza-Oros kamen auch durchschnittlich 2,1 cm lange Silbernägel mit einem Durchmesser von 2 mm, mit rundem Kopf zum Vorschein. Dort fand man 10 Stück davon.³

Auf der Oberfläche des Bleches sind zwei relativ kleine Beschädigungen zu sehen. Die eine befindet sich oben auf dem Blech, wo ein schmaler, etwa 1,5 cm langer Streifen vom Rand ausgebrochen ist. Die andere Beschädigung ist links von der senkrechten Mittellinie des Bleches, vom Rand etwa 2 cm weit zu sehen, wo ebenfalls ein dünner, circa 0,5 cm langer Blechstreifen ausgebrochen ist. Auf der gleichmäßig schön goldfarbigen Oberfläche sind die Spuren von einigen früheren, glatt gestrichenen Knitterungen zu beobachten. Der einstige Goldschmiedemeister füllte das Feld innerhalb des Saumstreifens mit gleichmäßiger Schuppenverzierung aus. Er machte die aneinander passenden halbkreisförmigen, vorgezeichneten kleinen Linien mit einer spitzigen Punze, indem er die Löcher auf das Blech senkrecht einschlug.

Auf der Rückseite des Bleches sieht man ganz deutlich, dass der Blechsaum auf den Sattelbaum gelegt, dann genagelt wurde. (Abb. 3. 2) Hier springen die Ränder der Nagellöcher aus der Fläche der Rückseite senkrecht hervor; man kann es leicht spüren, wenn man die Oberfläche der Rückseite mit der Hand streicht. Daraus kann man mit aller Sicherheit darauf schließen, dass das Blech erst dann punziert wurde, nachdem es schon an den Sattelbaum genagelt worden war, sowie auch darauf, dass das Blech nicht direkt an den Sattelbaum genagelt wurde, sondern ein weiches Material, wahrscheinlich Leder wurde unter das Blech gelegt. Der Saumrand ist an beiden Seiten durch je eine eingeritzte Linie von der verzierten Oberfläche getrennt.

Sattelblech mit Netzmusterverzierung

In Größe, Form und Material ist dieses Goldblech mit dem anderen Exemplar identisch. Unten in der Mitte ist ein 2,2 cm breiter und 2,2 cm hoher, fast dreieckförmiger Teil ausgebrochen. Rechts, wo das Bruchstück fehlt, wurde das ganze Blech entzwei gebrochen, aber keine weiteren Bruchstücke sind hier verschollen, deshalb konnte man bei der Restaurierung die zwei zueinander passenden Teile zusammenkleben. (Abb. 4. 1, 2.) Dem oben beschriebenen Exemplar ähnlich läuft auch auf diesem Blech ein 0,3 cm breiter Saumstreifen mit

³ KULCSÁR-ISTVÁNOVITS 2013, 2-4. Abb. 8; ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 2014, 269, 276. Fig. 9

1

2

3

Abb. 3 Der Schuppenverzierte Sattelblechbeslag (1), seine Rückseite (2) und Detail der Rückseite (3)
 3. kép A pikkelydíszes nyereglemezt (1), hátoldala (2) és a hátoldal részlete (3)

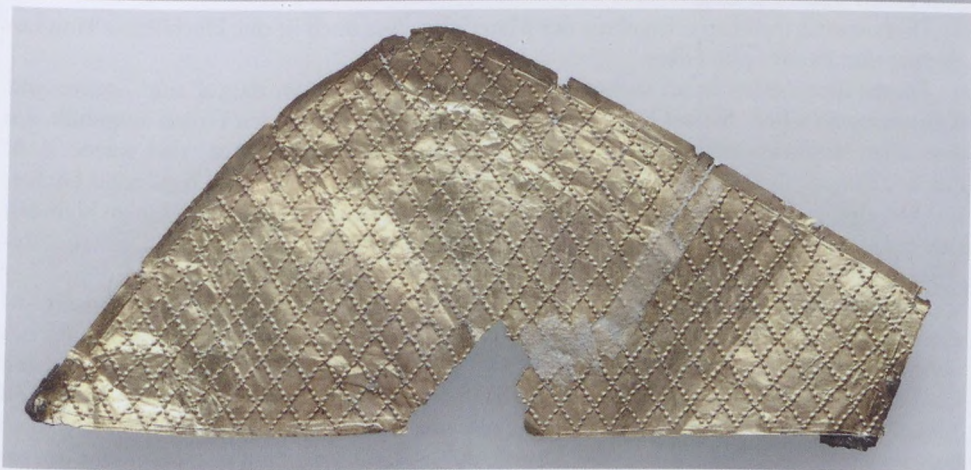

Abb. 4 Der mit Netzmuster verzierte Sattelblechbeschlag (1), seine Rückseite (2) und Detail der Rückseite (3)

4. kép A négyzethálós nyeregveret (1), hátoldala (2) és a hátoldal részlete (3)

glatter Oberfläche herum, der durch eine eingeritzte Linie von der verzierten Oberfläche getrennt ist. Der Saum zeigt die Spuren von acht runden Nagellöchern, hier sind aber die Ränder der Löcher bis auf eins völlig ausgebrochen. Die Ursache dafür war vermutlich die Beschädigung des Sattels. Darauf weist es hin, dass rechts auf dem Blech unter dem beschädigten Nagelloch innerhalb des Saumes zwei neue Nägel eingeschlagen wurden, mit denen das Blech wieder auf dem Sattel befestigt wurde. (Abb. 4. 3) Die neuen Nägel waren offensichtlich nicht genügend für eine sichere Befestigung des Bleches, deshalb wurde auch ein solches Befestigungsverfahren verwendet, welches bis jetzt auf den heimischen Sattelblechbesätzen nicht zu beobachten war, ein ähnliches Verfahren ist nur aus Osteuropa bekannt.

Auf beiden Ecken der Vorderseite des Bleches sieht man nämlich den Rest je eines Metallbandes. Bei der abgeschnittenen Ecke hat es eine Breite von 0,3 – 0,4 cm, sowie die Längen von 1,5 und 1 cm. Auf der waagerechten Seite beträgt der Saum des Bleches nur 1,25 cm, infolge dessen reicht das Metallband weit über das Goldblech hinaus. Bei der anderen Ecke ist das Metallblech 0,3 – 0,5 cm breit, beim waagerechten Teil 1,5 cm, beim gebogenen Teil 1 cm lang.

Dem oben angeführten Ergebnis der Materialanalyse nach ist der Blechbesatz eine Legierung von Kupfer und Silber.

Dieser Blechbesatz ist an mehreren Stellen rissig, beschädigt, darauf sind Spuren von Knitterung zu sehen. Seine Oberfläche ist mit Netzmuster bildenden Linien ausgefüllt, die dem oben beschriebenen Exemplar ähnlich mittels Punziereisen ausgestaltet wurde, d. h. mit der Punze wurde senkrecht auf die Oberfläche eingeschlagen. (So legte man höchstwahrscheinlich auch unter dieses Blech eine Lederunterlage.) Die einzelnen Linien befinden sich 0,4 cm weit voneinander. Die parallel laufenden schrägen Linien bilden ein rhombisches Muster auf der Oberfläche.

Die Funktion der Metallbänder an zwei Enden des Bleches kann man auf Grund osteuropäischer Funde bestimmen. In den 15 km westlich von Novorossijsk am Ostufer des Schwarzen Meeres, am Fluss Dürso freigelegten Pferdebestattungen und Pferdegräbern fand man Sattelblechbeschläge, an deren Rändern ähnliche Metallbänder aus Eisen und Bronze zu beobachten sind, die ohne Zweifel zur Befestigung der Goldbleche auf dem Sattelbrett dienten. Diese Bleche waren gleichfalls 0,4 – 0,5 cm breit und bestanden aus relativ kurzen Teilen, die mit Eisen- und Bronzenägeln auf dem Sattelbrett befestigt wurden. (Abb. 5. 1-2)⁴ Wahrscheinlich wurde der Rand des Bleches von Bátaszék auf diese Weise nur an einigen Stellen befestigt, darauf weisen auch die oben schon erwähnten, innerhalb des Randes später geschlagenen Nagellöcher hin. Aber hier zeigt das Metallblech auf dem Saum vom Nageln keine Spur. Aber aus Mundolsheim im Elsaß ist auch eine solche Parallele bekannt, auf deren gebogenen Seite einst ein Metallrand herum lief, und die Nagellöcher davon weiter nach innen, selbst auf dem Saum des Bleches zu sehen sind.⁵

Unter den Blechen von Dürso kommen auch solche Exemplare vor, bei denen die gebogene Seite mit Bronzereif umfasst und mit 1-1,2 cm langen Nieten auf dem Sattel befestigt wurde. Demgegenüber blieb die waagerechte Seite des Bleches frei, hier sind 5 Nagellöcher zu sehen. (Abb. 5. 4) Dieses Befestigungsverfahren kam im Osten relativ oft vor,⁶ bei uns gibt es nur ein Beispiel dafür, und zwar im Fund von Léva (dt. Lewenz, heute Levice SLO).⁷

⁴ DMITRIEV 1979, 215-218. Abb. 4/2,3; 2003, 200-201, 219. Taf. 82/2,3; ANKE 1998, Teil 2. Taf. 84/2,3; ZASETSKAJA 1994, 45

⁵ WERNER 1956, Taf. 62, 5

⁶ ZASETSKAJA 1994, 46. Taf. 31/19, Taf. 47/9; ANKE 1998, Taf. 86/2, Taf. 93/3, Taf. 127/6, 10

⁷ ALFÖLDI 1932, Taf. XIII; BÓNA 1991, 90. Abb. 65; 1993, 84. Abb. 65

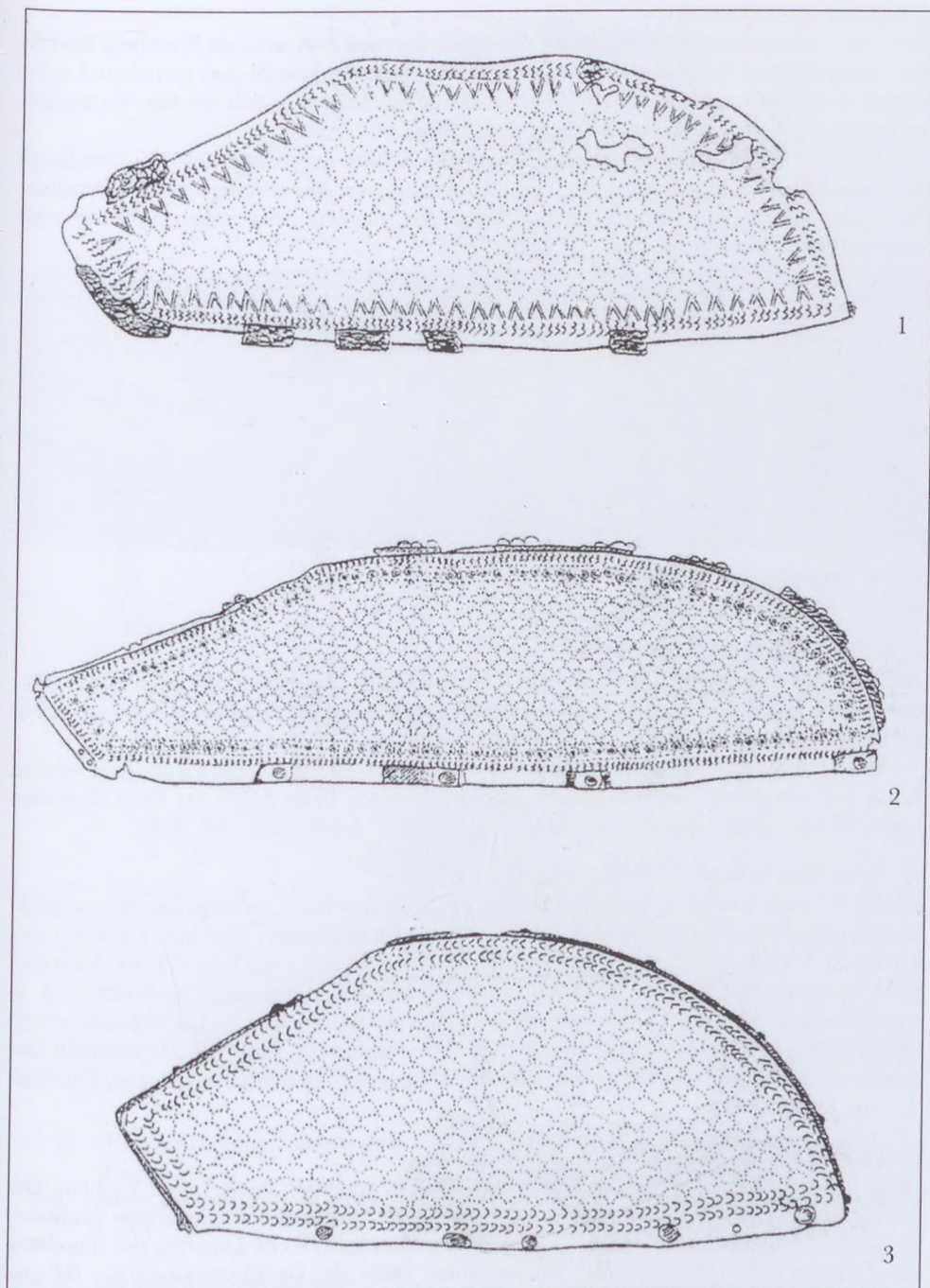

Abb. 5 Die Sattelblechbeschläge von Dürso (ANKE 1998, Taf. 84/2-4.)

5. kép A dürsői nyereglemezek (ANKE 1998, Taf. 84/2-4.)

2. Goldene Blechfragmente

Drei Stück dünne Goldblechfragmente, die in geknittertem Zustand zum Vorschein kamen. Sie wurden bei der Restaurierung im Ungarischen Nationalmuseum glatt getrichen. Leider kann ihre Funktion auch in diesem Zustand nicht eindeutig festgestellt werden. Vermutlich verzierten sie einst den schmalen Bogen eines Holzsattels. (Abb. 6)

Das $4,2 \times 2,7$ cm große Fragment links auf der Abbildung gehörte vielleicht zum Rand des ganzen Bleches. Das Stück in der Mitte besteht aus zwei zusammen passenden Bruchstücken ($3,5 \times 2,4$ cm). Das dritte Stück ist vielleicht ein Fragment des gebogenen Randes vom ursprünglichen Blechbesatz. ($3,5 \times 2,6$ cm).

Abb. 6 Goldblechbruchstücke

6. kép Aranylemez töredékei

3. Halsring mit aufgefädelter Perle

Aus Golddraht gebogener Halsring mit offenen Enden. Das eine Ende ist in Schlingen-, das andere in einer krummen Hakenform ausgestaltet, um sie miteinander zu verbinden. (Abb. 7) Durchm. $11,6 \times 10,7$ cm. Dicke des Drahtes: $0,2 - 0,3$ cm.

Der Draht wurde durch eine bunte Perle Millefiori gezogen, deren Grundfarbe rötlich braun ist, mit gelben, weißen, blauen Mustern verziert. In der Mitte der Perle läuft eine weiße Wellenlinie auf blauem Grund herum. Durchm. $2 \times 2,3$ cm. (Abb. 7-8)

4. Kleine Rundschnalle und Ring (Abb. 7)

Kleine Schnalle aus Silber, in für die Hunnenzeit typischer Form, mit den Spuren von größtenteils abgewetzter Vergoldung. Die Größe des Schnallenringes: Durchm. $1,4 \times 1,5$ cm, Dicke: $0,35$ cm. Größe des leicht gebogenen Dornes: Länge 2 cm, Dicke $0,3$ cm. Auch hier kann man also das typische Merkmal der hunnenzeitlichen Schnallen beobachten, d. h. man kann sehen, wie der Dorn über den Schnallenring hinausreicht. Die Schnalle wurde einst höchstwahrscheinlich an einem Stiefelriemen angebracht, und vielleicht ebenfalls hier spielte auch der massive Bronzring eine Rolle, dessen Enden sich verjüngern. Durchm. $1,7$ cm, Dicke: $0,4$ cm.

5. Tonkrug (Abb. 9-10)

Auf Fußtöpferscheibe gedrehtes grauliches Gefäß in graziöser Form. Höhe: $23,3$ cm. Der Mund ist trichterförmig, mit ausladendem Rand, der unten durch eine Rippe gegliedert ist. Durchm. des Mundes $7,5$ cm, Höhe des Mundrandes $1,8$ cm. Durchm. der Bauchung des Gefäßes 16 cm, Durchm. des Bodens 9 cm. Dicke der Gefäßwandung $0,6 - 0,8$ cm. Durchm. des Halses in der Mitte $4,5$ cm. Die Außenseite der bandartigen, $2,75$ cm breiten und $1,5$ cm dicken Henkels wird durch eine leichte Vertiefung, die Innenseite durch eine schmale Kannelüre gegliedert.

Abb. 7 Goldener Halsring, Schnalle und Ring

7. kép Arany nyakpereg, csat és karika

Abb. 8 Die Perle Millefiori auf dem Halsring gezogen

8. kép A nyakperegcre húzott millefiori gyöngy

Abb. 9 Foto vom Krug
9. kép A korsó fotója

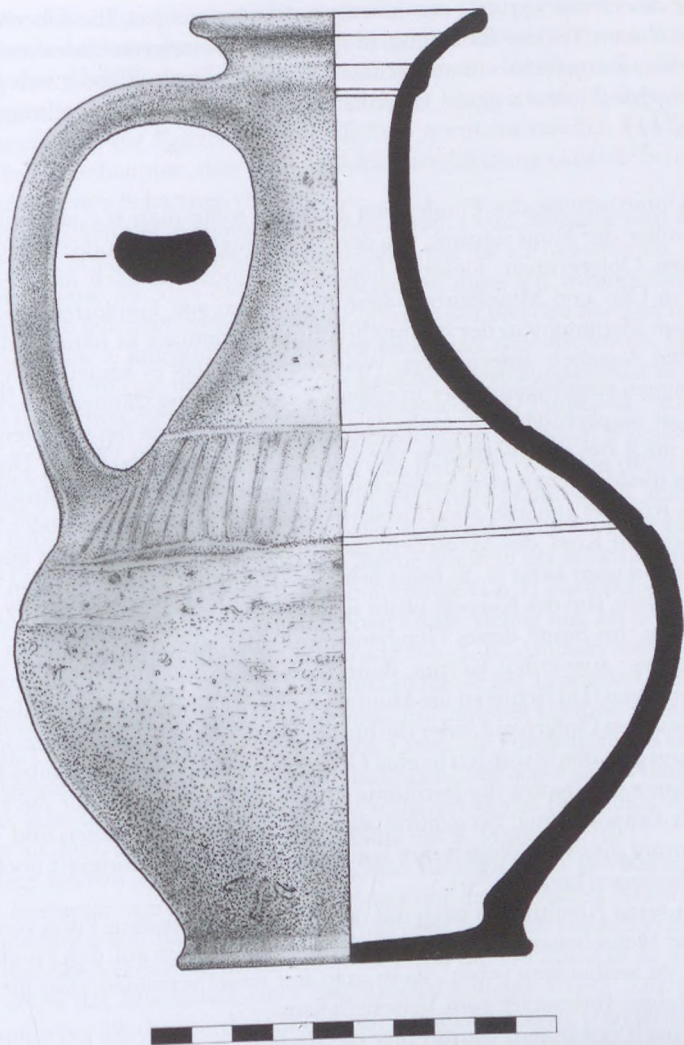

Abb. 10 Zeichnung vom Krug
10. kép A korsó rajza

Abb. 11 Der linienverzierte
Streifen des Gefäßes
11. kép Az edény vonalkázott
sávja

Der Stoff des Gefäßes wurde mit körnigem Sand gemagert, die Oberfläche ist grob, graulich. Am oberen Teil der Bauchung, in der Höhe des unteren Endes vom Henkel läuft ein 3 cm breiter, waagerechter Bandstreifen herum, an dessen Ränder sich je eine untiefe Kannelüre anschließt, deren ganze Oberfläche mit leicht gekerbten, schrägen Linien verziert ist. (*Abb. 11*)

*

Bei der Untersuchung des Fundes von Bátorfő sollte man vor allem jene Frage beantworten, woher der Fund stammt: aus der Bestattungen, aus großer Totenopferplätzen, oder einfachen Opfergruben. Unseren heutigen Kenntnissen nach hinterließen nämlich die Hunnen in Ost- und Mitteleuropa diese drei Typen von Fundorten. Die früher lange Zeit beständige Meinung von der hunnischen Brandbestattung ist nämlich durch keinerlei entscheidenden Angaben untermauert. Weiterhin unterliegt es keinem Zweifel, das diese drei Fundorttypen einst miteinander in engem Zusammenhang standen. Bei den Todesitten der Hunnen ist nämlich derselbe uralte Glaube verborgen, wie bei so vielen Völkern von Eurasien (so auch bei den Vorfahren der Ungarn): der sog. Glaube an Doppelseele. Sie meinten, dass die Menschen zwei Seelen haben: die Körperseele in der Brusthöhle, die mit dem Tod des Körpers genauso zunichte wird, sowie die Schattenseele, oder Schicksalseele und Schutzgeist im Kopf des Menschen, die also im Kopf „wohnt“ und auch den lebendigen Körper verlassen kann (z. B. beim Schlaf / Träumen), oder sogar den Körper selbst überlebt, nach dem Tod des Körpers bleibt sie für eine kürzere oder längere Zeit noch unter den Lebendigen. Im Sinne dieses Glaubens muss man seinen verstorbenen Angehörigen zweimal bestatten: zuerst den Körper, dann später auch die Seele muss man ins Jenseits hinübergehen lassen. Da richteten die Hunnen entweder einen Scheiterhaufen für den Verstorbenen mit vielen Opfern auf, oder die für die Verabschiedung vom Verstorbenen vorbereiteten Opfergegenstände wurden in eine Grube gelegt. Ein hervorragendes Beispiel ist für die erste Variante in Ungarn der berühmte Fund von Nagyszéksós, für die zweite letzters der Fund von Pannonhalma. So gehörte also zu jedem Scheiterhaufen und Todesopfer je ein Grab, obwohl die Archäologen ihre konkrete Zusammengehörigkeit noch nie, d. h. in keinem Fall, beweisen konnten.⁸

Da also unseren Kenntnissen nach mit dem zweiten hunnischen Fund von Bátorfő zusammen keine Menschenknochen gefunden wurden, und auch auf den Fundstücken keine Brandspuren zu beobachten waren, kann man nur soviel vermuten, dass hier ein in einer Grube begrabenes Todesopfer zum Vorschein kam.

Ich muss noch erwähnen, warum hier die Rede vom „zweiten“ hunnischen Fund von Bátorfő ist. Nun, die Antwort ist einfach, weil im Jahre 1966 in der Stadt Bátorfő bei der Anlage eines Wasserleitungsschachtes im Hof der Volksschule die Arbeiter auf einen ziemlich reichen hunnischen Fund stießen. Zusammen mit einem unversehrt erhalten gebliebenen zweischneidigen Schwert, Schnallen, Goldbändern kam auch ein Goldblechverkleidung zum Vorschein, die von Ilona Kovrig in ihrer Publikation für die rangzeigende Goldblechverkleidung eines hunnischen Goldbogens gehalten wurde. Sie veröffentlichte ihren Aufsatz in dem in Moskau 1982 erschienenen sowjetisch-ungarischen Sammelband mit dem wohlklingenden Titel: Ein hunnisches Fürstengrab in Ungarn.⁹ Unserer Meinung

⁸ Über die Frage s. z. B. PAULSEN 1958; DIENES 1979; BÓNA 1991, 180-195; 1993, 169-180; TOMKA 1986; FODOR 2016a

⁹ KOVRIG 1982

nach aber kann dieser Fund höchstwahrscheinlich kein Grab gewesen sein. Zwar kamen einige Menschenknochenfragmente zum Vorschein, aber die gehören vermutlich nicht zu den Gegenständen. Das Blech, welches von sogar mehreren Forschern für die Verkleidung eines Goldbogens gehalten wurde¹⁰ – ist zu kurz im Vergleich zur Länge eines Bogens. Aber auf Grund eines vor Kurzem veröffentlichten nordkaukasischen Fundes kann man mit aller Gewissheit behaupten, dass diese Goldblechverkleidung einst die Scheide des zum Vorschein gekommenen Schwertes verzierte.¹¹

Zu den Fundstücken des zweiten hunnischen Fundes von Bátaszék sind Parallelen im heimischen und im osteuropäischen archäologischen Material leicht zu finden.

In Zusammenhang mit den Sattelblechbeschlägen muss ich vorausschicken, dass im Kreis der nomadisch lebenden Steppenvölker Eurasiens der von den Skythen und Saken benutzte Polstersattel im 5. Jahrhundert durch den Holzsattel abgelöst wurde. Der Gebrauch des Holzsattels eröffnete eine neue Periode der Reitens. Darstellungen vom neuen Satteltyp erschienen im Iran schon 309, dann in den Jahren zwischen 379 und 383.¹² Obwohl die ältesten Gräber von Dürso – aus denen die oben dargestellten (s. Abb. 5) Sattelblechbeschläge zum Vorschein kamen – von A. V. Dmitriev auf das Ende des 5. und in die erste Hälfte des 6. Jahrhunderts,¹³ von M. M. Kazanskij aber in die zweite Hälfte des 5. und in das erste Drittel des 6. Jahrhunderts¹⁴ datiert wurden, belegen gerade die in Ungarn zum Vorschein gekommenen Funde, dass diese reich verzierte Bleche schon in der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts im Gebrauch waren. Darauf wies schon übrigens I. P. Zsetskaja 1982 auch auf Grund der im Osten zum Vorschein gekommenen Funde richtig hin, als sie das Pferdegrab von Melitopol (bei Zaporosje) – die späte Datierung von A. K. Ambroz widerlegend – in die erste Hälfte des 5. Jahrhunderts datierte.¹⁵ Ebenda stellte sie die Typen und Chronologie der damals bekannten 19 Blechbeschläge zusammen. Zur ältesten Gruppe zählte sie alle drei Fundstücke aus Ungarn (Pécsüszög, Nagyszéksós, Léva), die Fundstücke aus Grab VIII und IX von Novogrigorievka, den Fund von Mundolsheim, Melitopol und Wladimir, und datierte sie in die erste Hälfte des 5. Jahrhunderts, während sie das Fundstück von Kislovodsk für etwas älter als diese hielt (Ende 4. – erste Hälfte des 5. Jahrhunderts).¹⁶

Es unterliegt keinem Zweifel, dass die nächste Parallele zum Blechbeschlagpaar von Bátaszék das Exemplar von Pécsüszög ist, welches mit dem gleichen Netzmuster verziert ist, wie das eine Stück von Bátaszék.¹⁷ Zwar kann man auf dem einen Blechfragment von Nagyszéksós dieselbe Verzierung beobachten, aber von diesem Stück ist es nicht eindeutig festzustellen, ob es das Bruchstück eines Sattelblechbeschlages wäre.¹⁸ Die überwiegende Mehrzahl hunnischer Bleche wurde nämlich mit gepresstem, oder punziertem Schuppenmuster verziert,¹⁹ obwohl auch andere geometrische Motive verwendet wurden.²⁰ So u.a.

¹⁰ Vgl. FODOR 2016a, 197, sowie: ANKE 1998, Teik 2. Taf. 37/3

¹¹ FODOR 2016a, 196-197; 2017.

¹² AMBROZ 1979, 231.

¹³ DMITRIEV 2003, 201.

¹⁴ KAZANSKIJ 2001, 56.

¹⁵ ZASETSKAJA 1982, 77.

¹⁶ ZASETSKAJA 1982, 72-74; 1994, Abb. 9-10.

¹⁷ ALFÖLDI 1932, Taf. IV/14; BÓNA 1991, 70. Abb. 46; 1993, 61. Abb. 46.

¹⁸ FETTICH 1953, Taf. XIV/3.

¹⁹ ZASETSKAJA 1994, 45-46.

²⁰ AMBROZ 1989, 97-98, 101, 117, 120, 124-125.

Abb. 12 Sattelblechbeschlag von Nyíregyháza-Oros
12. kép A nyíregyháza-orosi nyereglemez

Abb. 13 Detail des Blechbeschlages von Nyíregyháza-Oros
13. kép A nyíregyháza-orosi lemez részlete

auf dem einen Blechbesatz von Mokraja Balka kommt auch ein solches Netzmuster, vor, bei dem in die Mitte der rhombischen Felder kleine Kreise eingeschlagen wurden.²¹ Aber das Netzmuster kommt sehr selten vor.

Wie oben erwähnt wurde, befestigte man die Bleche von Bátaszék nicht direkt auf dem Satteltisch, sondern zuerst auf irgendeinem weichen organischen Material (wahrscheinlich auf Leder), und erst dann wurden sie auf den Sattel angepasst. Als die Bleche schon auf dem Leder befestigt waren, folgte die Verzierung mit dem Punziereisen senkrecht von oben eingeschlagen. In dieser Hinsicht sind die in einer sarmatenzeitlichen Grube von Nyíregyháza-Oros gefundenen Goldbleche mit fein bearbeitetem Schuppenmuster verzierter Oberfläche besonders beachtenswert, die oben schon erwähnt wurden. (Abb. 12-13) Das fast unversehrte Exemplar beträgt 15,4 x 7,2 cm. Das dünne Goldblech wurde hier auf ein Silberblech angebracht. Am Rand und auf der Rückseite des Bleches beobachtete man Holzspuren. Interessanterweise kam auch hier – wie bei dem Blech mit Netzmuster von Bátaszék – das Bruchstück eines 0,2 cm breiten bronzenen Randbleches zum Vorschein, welches wahrscheinlich auch hier die gleiche Funktion hatte.²² Auf den vergrößerten Detailfotos vom Goldblech kann man auf der fein punzierten schuppenverzierten Oberfläche beobachten, wie das Punziereisen hier nicht senkrecht, sondern schräg auf die Oberfläche eingeschlagen wurde, weil die Unterlage hier kein weicher Stoff war.

Der Halsring aus Draht mit Haken-Schlingenverschluss war zu dieser Zeit sowohl bei uns, wie auch im Osten weit verbreitet. Seine Parallelen sind aus Keszthely,²³ Szeged-Nagyszéksós,²⁴ Musljamova,²⁵ Dürso bekannt.²⁶ Die Parallelen der in noch viel weiteren Kreisen verbreiteten Schnallen ist hier überhaupt nicht nötig.²⁷ Auch die hohen Krüge in graziöser Form kommen in den hunnischen Siedlungsgebieten und in ihrem Umkreis häufig vor. (So z. B.: Lengyeltóti, Körösladány.)²⁸

Im zweiten hunnischen Fund von Bátaszék gibt es keine solchen Gegenstände, welche eine genauere Datierung des Fundes innerhalb der heimischen Hunnenzeitperiode – d.h. zwischen den 420-er Jahren und 454 – ermöglichen könnten. Besonders beachtenswerte Stücke des Fundgutes von Bátaszék sind vor allem die in relativ gutem Zustand erhalten gebliebenen, schön bearbeiteten goldenen Sattellechbeschläge.

Übersetzerin: Eszter Aczél

²¹ Ebd. 126, Abb. 31.

²² KULCSÁR–ISTVÁNOVITS 2013, 2-4; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2014, 269-270. Fig. 4-9.

²³ BÓNA 1991, Taf. XXIII; 1993, Taf. XXII.

²⁴ FETICH 1953, Taf. IV; BÓNA 1991, Taf. XXIV; 1993, Taf. XXIV.

²⁵ FETICH 1953, Taf. XVIII.

²⁶ KAZANSKIJ 2001, 48, Abb. 5, 49, Abb. 6, 53, Abb. 10.

²⁷ BÓNA 1991, Taf. XXVI; ZASETSKAJA 1994, Taf. 11.

²⁸ BÓNA 1991, Abb. 72, 110.

LITERATUR

- ALFÖLDI 1932: Alföldi A. *Leletek a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk. – Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung*. Budapest. Magyar Nemzeti Múzeum. (Archaeologia Hungarica, IX.)
- AMBROZ 1979: Амброз, А. К. К статье А. В. Дмитриева. *Советская археология* 3, 229–231.
- AMBROZ 1989: Амброз, А. К. *Хронология древностей Северного Кавказа*. Наука. Москва.
- ANKE 1998: Anke, B. *Studien zur reiternomadischen Kultur des 4. bis 5. Jahrhunderts*. Teil 1-2. Beier & Beran. Weissbach.
- BÓNA 1991: Bóna, I. *Das Hunnenreich*. Budapest.
- BÓNA 1993: Bóna I. *A hunok és nagykirályuk*. Corvina. Budapest.
- DIENES 1979: Dienes, I. Archäologische Beweise des Seelenglaubens der Ungarn zur Zeit der Landnahme. *Alba Regia* XVII, 81–90.
- DMITRIEV 1979: Дмитриев, А. В. Погребения всадников и боевых коней эпохи переселения народов на р. Дюрсо близ Новороссийска. *Советская археология* 3, 212–229.
- DMITRIEV 2003: Дмитриев, А. В. Могильный Дюрсо – эталонный памятник древностей V–IX веков. In: Макарова, Т. И. – Плетнева, С. А. (ed.) *Археология. Крым, Северо-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья. IV–XIII века*. Москва, 200–206. Taf. 79–92. Наука.
- FETTICH 1953: Fettich, N. *A szeged-nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet. – Le trouvaille de hunnique Szeged-Nagyszéksős*. Budapest. Akadémiai Kiadó. (Archaeologia Hungarica, XXXII.)
- FODOR 2016: Fodor I. A bátaszéki hun leletegyüttes. In: Finszter G. – Kőhalmi L. – Vigh Zs. (eds.) *Egy jobb világot hátrahagyni... Tanulmányok Korinek László professzor tiszteletére*. Pécs, 60–62. PTE.
- FODOR 2016a: Fodor I. Hun halotti máglya és áldozat. In: Csécs T. – Takács M. (ed.) *Beatus homo qui invenit sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára*. Győr, 191–202. Lekri Group Kft.
- FODOR 2017: Fodor, I. Über die hunnischen Goldbögen. In: Fusek, G. (ed.) *Archäologische Studien zum frühen Mittelalter*. Nitra. 27–32. (Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes. Tomus XIX.)
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2014: Istvánovits, E. – Kulcsár, V. New Find of Hun Age Saddle Plaits from North-East Hungary. In: Cociş, S. (ed.) *Archäologische Beiträge. Gedenkschrift zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt*. Cluj-Napoca, 269–278. Mega Verlag. (Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum, 7.)
- KAZANSKIY 2001: Казанский, М. М., Хронология начальной фазы могильника Дюрсо. *Историко-археологический альманах*, 7. Армавир-Москва, 41–58.
- KOVRIK 1982: Ковриг, И., Погребение гуннского князя в Венгрии. In: Амброз, А. К. – Эрдели, И. Ф. (ed.) *Древности эпохи переселения народов V–VIII веков*. Москва, 6–13. Наука.
- KULCSÁR–ISTVÁNOVITS 2013: Кульчар, В. – Иштванович, Э., Новая находка седельных обкладок гуннского времени из Северо-Восточной Венгрии. *Stratum plus* 4, 1–6.
- PAULSON 1958: Paulson, I., *Die primitiven Seelenvorstellungen der nordeurasischen Völker. Eine religionsethnographische und religionsphänomenologische Untersuchung*. Statens Etnografiska Museum Monograph Series, 5. Stockholm.
- TOMKA 1986: Tomka, P., Der hunnische Fürstenfund von Pannonhalma. *ActaArchHung* 38, 422–488.
- WERNER 1956: Werner, J., *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches*. München.
- ZASETSKAJA 1982: Засецкая, И. Н., Два мелитопольского комплекса в свете проблемы хронологии памятников гуннской эпохи. In: Мелкокова, А. П. и др. (ed.) *Древности Евразии и скифо-сарматское время*. Москва, 68–78. Наука.
- ZASETSKAJA 1994: Засецкая, И. Н., *Культура кочевников южнорусских степей в гуннскую эпоху (конец IV–V вв.)*. Санкт-Петербург. „Эллипс лтд”.

A MÁSODIK BÁTASZÉKI HUN LELET

Valamikor a 2010 előtti években, amikor az M6-os autópályát építették, a Tolna megye déli részén fekvő Bátaszék határában látott napvilágot az alább ismertetésre kerülő régészeti leletegyüttes. (1. kép.) Sajnos, ennek sem időpontját, sem pontos helyét nem ismerjük. A legvalószínűbb feltevés szerint az útalap feltöltéséhez az egyik közeli domb földjét hordták el, amikor a markológép a földdel együtt ősi tárgyakat borított ki a teherautó platójára, amelyek nem kerültek el az útépítők figyelmét. Az értékesnek ítélt leleteket összeszedték, majd később áruba is bocsátották. Sorsukat ma már nem tudjuk nyomon követni, nem ismerjük egykori tulajdonosaikat, az azonban egészen bizonyosnak látszik, hogy több kézen mentek át, amíg Dr. Korinek László megvásárolta szekszárdi tulajdonosától a tárgyakat, és azok magángyűjteményébe kerültek.

A fenti okok miatt övezte hát mély hallgatás a lelet előkerülésének körülményeit, amelyekről lényegében ma semmi biztosat nem tudunk. Ismeretlen számunkra, hogy a gyűjteménybe került tárgyakon kívül voltak-e más leletek is. (Például igen fontos lenne tudnunk, hogy napvilágra kerültek-e emberi csontok, amelyek temetkezésre utalnának.)¹

A lelet mai állapotában az alábbi tárgyakból áll.

1. Aranylemezek

Két darab, az egyik sarkuknál levágott háromszög alakú vékony aranylemez, amely a hun fanyereg nyeregdeszkáinak az első kápa előtti végeit díszítették. Egykori elhelyezkedésüket jól szemlélteti a pécsüszögi nyereg rekonstrukciója. (2. kép.)² A két lemez alakja és nagysága azonos: H. 15,9 cm, M. 7,3 cm. Felületük díszítése azonban különböző.

Az aranylemezek röntgenfluoreszcens vizsgálatát 2017. október 18-án az MTA Archaometria Kutatócsoport munkatársai végezték el Mozgai Viktória vezetésével. Vizsgálatuk eredményét az alábbiakban foglalták össze.

	Cu tömeg%	Ag tömeg%	Au tömeg%
aranylemez 1	2,4	24,4	72,1
aranylemez 1 – peremi anyag	29,5	44,3	2,8
aranylemez 1 – peremi anyag	28,8	51,5	0,7
aranylemez 2	2,1	25,4	71,0

A két aranyveret anyaga hasonló. Mindkettő arany-ezüst ötvözetből készült (~70 tömeg% arany, ~25 tömeg% ezüst), az arany és az ezüst mellett ~2 tömeg% réz is kimutattunk. Az „aranylemez 1” peremén található sötét színű anyag ezüst-réz ötvözet (~30 tömeg% réz és ~45-50 tömeg% ezüst). A megjelenő arany származhat az Ag-Cu ötvözet anyagából, de az aranylemezéből is. (Megjegyzés: a vizsgálatnál az 1. számmal a négyzethálós lemezt jelölték, a 2. számú pedig a pikkelydíszes lemezt.)³

¹ A leletről való első, rövid tudósítás: FODOR 2016.

² Lásd BÓNA 1991, 68. Abb. 23/1.; 1993, 68. 23/1. kép.

³ Ezúton mondok köszönetet az anyagvizsgáló kutatóknak és Lencz Balázs restaurátor kollégámnak.

Pikkelymintás lemez

Az egyik lemez felületét poncolóvas beütögetésével kialakított pikkelyminta fedi, amely a hun korban általánosan mondható a fémlemez díszítésénél. (3. kép 1.) A lemezt 0,3 cm széles szegélysáv keretezi, felülete díszítetlen. Rajta körben 11 kerek, 2 mm átmérőjű szöglyuk helyezkedik el. Közülük azonban csupán 5 db ép, a többi oldala kitöredezett. A lemezt ezekkel a szögekkel erősítették a nyeregdeszkához. A Nyíregyháza-Oroszon lelt hun nyereg-lemez mellett előkerültek az átlagban 2,1 cm hosszú és 2 mm átmérőjű, kerek fejjel ellátott ezüstszőgek is. Ott 10 db volt belőlük.⁴

A lemez felületén két kisebb sérülés látszik. Az egyik a felső részén helyezkedik el, ahol a peremből mintegy 1,5 cm hosszan egy keskeny sáv kitörött. A másik a lemez függőleges középvonalától balra, a peremtől mintegy 2 cm-re látható, ahol szintén egy vékony lemezsáv törött ki, mintegy 0,5 cm hosszan. Az egyenletesen szép arany színű felületen néhány korábbi, kisímitott gyűrődés nyoma észlelhető. A szegélysávon belüli részt egyenletesen elhelyezett pikkelydísszel töltötte ki az egykori ötvös mester. Az egymáshoz illeszkedő félköríves, előre kirajzolt vonalkákat hegyes poncolóvassal alakította ki oly módon, hogy a lyukakat a lemezre merőlegesen ütötte be.

A lemez hátoldalán jól látszik, hogy a peremsávot a nyeregdeszkára ráhajtották, majd rászögezték. (3. kép 2.) Itt a szöglyukak szélei a hátlap síkjából merőlegesen kiemelkednek, ami jól érzékelhető, ha kezünkkel végigsimítjuk a hátoldal felületét. Ez minden bizonnyal arra enged következtetni, hogy a poncolt díszítést a lemezre már akkor vihették fel, amikor az a nyeregdeszkára volt szögezve, továbbá arra, hogy a lemezt nem közvetlenül a deszkára szögezték fel, hanem puhább anyagot, valószínűleg bőrt tettek a lemez alá. A szegélyperem a díszített felülettől mindkét oldalon bekarcolt vonal választja el.

Négyzethálós nyereglemez

A másikkal azonos nagyságú, alakú és anyagú aranylemez. Alul közepéből egy 2,2 cm széles és ugyanilyen magas, nagyjából háromszög alakú darab kitörött. A hiányzó rész jobb oldalánál az egész lemez kettétörött, ám újabb darabok innen nem tűntek el, a két rész jól illeszkedett egymáshoz, ezért a restauráláskor összeragasztható volt. (4. kép 1, 2.) Az előzőhöz hasonlóan ezen a lemezen is 0,3 cm széles, sima felületű szegély sáv fut körbe, amelyet bekarcolt vonal választ el a díszített felülettől. A szegélyen nyolc kerek szöglyuk nyoma vehető ki, itt azonban egy kivétellel mindegyik pereme kitöredezett. Ennek oka nyilván a nyereg sérülése lehetett. Erre utal az is, hogy a lemez jobb oldalán a sérült szöglyuk alatt a szegélyen belül két újabb szöget ütöttek be, amelyekkel a lemezt újjá a nyereghez rögzítették. (4. kép 3.) Ez azonban nyilván nem volt elegendő a lemez biztonságos rögzítéséhez, ezért itt egy olyan rögzítési eljárást is alkalmaztak, amelyet eddig még nem figyeltek meg hazai nyereglemezeinken, ehhez hasonló eljárást csak Kelet-Európából ismerünk.

E lemez előoldalának ugyanis mindkét sarkán egy-egy fémszalag maradványát látjuk. A levágott saroknál ennek szélessége 0,3–0,4 cm, hossza pedig 1,5 és 1 cm. A vízszintes oldalon a lemez szegélye csupán 1,25 cm, ami miatt a fémszalag jóval túlnyúlik az aranylemezen. A másik saroknál a fémlemez szélessége 0,3–0,5 cm, hossza a vízszintes részen 1,5 cm, az ívesen pedig 1 cm. (A fentebb bemutatott anyagvizsgálat megállapítása szerint a rátétfémszalagok anyaga réz és ezüst ötvözet.)

⁴ KULCSÁR–ISTVÁNOVITS 2013, 2–4. Abb. 8.; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2014, 269, 276. Fig. 9.

Ez az aranylemez több helyen is repedezett, sérült, rajta gyűrődés nyomai látszanak. Felületét négyzethálót alkotó vonalak töltik ki, amelyeket hasonlóképp poncolóval alakítottak ki oly módon, hogy a lyukasztót a síkra merőlegesen ütötték be. (Így tehát az előzőhöz hasonlóan e lemez alá is minden bizonnyal bőr alátétet helyeztek.) Az egyenes vonalak egymástól 0,4 cm-re futnak. A párhuzamos ferde vonalak a felszínen rombusz alakú mintákat alkotnak.

A lemez két sarkán megfigyelt fémszalagok rendeltetését a kelet-európai leletek alapján határozhatjuk meg. A Fekete-tenger keleti partján fekvő Novorosszijszktól 15 km-el nyugatra, a Dürso folyó mellett feltárt lovas temetkezésekben és lósírokból feltárt nyereglemezek szegélyén találunk hasonló fémszalagokat vasból és bronzból, amelyek kétségkívül a lemezeknek a nyeregdeszkára való felerősítését szolgálták. E lemezek szintén 0,4 – 0,5 cm szélesek és viszonylag rövid darabokból állnak, amelyeket vas és bronz szögekkel rögzítettek a nyeregdeszkához. (5. kép 1-2.)⁵ Valószínű, hogy a bátaszéki lemez szélét csak néhány helyen erősítették meg ily módon, erre utalnak a fentebb már említett, a peremen belül ütött későbbi szöglyukak is. Itt azonban a szegélyen lévő fémlamezen nem látszanak a szögezés nyomai. Az elzászi Mundolsheimből azonban olyan párhuzamot is ismerünk, amelynek ívelt oldalán egykor végigfutott a fémszegély, s a szöglyukak ettől beljebb, magának a lemeznek a szegélyén láthatók.⁶

A dürsői lemezek közt vannak olyanok is, amelyeknek íves oldalát bronz abronccsal vetették körül s 1-1,2 cm hosszú aklaszögekkel erősítették a nyereghez. A lemez vízszintes oldala viszont szabadon maradt, itt 5 szöglyuk látható. (5. kép 4.) E megoldás eléggé gyakori volt keleten,⁷ nálunk viszont csak egy példája van a lévai leletben.⁸

2. Aranylemez-töredékek

Három darab vékony aranylemez-töredék, amelyek gyűrött állapotban kerültek elő, a Magyar Nemzeti Múzeumban történt restaurálásuk alkalmával simították ki őket. Sajnos, rendeltetésük egyértelműen ebben az állapotukban sem határozható meg. Csak feltételezhető, hogy egykor a fanyereg kápájának keskeny ívét díszíthették. (6. kép.) A képen balról lévő 4,2 × 2,7 cm-es töredék talán az egész lemez széléből való. A középső darab két egymáshoz illő töredékből áll (3,5 × 2,4 cm). A harmadik darab talán az eredeti lemez íves szélének töredéke lehet (3,5 × 2,6 cm).

3. Nyakperec, ráfűzött gyönggyel

Nyitott végű, aranyhuzalból hajlított nyakperec. Egyik vége hurkot képez, a másik horgas kampóban végződik, ily módon lehetett azokat összekapcsolni. (7. kép.) Átm. 11,6 × 10,7 cm. A huzal vastagsága: 0,2–0,3 cm. A huzalra színes millefiori gyöngyöt húztak, amelynek alapszíne vöröses barna, rajta sárga, fehér, kék mintázatok, középen kék alapon fehér hullámvonal fut körbe. Átm. 2 × 2,3 cm. (7–8. kép.)

⁵ DMITRIEV 1979, 215–218. Abb. 4/2,3; 2003, 200–201, 219. Taf. 82/2,3; ANKE 1998. Teil 2. Taf. 84/2,3; ZASETSKAJA 1994, 45.

⁶ WERNER 1956, Taf. 62, 5.

⁷ ZASETSKAJA 1994, 46. Taf. 31/19, Taf. 47/9; ANKE 1998, Taf. 86/2, Taf. 93/3, Taf. 127/6, 10.

⁸ ALFÖLDI 1932, Taf. XIII; BÓNA 1991, 90. Abb. 65; 1993, 84. Abb. 65.

4. Kis csat és karika (7. kép)

A hunkorra jellemző alakú kis csat ezüsből, amelyen a jórészt lekopott aranyozás nyomai látszanak. A csatkarika átm. 1,4 x 1,5 cm, vastagsága: 0,35 cm. A kissé ívelt nyelv hossza: 2 cm, vastagsága: 0,3 cm. Itt is tanúi lehetünk tehát a hunkori csatok jellemző vonásának, hogy a nyelv túlnyúlik a csatkarikán. A csat minden bizonnyal egykor a csizmaszíjra lehetett felszerelve, s talán ugyancsak itt lehetett szerepe a vaskos, bronz karikának is, amelynek végei elkeskenyednek. Átm. 1,7 cm, vastagsága: 0,4 cm.

5. Agyagkorsó. (9–10. kép)

Lábitós korongon készült, szürkés színű, kecses formájú edény. Magassága: 23,3 cm. Szája tölcser alakú, kihajló peremmel, amelyet alul borda tagol. A száj átm. 7,5 cm, a szájperem magassága: 1,8 cm. Az edény kiöblösödő hasának átm. 16 cm. A fenék átm. 9 cm. Az edényfal vastagsága 0,6–0,8 cm. A nyak átm. közepén: 4,5 cm. A szalagszerű, 2,75 cm széles és 1,5 cm vastag fül külső oldalát enyhe bemélyedés, belső oldalát pedig keskeny árok tagolja.

Az edény anyagát szemcsés homokkal soványították, felülete érdes, szürkés. A has felső részén, a fül alsó végének magasságában, 3 cm széles, vízszintes szalagsáv fut körbe, amelynek széleit sekély árok határolja. Ennek felületét enyhén hornyolt, ferde vonalak töltik ki. (11. kép.)

*

A bátaszéki lelet vizsgálatakor mindenek előtt arra a kérdésre kellene válaszolnunk, hogy honnan származik: emberi temetkezésből, halotti máglyáról, vagy halotti áldozat lehetett-e. Mai ismereteink szerint ugyanis Kelet- és Közép-Európában a hunok e háromféle lelőhelyet hagytak maguk után. A korábban hosszú ideig vélt hun hamvasztásos temetkezése ugyanis perdöntő adatokkal nem igazolható. Az is kétségtelen, hogy e háromféle lelőhely egymással szoros összefüggésben volt egykor. A hunok halottas szokásaiban ugyanis ugyanaz az ősi hiedelem lappang, mint Eurázsia oly sok más népénél (köztük a magyarság elődeinél is): az ún. kettős lélek hite. Úgy vélték, hogy az embernek két lelke van: a mellüregben lakozó testlélek (=Körperseele), amely a test halálával szintén semmivé lesz, valamint a fejben lakozó árnyéklélek, vagy szabadlélek (Schicksalseele vagy Schutzgeist), amely az ember fejében lakozik s annak életében is elhagyhatja a testet (például álom idején), ráadásul a testet túl is éli, annak halála után hosszabb-rövidebb ideig még az élők között marad. E hiedelem értelmében az embernek kétszer kell hozzátartozóját eltemetni: először a testet, majd később lelkét is túlvilágra kell bocsátani. A hunok ekkor vagy sok áldozatot felemészítő halotti máglyát raktak, vagy pedig egy gödörbe helyezték az elhunyt búcsúztatására előkészített áldozati tárgyakat. Az első változat kiemelkedő példája Magyarországon a híres nagyszéksői lelet, az utóbbi pedig legutóbb a pannonthalmi. Így tehát minden máglyához és halotti áldozathoz tartozott egy sír, bár a régészek ezek konkrét egymáshoz tartozását eddig még egyetlen esetben sem tudták beigazolni.⁹

⁹ E kérdésről lásd PAULSEN 1958; DIENES 1979; BÓNA 1991, 180–195; 1993, 169–180; TOMKA 1986; FODOR 2016a.

Mivel tehát a második bátaszéki hun lelettel tudomásunk szerint nem találtak emberi csontokat, továbbá a tárgyain nem tapasztaltunk tűznyomokat, csak azt feltételezhetjük, hogy egy gödörben eltemetett halotti áldozat kerülhetett itt felszínre.

Arról is szólnom kell, miért írok itt „második” bátaszéki hun leletről. Nos, azért mert 1966-ban Bátaszék városában, az iskola udvarán vízvezeték lefektetése közben meglehetősen gazdag hun leletre bukkantak a munkások. Egy épségben megőrződött kétélű kard, csatok, aranyszalagok társaságában előkerült egy aranyborítás lemeze is, amelyet a publikáló Kovrig Ilona egy rangjelző hun aranyj borításának vélt. Dolgozatát 1982-ben a Moszkvában megjelent szovjet-magyar régészeti tanulmánykötetben tette közzé azzal a hangzatos címmel: „Hun herceg (vezér) sírja Magyarországon.”¹⁰ (=Ein hunnisches Fürstengrab in Ungarn.) Megítélésünk szerint azonban ez a lelet aligha lehetett sír. Igaz, előkerült néhány emberi csonttöredék, ezeknek azonban nem igen lehetett közük a tárgyakhoz. Az aranyj borításának vélt lemez – bár többen is annak vélték¹¹ – túl rövid egy új hosszához képest. Egy nemrég közölt észak-kaukázusi lelet alapján azonban ma már biztosak lehetünk abban, hogy e lemez az előkerült kard hüvelyének díszje volt egykor.¹²

A második bátaszéki hun lelet tárgyainak hasonmásait nem nehéz fellelnünk a hazai és a kelet-európai régészeti anyagban.

A nyereglemezekkel kapcsolatban előjáróban meg kell jegyeznem, hogy az eurázsiai sztyeppék nomádjai körében a szkiták és a szakák által használt párna nyeret az V. századra a lovaglásban új korszakot jelentő fanyergék váltották fel. Ez utóbbiak ábrázolásai Iránban már 309 és 379-383 között megjelennek.¹³ A dürsői legkorábbi sírokat – amelyekből a fentebb bemutatott (lásd 5. kép) nyereglemezek előkerültek – ugyan A. V. Dmitriev az V. század végére és a VI. század első felére,¹⁴ M. M. Kazanskij pedig az V. század második felére és a VI. század első harmadára¹⁵ keltezte, éppen a magyarországi leletek igazolják, hogy e díszes lemezek már az V. század első felében megjelentek a használatban. Erre egyébként I. P. Zsetskaja 1982-ben már a keleti leletek alapján is helyesen mutatott rá, amikor a melitopoli (Zaporozsje vidéke) lovas sírt – A. K. Ambroz késői keltezését megcáfolva – az V. század első felére tette.¹⁶ Ugyanitt összeállította az akkor ismert 19 lemez típusait és időrendjét is. Itt a legkorábbi csoportba került mindhárom hazai leletünk (Pécsüszög, Nagyszéksós, Léva), a novogrigorjevskai VIII. és IX. sír lelete, a mundolsheimi, a melitopoli és vlagyimiri lelet, amelyeket a szerző az V. század első felére keltezte, a kiszlovodszki darabot pedig valamivel korábbinak (IV. század vége – V. század első fele) vélte.¹⁷

Nem kétséges, hogy a bátaszéki lemezpár legközelebbi párhuzama a pécsüszögi, amelyiket ugyanolyan négyzethálós minta díszít, mint az egyik bátaszékit.¹⁸ Igaz, az egyik nagyszéksósi lemeztöredéken is ilyen díszítés van, ám erről egyértelműen nem állapítható meg, hogy nyereglemez töredéke lenne.¹⁹ A hun lemezek túlnyomó többségét ugyanis préselt,

¹⁰ KOVRIG 1982.

¹¹ Vö. FODOR 2016a, 197, továbbá: ANKE 1998, Teik 2. Taf. 37/3.

¹² FODOR 2016a, 196–197; 2017.

¹³ AMBROZ 1979, 231.

¹⁴ DMITRIEV 2003, 201.

¹⁵ KAZANSKIJ 2001, 56.

¹⁶ ZASETSKAJA 1982, 77.

¹⁷ ZASETSKAJA 1982, 72–74; 1994, Abb. 9–10.

¹⁸ ALFÖLDI 1932, Taf. IV/14; BÓNA 1991, 70. Abb. 46; 1993, 61. Abb. 46.

¹⁹ FETICH 1953, Taf. XIV/3.

vagy poncolt pikkelymintával díszítették,²⁰ bár egyéb geometrikus mintákat is alkalmaztak,²¹ többek között az egyik mokraja balkai lemezen olyan négyzethálós mintát is, ahol a rombusz alakú mezők közepébe kis köröcskét ütöttek be.²² A négyzethálós minta azonban igen ritkán fordul elő.

Fentebb említettük, hogy a bátaszéki lemezeket nem közvetlenül a nyeregdeszkára rögzítették, hanem valamilyen puha szerves anyagra (valószínűleg bőrre) szerelték fel előbb, majd ezután illesztették rá a nyeregpre. A mintákat a bőrre rögzített állapotukban vitték fel rájuk, a poncolót felülről merőlegesen ütötték be. Ebből a szempontból igen figyelemre méltók számunkra a Nyíregyháza-Oroson egy szarmata kori gödörben lelt, igen finoman, pikkely mintával díszített felületű aranylemezek, amelyekről fentebb már tettünk említést. (12–13. kép.) Az épebb darab $15,4 \times 7,2$ cm. A vékoní aranylemezt itt egy ezüstlemezre dolgozták rá. A lemez szélén és hátoldalán fanyomokat figyeltek meg. Érdekes, hogy itt is előkerült – mint a bátaszéki négyzethálós lemezen – egy 0,2 cm széles bronz szegélylemez töredéke, amelynek rendeltetése itt is bizonyára ugyanaz lehetett.²³ Az aranylemez kinagyított részleten jól megfigyelhető a finoman poncolt pikkelydíszes felületen, hogy itt a poncolóvasat nem a felszínre merőlegesen, hanem ferdén ütötték be, mivel a háttér itt nem puha anyag volt.

A hurkos kapcsolású huzal nyakperec ebben a korban mind nálunk, mid keleten széles körben volt használatos. Párhuzamai ismertek Keszthelyről,²⁴ Szeged-Nagyszéksósról,²⁵ Muszjamovából,²⁶ Dürsóból.²⁷ A még szélesebb körben elterjedt csatok párhuzamainak felsorolása pedig teljesen fölösleges.²⁸ A magas, kecses formájú korsók is gyakoriak a hun szállásterületen és környékén. (Például: Lengyeltóti, Körösladány.)²⁹

A második bátaszéki hun leletben nincsenek olyan tárgyak, amelyek a hazai hun korszakon – tehát a 420-as évek és 454 közé tartozó időszaknál – pontosabban meghatározhatnák korát. Különös figyelmet elsősorban a viszonylag jó megtartású, szépen kidolgozott arany nyereglemezek érdemelnek.

²⁰ ZASETSKAJA 1994, 45–46.

²¹ AMBROZ 1989, 97–98, 101, 117, 120, 124–125.

²² Uo. 126, Abb. 31.

²³ KULCSÁR–ISTVÁNOVITS 2013, 2–4; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2014, 269–270. Fig. 4–9.

²⁴ BÓNA 1991, Taf. XXIII; 1993, Taf. XXII.

²⁵ FETTICH 1953, Taf. IV; BÓNA 1991, Taf. XXIV; 1993, Taf. XXIV.

²⁶ FETTICH 1953, Taf. XVIII.

²⁷ KAZANSKIJ 2001, 48, Abb. 5, 49, Abb. 6, 53, Abb. 10.

²⁸ BÓNA 1991, Taf. XXVI; ZASETSKAJA 1994, Taf. 11.

²⁹ BÓNA 1991, Abb. 72, 110.

ÜBER DIE ERSTEN AWARENFUNDE DES UNGARISCHEN NATIONALMUSEUMS – DIE OHRGEHÄNGE VON PERLÁSZ

Péter PROHÁSZKA

EINFÜHRUNG¹

In seiner Abhandlung über die grossen Awarenfunde des 19. Jahrhunderts hat István Bóna jene Fundensembles, meistens Grabbeigaben, bearbeitet, welche bei der Bestimmung des awarischen Fundmaterials eine ausschlaggebende Rolle spielten.² Obwohl die Gräber von Kunágota, Szentendre und Ozora-Tótipusztá dank der byzantinischen Solidi Franz Pulszky eine perfekte Möglichkeit für die Bestimmung der Denkmäler der Früh- bzw. Mittelawarenzeit boten,³ erfolgte ihre kritische Bearbeitung und Analyse erst durch die Abhandlung István Bónas.⁴ Neben den grossen Awarenfunden gibt es aber jene kleineren, die im Laufe des 19. Jahrhunderts auf verschiedene Weise in die Sammlungen des Ungarischen Nationalmuseums gelangten. Ihre Identifizierung und die Rekonstruktion ihrer Fundgeschichte wird durch mehrere Umstände erschwert: Einerseits wird das Inventarbuch des Nationalmuseums seit 1846 geführt, andererseits verbrannte das Direktionsarchiv des Museums im Zweiten Weltkrieg.⁵ Vielleicht schenkte die Awarenforschung auch deshalb jenen kleineren Funden wenig Aufmerksamkeit, mit denen sich István Bóna in seiner Abhandlung nicht beschäftigte.⁶

Über die früheren Funde des Ungarischen Nationalmuseums finden sich Angaben im 1825 veröffentlichten Sammlungskatalog „*Cimeliotheca Musei Nationalis Hungarici sive catalogus historico-criticus antiquitatum, raritatum et pretiosorum cum bibliotheca antiquaria, et numaria eiusdem instituti*“ des Jakab Ferdinand Miller, damaligen Direktors des Museums,⁷ dessen Nutzung für die Forschung neben der lateinischen Sprache auch durch die Ungenauigkeiten erschwert wird. Wegen der kurzen Beschreibungen ist die Identifizierung der Funde manchmal nicht möglich, obwohl sie im Gegensatz zu den Werken von Arneth oft wichtige Beobachtungen bieten.⁸ Zur Präzisierung der Angaben des *Cimeliotheca* tragen in vielen Fällen die Nachrichten bzw. Berichte in der Tagespresse bzw. die „Musei“ Akten des Palatins Joseph bei, der die Aufsicht des Nationalmuseums betreute. In diesem Archiv befinden sich neben Verwaltungsakten auch Briefe, Berichte und Aufzeichnungen über Funde.

¹ Für die sprachliche Korrektur des vorliegenden Textes bedanke ich mich bei Prof. Dr. Hubert Emerig. Die Forschungen und die Fertigstellung des Beitrags ermöglichte das SASPRO 0104/01/03 Program der Europäischen Union und der Slowakischen Akademie der Wissenschaften.

² BÓNA 1982–1983.

³ PULSZKY 1874.

⁴ BÓNA 1982–1983.

⁵ GARAM 2002, 74. Das Inventarbuch des Wiener k. k. Münz- und Antikenkabinetts wird seit 1874 geführt, und die Werke von J. Arneth über die Sammlung und die Funde (ARNETH 1850 und 1854) können ein Inventarbuch in diesem Fall auch nicht ersetzen.

⁶ Siehe zum Beispiel: GARAM 1993; GARAM 2002; DAIM 2003.

⁷ MILLER 1825. vgl. GARAM 2002, 72–73.

⁸ ARNETH 1854.

Die ersten Awarenfunde, die in ein Museum der Habsburger-Monarchie gelangten, waren die 1799 in banatischen Nagyszentmiklós gefundenen Goldgefäße, die 1850 mit hervorragenden Zeichnungen in Arneths Werk „*Monumente des k.k. Münz- und Antiken-Cabinettes in Wien.*“ veröffentlicht wurden.⁹ Der erste Awarenfund, der ins Ungarische Nationalmuseum gelangte, kommt als Ohrgehängepaar aus Alibunár in der Fachliteratur vor.¹⁰ Demnach wurde dieses 1813 vom Nationalmuseum erworben und erstmals in der *Cimeliotheca* veröffentlicht. Diese Angaben sind aber, wie in diesem Beitrag gezeigt wird, falsch, weil die Ohrgehänge nicht in Alibunár, sondern in Perlász und zudem an verschiedenen Orten der Gemeinde ans Tageslicht kamen. Die Klärung ihrer Fundgeschichte wird in diesem Beitrag mit Hilfe der Archivalien vorgenommen.

DIE SOGENANTEN OHRGEHÄNGE VON ALIBUNÁR UND EINIGE IRREFÜHRENDE ANGABEN

Die Identifizierung der in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts ins Ungarische Nationalmuseum gelangten Funde wird dadurch erschwert, dass das Inventarbuch des Museums erst ab 1846 geführt wurde. So ist die *Cimeliotheca* eine sehr wichtige Quelle über die früheren Funde, obwohl die Fundbeschreibungen manche Schwierigkeiten und Missverständnisse verursachten. Zum Beispiel wurden die ebenfalls awarischen Goldohrgehänge mit Kugelhänger aus Románd (Kom. Veszprém), die 1819 ins Museum gelangten, als Juwelen des 14. Jahrhunderts betrachtet, bis István Bóna die Stücke als awarisch identifizierte.¹¹

Das sogenannte Ohrgehängepaar von Alibunár wurde erstmals im Buch von Éva Garam über die awarischen Goldgegenstände und Fürstengräber veröffentlicht.¹² Sie schrieb über die Fundgeschichte folgendes:¹³ „1813 in Alibunár gefunden, vom deutschen Banater Regiment von Perlas. Dem Palatin Josef geschenkt, der es dem Nationalmuseum übergab.“. Die Identifizierung der Funde gelang aber István Bóna im Jahre 1988 anhand der *Cimeliotheca*,¹⁴ in dem folgendes über die Ohrgehänge steht:¹⁵ „26-27) *Aliae ex purissimo auro duae, magni moduli, globulis diuersae magnitudinis decoratae, armilis, ut auribus adpendi queant, instructae, affabre formatae sunt. Quaelibet earum sex, et dimidium aureum pondere aequat. Utraque anno 1813. in confiniis militaribus Banatus Temesiensis, ac quidem in diversis locis reperta est, una per Legionis Pedestris Germanico – Illyricae Capitaneum Attanazkovich, altera in Perlász, per Superiorem Locumtenentem Schmitth: pro Museo Praefectura Armorum Banatica obtulit Archiduci Iosepho Palatino. Utriusque forma est eadem, et fabricam Dacicam ostendit. Labor multum similitudinis habet cum ingentis pretii thesauro, qui ante plures annos in Szent Miklós inventas, et nunc in Cimelio Aulico Caesareo Regio Vindobonensi publico conspectui expositus est. Uti defunctus eruditissimus Antiquarius Steph. Schönvisnerus thesauri illius paradigma in Notit. Rei num. Hung. Pag. 84. descripsit et pro Bulgaricis, vel Dacicis tenendas asseruit; ita has quoque Inaures vel Bulgaricas, vel Dacicis declaravit.*“. Miller wies mit Recht darauf hin, dass die Ohrgehänge mit dem Schatz

⁹ ARNETH 1850.

¹⁰ GARAM 1993, 52, Nr. 4, 127. Taf. 2, 1–2; GARAM 2002, 72; BÓNA 2002a; BALOGH 2014, 121.

¹¹ DAX-ÉRI-MITHAY-PALÁGYI-TORMA 1972, 225; Ebenfalls anhand der *Cimeliotheca*: BÓNA 2002c.

¹² GARAM 1993, 52, Nr. 4.a; 127, Taf. 2, 1–2.

¹³ GARAM 1993, 52.

¹⁴ GARAM 1993, 52. Bóna fasste seine Ergebnisse in den Archäologischen Denkmälern der Awarenzeit zusammen: BÓNA 2002a.

¹⁵ MILLER 1825, 61, Nr. 26–27.

von Nagyszentmiklós in Verbindung stehen können, den er aber für bulgarisch oder dakisch hielt, und betrachtete die Ohrgehänge als dakische Altertümer. Seine Angaben über die Fundgeschichte sind unklar und widersprüchlich. Obwohl beide Ohrgehänge 1813 in der Militärgrenze, auf dem Gebiet des Deutschbanatischen Regiments, gefunden wurden, kamen sie nach ihm an verschiedenen Orten zum Vorschein. Das erste fand Kapitän Attanazovich, das andere Schmitth in Perlász, und beide wurden dem Palatin Joseph geschickt. Schon diese Zeilen von Miller sollten manchen Zweifel an den Fundumständen wecken. Leider werden die Angaben dadurch noch komplizierter, dass Miller über den Zuwachs des Museums in der Vereinigten Ofner Pester Zeitung folgendes schrieb: „*Das jüngsterwähnte altclassische Ohrgehänge wurde zu Alibunár in der Militär Gränze gefunden und von dem Hr. Hauptmann v. Athanazovics aufbewahrt.*“¹⁶ Ähnliches steht im Zuwachsjournal des Museums: „*In Novembri Die 15 a. D. Athánázevics Capitineus Leg. Pedest. Banatico-Illyricae medio Praefecturae Armorum Temesiensis misit Inaurem ex auro quis Daicici Alibunár effossam 8 ¼ aureos appendens.*“¹⁷ Noch dazu wurde in Alibunár auch ein awarisches Ohrgehänge mit Pyramidenanhänger im Jahre 1819 gefunden. Das mit Granulationen besetzte Stück hat aber eine einfachere Ausführung und ist noch dazu mangelhaft. Nach der *Cimeliotheca* kam es im Garten des Postmeisters Joseph Schiessl zum Vorschein und wurde dann dem Nationalmuseum geschickt.¹⁸

NEUE QUELLEN ZUR FUNDGESCHICHTE DER OHRGEHÄNGE

Das Direktionsarchiv des Nationalmuseums, in dem Angaben und Berichte über zahlreiche Funde und Ausgrabungen verwahrt waren, verbrannte im Zweiten Weltkrieg. Die Korrespondenz des Museums, die über den Palatin erfolgte, blieb größtenteils im Archiv des Palatins erhalten. Die Ohrgehänge aus Perlász gelangten, worauf Miller auch hinwies, durch die Vermittlung des Palatins ins Museum. So stehen uns die Briefe und Konzepte zur Verfügung. Die Militärgrenze stand unter dem Gouvernement des Hofkriegsrates, der sowohl in militärischen, als auch in zivilen Angelegenheiten – inklusive die Schatzfunde – disponierte; trotzdem befinden sich im Archiv des Hofkriegsrates keine Akten über diese Funde.¹⁹ Der Grund dafür war, dass die Korrespondenz zwischen dem Palatin und dem Banater Generalcommando ohne Einbeziehung des Rates erfolgte.

Der Palatin Joseph erfuhr erst durch den Brief Millers vom 21. Juni 1813 von einem goldenen Juwel, das sich im Besitz des in Alibunár stationierten Kapitäns Athanazovics befand.²⁰ Im Interesse des Schmuckes wandte sich der Palatin an das Banater General-

¹⁶ Vereinigte Ofner Pester Zeitung Nr. 25 (1814), 27. März, 261. Ebendiese befindet sich im unveröffentlichten Manuskript des Jakab Ferdinánd Miller über den Zuwachs der Sammlungen des Ungarischen Nationalmuseums, s.: *Lustrum tertium Musei Nationalis Hungarici ad anno decurentis seaculi XIII usque XVII deductum-ban*: Ungarische Landesbibliothek (Budapest) QuartLat 18, 54: „*Capitaneus Athanazovics in Possessione millitarim Banatus Temesiensis confiniam Alibunár incunis Dacica ex auro inventam.*“

¹⁷ *Protocolum patriophilorum quorum Studio, Munificentia, et Generositate Museum Nationali Hungarici consuroexit 1802-1813*. Ungarische Landesbibliothek (Budapest) FolLat 71.

¹⁸ MILLER 1825, 62, Nr. 28: „*Fragmentum ex inaure antiqua aurea exiguum, probabilius ex fabrica praecedentium. Hoc quoque in Alibunár, ac quidem in horto Postae Magistri Ios. Schiessl inventum est, a quo Museum accepit.*“ GARAM 1993, 52, 4b, Taf. 2, 5. vgl. BÓNA 2002b. BALOGH 2014, 114.

¹⁹ Siehe: AMSTEDT 1969; EGGER 1993.

²⁰ Ungarisches Staatsarchiv (Budapest) Archiv des Palatins, Musei N 24, Kt. 463 (1813) Nr. 1028. S. Appendix Nr. I.

kommando, um die Rettung des Stückes zu erreichen.²¹ Oberst Kengyel wurde mit der Untersuchung beauftragt und sandte seinen Bericht schon am 18. August dem Generalkommando.²² Nachdem der Kapitän schon ins Feld gezogen war, konnte er nur mit dessen Frau sprechen, die ihm das Ohrgehänge überreichte und es dem Nationalmuseum schenkte.²³ Er berichtete in seiner Beschreibung ausführlich über die Fundumstände bzw. den Zustand des Ohrgehänges, was sehr wichtige Quellen über die Fundgeschichte sind, die auch die Lokalisierung der Fundstelle ermöglichen.²⁴ Das Ohrgehänge und die Berichte kamen mit dem Brief von Freyherr Staeger zusammen Ende August in Pest an.²⁵ Der Palatin bedankte sich im Oktober 1813 für die Intervention und die Schenkung.²⁶ Drei Jahre später sandte Oberleutnant Adam Neumann ein weiteres Ohrgehänge mit Pyramidenanhänger an das Nationalmuseum, das ebenfalls in Perlász, aber an anderer Stelle, zum Vorschein gekommen war. Er unterrichtete den Palatin über den Fund und bat um seinen Beistand. Leider fehlt in der Akte jene Beschreibung, in der er ausführlich über die Fundumstände berichtete.²⁷ Der Palatin bedankte sich in einem Brief an Neumann für das Geschenk.²⁸

Die falschen Angaben gründen wahrscheinlich darauf, dass Miller nur einen Teil der Korrespondenz kannte und ihm so zum Beispiel die Beschreibung vom Oberst Kengyel nicht zur Verfügung stand. Er benützte daher die erste Angabe, nach der die Fundstelle des Ohrgehänges in Alibunár gewesen war.

DIE FUNDGESCHICHTE UND -STELLEN DER OHRGEHÄNGE VON PERLÁSZ

Zur Identifizierung der Ohrgehänge und Klärung der Fundumstände tragen die im Archiv des Palatins verwahrten Akten wesentlich bei, weswegen man die früheren Vorstellungen ergänzen bzw. korrigieren muss.²⁹

Das erste Ohrgehänge wurde nach dem Bericht vom Oberst Kengyel wie folgt gefunden:³⁰ „Der Gränzer Nitja Wollar von Perlass kehrte im Jahr 809 zum Kirchenbau Sand, bey dem Graben fiel auf einmal diese Schmuck aus der Erde oder eigentlicher Sandmasse heraus...“ Zum Glück berichtet er in der Beschreibung ausführlich über die Fundstelle:³¹ „Der Ort wo dieser Schmuck gefunden worden ist, ist ein Begräbnißplatz auf dem Wege nach Ceska zu [...] Diesen Platz worauf heut noch der BegräbnißOrt ist, liegt gegen Abend auf einem erhochten Terrain, längst solchen ist die Vertiefung, die sich in eine Ebene, die fast immer in undirt ist, erstreckt; das Wasser Revenicza, so in die Bega bey der Brücke Nro 1 sich ergießt, fließt vorbey, bey großen Inundentionen kommt das Wasser zu vier stelen Höhr, und spült dann der Grund dieses Begräbnisplatzes immer mehr ab...“ Nach der Beschreibung war die Fund-

²¹ Ungarisches Staatsarchiv (Budapest) Archiv des Palatins, Musei N 24, Kt. 463 (1813) Nr. 1028. S. Appendix Nr. 2.

²² Ungarisches Staatsarchiv (Budapest) Archiv des Palatins, Musei N 24, Kt. 463 (1813) Nr. 2298. S. Appendix Nr. 3.

²³ Ungarisches Staatsarchiv (Budapest) Archiv des Palatins, Musei N 24, Kt. 463 (1813) Nr. 2298. S. Appendix Nr. 3. vgl. den Brief von Mamir Athanazovich: Ungarisches Staatsarchiv (Budapest) Archiv des Palatins, Musei N 24, Kt. 463 (1813) Nr. 2298. S. Appendix Nr. 4.

²⁴ Ungarisches Staatsarchiv (Budapest) Archiv des Palatins, Musei N 24, Kt. 463 (1813) Nr. 2298. S. Appendix Nr. 3 és 5.

²⁵ Ungarisches Staatsarchiv (Budapest) Archiv des Palatins, Musei N 24, Kt. 463 (1813) Nr. 2298. S. Appendix Nr. 6.

²⁶ Ungarisches Staatsarchiv (Budapest) Archiv des Palatins, Musei N 24, Kt. 463 (1813) Nr. 2298. S. Appendix Nr. 7.

²⁷ Ungarisches Staatsarchiv (Budapest) Archiv des Palatins, Musei N 24, Kt. 467 (1816) Nr. 1376. S. Appendix Nr. 8.

²⁸ Ungarisches Staatsarchiv (Budapest) Archiv des Palatins, Musei N 24, Kt. 467 (1816) Nr. 1376. S. Appendix Nr. 9.

²⁹ GARAM 1993, 52; BÓNA 2002a.

³⁰ Ungarisches Staatsarchiv (Budapest) Archiv des Palatins, Musei N 24, Kt. 463 (1813) Nr. 2298. S. Appendix Nr. 5.

³¹ Ungarisches Staatsarchiv (Budapest) Archiv des Palatins, Musei N 24, Kt. 463 (1813) Nr. 2298. S. Appendix Nr. 5.

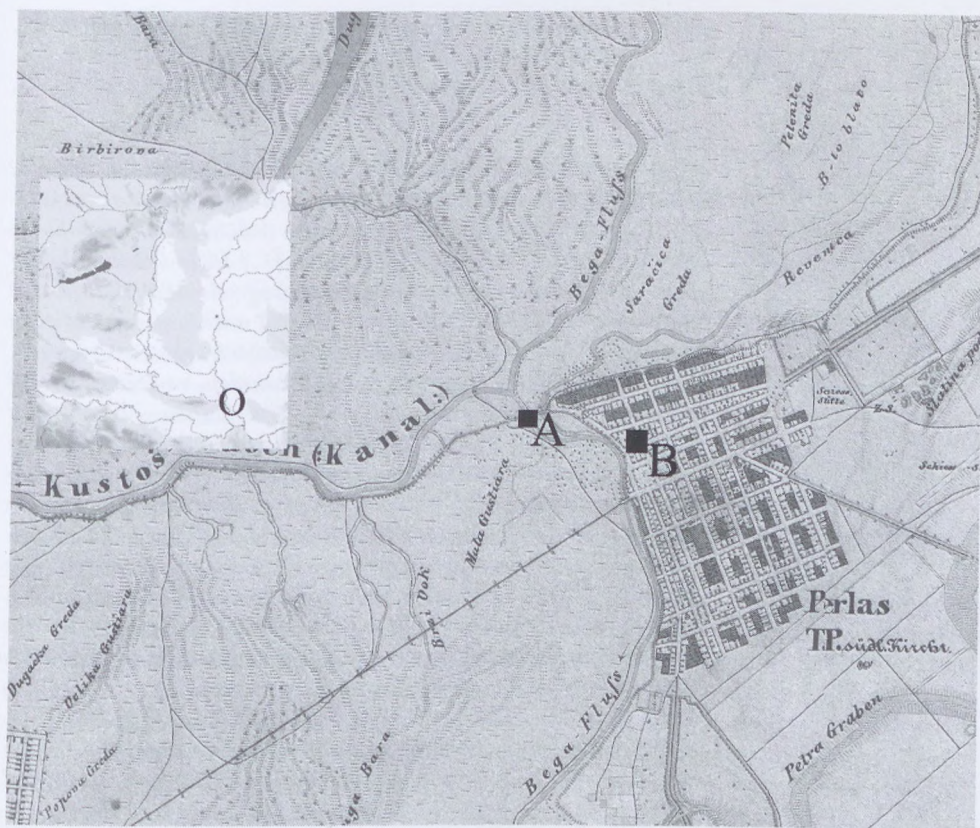

Abb. 1 Die Fundstellen der Ohrgehänge mit Pyramidenanhänger in Perlász auf der Karte der zweiten Militäraufnahme. A: Fundstelle des Ohrgehängens aus dem Jahr 1809; B: Fundstelle des Ohrgehängens aus dem Jahr 1816

I. kép A perlászi fülbevalók lelőhelyei a második katonai felmérés térképén. A: az 1809-ben talált fülbevaló lelőhelye; B: az 1816-ban talált fülbevaló lelőhelye

stelle westlich von Perlász, bei der Brücke über die Flüsse Revenicza und Béga (Abb. 1.). Wie darüber Kengyel berichtete, besuchte Oberlieutenant Neumann die Fundstelle und grub er in den Boden hinein, wobei er Knochen und auf einen Sarg hindeutende Spuren beobachtete:³² „...dem bei der Perlaser Compagnie eingestellte Oeconomie Oberlieutenant Neuman ließ sich durch den finder Nitja Wollar selbst auf dem Platz hieführen, und etwas treffen wo der Schmuck beym Sandgraben herausgefallen, in die Erde hineingegraben. Eine halbe Schaufel tiefer in der Erde zeigten sich menschliche Gebeine die aber schon so vermarscht waren, daß sie beym Angreifen zerfielen: Die Gebeine lassen muthmassen, daß dieser Körper ziemlich groß und stark gewesen seyn müsse, und da der Schmuck gerade bei diesem Platz gefunden worden, so ist wahrscheinlich aber nicht sicher, daß es mit diesem Körper zur Erde gekommen

³² Ungarisches Staatsarchiv (Budapest) Archiv des Palatins, Musei N 24, Kt. 463 (1813) Nr. 2298. S. Appendix Nr. 5.

Abb. 2 Ohrgehänge mit Pyramidenanhänger aus dem Jahr 1809 (GARAM 1992, 127, Taf. 2,1)

2. kép Az 1809-ben talált gúlacsüngős fülbevaló (GARAM 1992, 127, Taf. 2,1)

seyn, von einem Sarge läßt sich dermalen nichts bestimmtes angeben, aber nachdem in diesem Begräbnisplatz sich gezeigte ganz verfaulten Holzstaub, ist es sehr wahrscheinlich, daß dieser von dem Sarge jener hier gelegenen Körper seyn müsse. [...] Diese Erdbabspuhlung ist die folge, daß man dermalen herausragende Menschengelbeine und Köpfe heilänglich bemerket, man ließ auch auf einer solchen Orte aufgraben, fand Kopf und andere Gebeine, aber so verwegen, daß sie beyem Angreifen gleich zu Staube wurden, von Särgen findet man auch der nichts anders als äußerst verfaulten – kaum mehr Krumbaumholzstaub: Daß diese Gebeine vor undenklichen Zeiten hier beygesetzt seyn müßen, zeigt die Ort des Begräbnisses, die Gebeine sind nicht tiefer als vom Horizont gerechnet gegen 3 Schuch in der Erde. Und es laßt ich hieraus schlissend, daß dieser Begräbnisplatz zu jener Zeit als dies gefundenen Beine begraben worden, eine besondere Höhe gehabt haben müsse, die aber durch Wasserspühlen und durch die Zeit sich verlohren haben mag.“ Nach diesem Bericht ist es gewiss, dass sich hier ein awarisches Gräberfeld aus dem 6.-7. Jahrhundert befand. Das Ohrgehänge stammte aus einem Grab dieses Gräberfeldes. Über den Zustand des Ohrgehänges berichtete Kengyel auch:³³ „Dem Schmuck an welchem zwey kleine Kugeln abgebrochen, jedoch beigefügt sind, bestehet aus veinem Golde, und wiegt 1 5/8 Loth oder 6 7/8 Ducaten.“ Wie er nach der Aussage von Wollar erwähnte, brachen nicht nur die Kugeln ab, sondern fiel die Steineinlage aus den Zellen heraus:³⁴ „Nach Aussage des

Finders Nitja Wollar war auf einer Seite dieses Schmucks in der Mitte des Dreyecks ein weißer und Farben glänzender Stein gewesen...“ Anhand der abgebrochenen Kugeln war das im Jahre 1813 gefundene Ohrgehänge höchstwahrscheinlich folgendes (Abb. 2.): An den Ohrring mit Rundquerschnitt ist mit Granulation ein langer, gerippter Zylinder angefügt, der den großen, wie eine umgekehrte Pyramide gestalteten Anhänger hält. Auf der oberen Fläche des Anhängers befanden sich ursprünglich acht, gegenwärtig zwei kleine Blechkugeln, die auf einem gerippten Zylinder sitzen. An den Kanten der Pyramide befinden sich Reihen kleinerer Kugeln, im mittleren Teil der Pyramidenflächen je vier runde Einfassungen. In der mittleren, grösseren und leeren, befand sich eine Steineinlage, in den drei kleineren sind etwas gewölbte Blecheinlagen in Perldrahtumrahmung zu sehen. An der unteren Spitze der Pyramide befinden sich drei kleinere und eine große, aus zwei Hälften zusammengesetzte, Blechkugeln. Die kleineren Kugeln werden durch Granulation zusammengehalten. Ungarisches Nationalmuseum 62.155.53 = N 360. Gewicht: 20,20 g.

³³ Ungarisches Staatsarchiv (Budapest) Archiv des Palatins, Musei N 24, Kt. 463 (1813) Nr. 2298. S. Appendix Nr. 3.

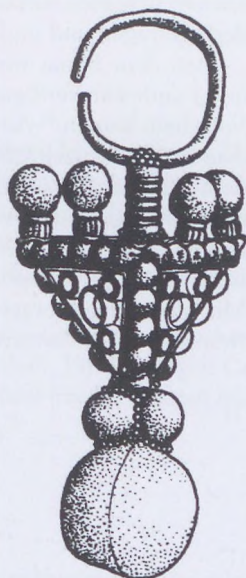
³⁴ Ungarisches Staatsarchiv (Budapest) Archiv des Palatins, Musei N 24, Kt. 463 (1813) Nr. 2298. S. Appendix Nr. 3.

Abb. 3 Abb. 3. Ohrgehänge mit Pyramidenanhänger aus dem Jahr 1816 (GARAM 1992, 127, Taf. 2,2)

3. kép Az 1816-ban talált gúlacsüngős fülbevaló (GARAM 1992, 127, Taf. 2,2)

Das drei Jahre später ins Ungarische Nationalmuseum geschickte Ohrgehänge war ironischerweise fast das Gegenstück des ersteren. Dieses kam aber, worauf Obelieutenant Adam Neumann in seinem Brief hinwies, anderswo zum Vorschein:³⁵ „*Ein seltenes Alterthum ein goldener Schmuck, wahrscheinlich noch aus dem dakischen Zeiten ist hier in der deutsch-banatischen Gränz Regiments Station Perlass in der Erde gefunden worde, es ist jenem ähnlich welches Capitainlieutenant Attanakovich im Jahre 813...*“ Fundort dieses Stücks war die Regimentsstation, wo es in der Erde gefunden wurde. Leider fehlt die ausführliche Beschreibung von Neumann in der Akte, und daher stehen uns Angaben über die Fundgeschichte nicht zur Verfügung. Neumann kommt im Bericht von Kengyel auch vor, weil er die Fundstelle des ersten Ohrgehänges besucht und dort auch gegraben hatte. Seine Beobachtungen wurden im Bericht von Kengyel vermittelt. Die Regimentsstation lag östlich von der Brücke im Gemeinde, wo sich ebenfalls ein frühawarisches Gräberfeld befand (Abb. 1.). Das im Jahre 1816 gefundene Ohrgehänge war höchstwahrscheinlich folgendes (Abb. 3.): An den Ohrhring mit Rundquerschnitt ist mit Granulation ein langer, gerippter Zylinder gefügt, der den großen, wie eine umgekehrte Pyramide gestalteten Anhänger hält. Auf der oberen Fläche des Anhängers befanden sich ursprünglich acht, gegenwärtig vier, kleine Blechkugeln, die auf einem gerippten Zylinder sitzen. An den Kanten der Pyramide befinden sich Reihen kleinerer Kugeln, im mittleren Teil der Pyramidenflächen je vier runde Einfassungen. In der mittleren, größeren und leeren, befand sich eine Stein-einlage, in den drei kleineren sind etwas gewölbte Blecheinlagen in Perldrahtumrahmung zu sehen. An der unteren Spitze der Pyramide befinden sich drei kleinere und eine große, aus zwei Hälften zusammengesetzte, Blechkugeln. Die kleineren Kugeln werden durch Granulation zusammengehalten. Die Kugeln sind sehr abgewetzt und zerdrückt. Ungarisches Nationalmuseum 62.155.64 = N 361. Gewicht: 24,15 g.

Beide Ohrgehänge sind charakteristische Juwelen der Frühawarenzeit. Sie gehören in die Reihe der grossen goldenen Ohrgehänge mit pyramidenförmigem Anhänger, die als Typ Szentendre bezeichnet werden.³⁶ Bisher sind 19 Stück bekannt, die hauptsächlich im mittleren Teil des Karpatenbeckens zum Vorschein gekommen sind.³⁷ Ihr südlichstes Vorkommen stellen gerade die Ohrgehänge von Perlász dar.³⁸ Die Ohrgehänge mit pyramidenförmigem Anhänger sind Beigaben von Frauengräbern, in denen aber keine weiteren

³⁵ Ungarisches Staatsarchiv (Budapest) Archiv des Palatins, Musei N 24, Kt. 467 (1816) Nr. 1376. S. Appendix Nr. 8.

³⁶ ORMÁNDY 1995; BÁLINT 1993, 217–218, in dem sich ein Verzeichnis der Ohrgehänge mit zahlreichen falschen Angaben findet: 256–258. vgl. BALOGH 2014, 91.

³⁷ BALOGH 2014, 121–122, 124, Abb. 16.

³⁸ BALOGH 2014, 124, Abb. 16.

reichen Beigaben vorkommen. Sie wurden ab dem Ende des 6. bis zur Mitte des 7. Jahrhunderts getragen und sind Erzeugnisse von awarischen Goldschmieden.³⁹

Aus dem Banat stehen uns Angaben über manche frühawarenzeitliche Gräberfelder und Funde zur Verfügung, die aber hauptsächlich im nordwestlichen Teil des Gebiets zum Vorschein kamen.⁴⁰ Aus Perlász waren Denkmäler dieser Epoche bisher unbekannt.⁴¹ Nur eine spätaawarenzeitliche bronzene Riemenzunge mit Greiffen und Rankendekor wird mit dem Fundort Perlász erwähnt.⁴² Dank der „archivalischen Archäologie“ war es möglich, die Fundgeschichte der ersten Awarenfunde des Ungarischen Nationalmuseums zu klären. Dem Bericht nach kann man in Perlász mit zwei Gräberfeldern des 6.-7. Jahrhunderts rechnen, die höchstwahrscheinlich im Laufe der vergangenen zwei Jahrhunderte untergingen. Mit den beiden Ohrgehängen aus Perlász begann die Reihe jener Funde, die schliesslich zur Bestimmung des awarischen Fundmaterials führte.

APPENDIX

Akten über die Ohrgehänge von Perlász über den Fund im Jahre 1813

1⁴³

Serenissime Archidux Austriae, Haereditarie Hungariae, et Bohemiae Princeps Caesareo-Regie, et Regni Palatine!

Domine Domine Benignissime!

Hesterno cursore mihi Temesvario nunciatum est, effossum esse memorabile Monile aureum, quod Dacicum potius, quam Romanum esse, putatur, septemque aureus appendit, et a Legionis Confiniariae Banaticae Germano-Illyricae Capitaneo Athánázovics in Alibunár stativante possidetur. Praemonitus sum, velim omnimode impedire, ne tanti momenti raritas in manus Aurifabri perveniat. Sed, quemadmodum omnia, quae mea auctoritate efficere, aut procurare non possum, Seretti V^{ae} Cao-Reae semper referre necessitor, ita in spem erigor, erga Benignam Serettis V^{ae} Cao-Reae interpositionem, fortasse medio Praefecturae Armorum Temessiensis seu preces seu pretio illud pro Cimeliotheca Musei nationalis imperandum.

Duacum obsapiosissima Relatione altissionis Gratiis, ac Patrocinio me porro submitto, ac in omni humillitate emorior.

Serenitatis Vestrae Caesareo-Regiae

Pestini Die 21a Junii 1813

Humillimus, et obsequentissimus Servus
J. Ferdinand Miller de Brassó
Director

³⁹ GARAM 1993, 52; BALOGH 2014, 125.

⁴⁰ IVANIŠEVIĆ–BUGARSKI 2008, 48-58.

⁴¹ Hier kommen die Ohrgehänge ebenfalls als Funde von Alibunár vor: IVANIŠEVIĆ–BUGARSKI 2008, 53.

⁴² TAKÁCS 2002.

⁴³ Ungarisches Staatsarchiv (Budapest) Archiv des Palatins, Musei N 24, Kt. 463 (1813) Nr. 1028.

2⁴⁴

An das k. k. Banatische Gral Comando

Note

Es ist mir von dem Direktor des National Museums Hr. Ferdinand v Miller unteren 21ten d. Monaths angezeigt worden, daß nach einer von Temesvár erhaltenen sicheren Nachricht, ein altes goldenen Schmuck, welches eher als im Dacisches, als im Römischen Alterthum gehalten wird, und sieben Dukaten wägen soll, ausgegraben worden sey, und dermahlen bey dem in Alibunár Stationierten Hauptman des Banatsch Illyrischen Regiments, v Athanazovich sich befinde.

Damit nun diese Seltenheit nicht etwa umgeschmolzen werde, sondern im gedachten National Museum aufbewahrt werden möge, finde ich mich Veranlaßt, Ein Löbl Grál Comando hiemit Angelegentlich zu ersuchen, womit gedachtes Altertum für das Naonal Museum abgetreten, und anher geschickt werden wolle.

Ofen d. 23. Juny 1813

3⁴⁵

6. Nov. 1018. Oe.

Deutschbanatisches Gränz Regiment Cdo. 12.

An

das Hohe Kaiser Königliche Banatische General Militär Commando

Bericht

Da der Herr Kapitanlieutnant Attanazkovich, mit dem 1ten FeldBattailon ausmaschiert ist, so hat man dessen im Lande zurückgebliebenen Frau Gemahlin im Betref des von Sr. Des E: H: Joseph Palatin kaiserlichen Hoheit für das hungarische National Museum abverlangten alter goldenen Schmucks, von dorisch oder Römisches Abkunft, vernahmen, und Selbe aufgefördert befragten Schmuck gegen Vergütung abzugeben.

Besagte Frau Kapitanlieutnantin hat hierauf den in dem Rede stehenden goldenen Schmuck, welcher einen Ohrgehenge /: wenn gleich von ausserordentlichen Grösse:/ noch am meisten gleich, dem Regiments Kommando persönlich mit dem ansuchenden schriftlichen Erklärung übergeben, daß sie keine Vergütung dafür verlange, sondern es sich zur ehre machen, dem National Museum damit einen Beitrag zu liefern. Dieser Schmuck ist durch den Perlaser Gränzer Nitja Woller im Jahre 809 bei Gelegenheit wo er zum Besuch der illirischen Kirchen Baues Sand gegraben und zugeführt hatte, in der Sandgestätten gefunden wurde.

Die umständliche Beschreibung am welchen Ort und auf welche Art Er Ihr gefunden hat, dann wie befragter Schmuck an die Frau Kapitanlieutnantin gekommen ist, enthalten die Anlage B. aus welcher am Schluß auch gnädigst mitnahmen werden wolle, daß dem eigentlihe Finder der Perlaser Gränzer Nitja Woller gebeten hatte, für den Fall einer zu beistenden Vergütung, Ihre der Gnade Sr kaiserlicher Hoheit angunz fahlen.

⁴⁴ Ungarisches Staatsarchiv (Budapest) Archiv des Palatins, Musei N 24, Kt. 463 (1813) Nr. 1028.

⁴⁵ Ungarisches Staatsarchiv (Budapest) Archiv des Palatins, Musei N 24, Kt. 463 (1813) Nr. 2298.

Dem Schmuck an welchem zwey kleine Kugeln abgebrochen, jedoch beigefüget sind, bestehet aus veinem Golde, und wiegt 1 5/8 Loth oder 6 7/8 Ducaten, und wird hiemit in einer mit dem Regiments Siegel versiegeltem kleinen Schachtel zu Folge hohem General Kommando Verordnung vom 1tem July a.c. U. 1204 Z. gehorsamst überreicht.

Pancsova am 18ten August 813.

Kengyel oberst

Zu diesem waren der Brief von Mamir Attanazkovitsch (4) und der Bericht (5) vom Oberst Kengyel beigeschlossen:

4⁴⁶

An Das Loblich. Kaiser: Königlich: Deutschbanatische Gräntz Regiments Commando

Auf die in Abwesenheit meines ins Feld abgerückten Gemahls an mich gestelte Aufforderung, den in Perlas ausgegrabenen alten Schmuck von Gold Sr. Des E: H: Joseph Palatins kaiserl: Hoheit, für das hungarische National Museum zu überlassen, ermangle ich mich hiemit zu erklären, daß ich dieser Schmuck mit der sichere Überzeugung, daß auch mein Gatte damit einverstanden seyn, dem besagten National Museum hiemit ohnentgeltlich überlasse und wie es zur Ehre mache, somit zu dieser Sammlung etwas beitragen zu können.

Pancsova am 19ten July 813

Mamir Attanazkovitsch

Capitain Lieutenantin

5⁴⁷

Deutschbanatisches Gräntz Regiment Nro. 12.

Beschreibung

Auf das Art und wo jener alte goldener Schmuck, welcher ohne für ein Dacisch als Römisches Alterthum gehalten, und durch die Frau CapitainLieutenant Attanazkovich dem Regimente zur Versendung an Sr des E. H. Palatin Kaiserliche Hoheit übergeben worden ist, ausgegraben und gefunden seyn.

Der Gränzer Nitja Wollar von Perlass kehrte im Jahr 809 zum Kirchenbau Sand, beym Graben fiel auf einmal diese Schmuck aus der Erde oder eigentlicher Sandmasse heraus, der Finder Nitja Woller der nicht wusste, was er hieraus machen sollte, trug solchen gleich zu den hier gewesenen Gn: n: n: Pfarrer Schivan Pavlovics, und wollte sich über deßen Eigenschaft aufklären laßen, der Pfarrer wollte ihre begreiflich machen, daß dies ein nichts heißendes Ring seyn, versprache ihm aber danach der Seltenheit wegen, hiefür 10 fr-; Nitja Woller dachte, wenn der bekannten geldgeizige Pfarrer ihm hiefür 10 fr-: biethet, diesem

⁴⁶ Ungarisches Staatsarchiv (Budapest) Archiv des Palatins, Musci N 24, Kt. 463 (1813) Nr. 2298.

⁴⁷ Ungarisches Staatsarchiv (Budapest) Archiv des Palatins, Musci N 24, Kt. 463 (1813) Nr. 2298.

Fund doch nicht so nichts bedeutend seyn mag; Er beschloß dies Stuck aufzubewahren, und seiner Zeit einen etwas redlichen Hieruman um Rath zu fragen, er gab es also seinen Weibern in Hauße zur Verwahrung in die Truche.

Mitlerweile kam ein hausirender Jude in daß Nitja Wollerischer Hauß, die Weilen zeigten ihren dieses Schmuck, der Jude wußte Ihren solchen aber als nichts heißend zu beschreiben, und schätzte es für 6 Stecknaden, so die Weiler auf ihrer sogenannten Obradares oder Kopftuch tragen, ab;

Als Nitja Woller nach Hauß kam, ihm seine Weiber von diesem Handeln Nachricht gaben, schallt er zwar auf sie, aber der Jude war schon weg.

Dieß vermachte die Frau Capitainlietenant Attanazkovich, ließ den Juden aufpaßen, und ersuchte ihn nach Verlauf einiger Tage wirklich, der Jude mußte Ihr dem Schmuck hergeben, und bekam von ihr die Entschädigung für 6 Stecknaden.

Der Ort wo dieser Schmuck gefunden worden ist, ist ein Begräbnißplatz auf dem Wege nach Ceska zu; dem bei der Perlaser Compagnie eingestellte Oeconomie Oberlieutenant Neuman ließ sich durch den finder Nitja Wollar selbst auf dem Platz hieführen, und etwas treffen wo der Schmuck bey dem Sandgraben herausgefallen, in die Erde hineingegraben. Eine halbe Schaufel tiefer in der Erde zeigten sich menschliche Gebeine die aber schon so vermarscht waren, daß sie bey dem Angreifen zerfielen: Die Gebeine lassen muthmassen, daß dieser Körper ziemlich groß und stark gewesen seyn müsse, und da der Schmuck gerade bei diesem Platz gefunden worden, so ist wahrscheinlich aber nicht sicher, daß es mit diesem Körper zur Erde gekommen seyn, von einem Sarge läßt sich dermalen nichts bestimmtes angeben, aber nachdem in diesem Begräbnißplatz sich gezeigte ganz verfaulten Holzstaub, ist es sehr wahrscheinlich, daß dieser von dem Sarge jener hier gelegenen Körper seyn müsse. Diesen Platz worauf heut noch der BegräbnißOrt ist, liegt gegen Abend auf einem erhochten Terrain, längst solchen ist die Vertiefung, die sich in eine Ebene, die fast immer inundirt ist, erstreckt; das Wasser Revenicza, so in die Bega bey der Brücke Nro 1 sich ergießt, fließt vorbey, bey großen Inundentionenkomt das Wasser zu vier stelen Höhr, und spült dann der Grund dieses Begräbnißplatzes immer mehr ab; Diese Erdabspuhlung ist die folge, daß man dermalen herausragende Menschengebeine und Köpfe heilänglich bemerkt, man ließ auch auf einer solchen Orte aufgraben, fand Kopf und andere Gebeine, aber so verwegen, daß sie bey dem Angreifen gleich zu Staube wurden, von Särgen findet man auch der nichts anders als äußerst verfaulten – kaum mehr Krumbaumholzstaub: Daß diese Gebeine vor undenklichen Zeiten hier beygesetzt seyn müßen, zeigt die Ort des Begräbnißes, die Gebeine sind nicht tiefer als vom Horizont gerechnet gegen 3 Schuch in der Erde. Und es laßt ich hieraus schlissend, daß dieser Begräbnißplatz zu jener Zeit als dies gefundenen Beine begraben worden, eine besondere Höhe gehabt haben müsse, die aber durch Wasserspühlen und durch die Zeit sich verlohren haben mag.

Nach Aussage des Finders Nitja Wollar war auf einer Seite dieses Schmucks in der Mitte des Dreyecks ein weißer und Farben glänzender Stein gewesen, dem aber durch den Juden während der Zeit als der Schmuck bey ihr ware, herausgenommen, mithin ohne diesen Stein der Frau Capitainlieutenantin Attanaskovics, die davon nicht wußte, zugestellt worden ist.

Der Finder Nitja Wollar hat sich bey Gelegenheit diesen Auftauchen der Gnade Sr. Kaiserliche Hoheit im Fall es auf Entscheidung ankommen sollte, in Unterthanigkeit empfehlen.

Pancsova den 18ten August 813

Kengyel Oberst

6⁴⁸

Durchlauchtigster Erz Herzog! Gnädigster Herr!

Ich nehme mir die ersuchtsvolle Freyheit Euer Kaiserliche Hoheit im Anschluße dem bei Perlass in der Militair Gränze gefundenen goldenen Schmuck, Dacischer oder Römischer Abkunft, sammt, dem darüber man dem Deutschbanatischen Grenz Regiments Commando erstatteter instruierten Berichte unterthänigst zu überreichen, wonach Euer Kaiserliche Hoheit gnädigst zu entnehmen gemacht werden, wo und auf welche Art dieses Alterthums welches 1 5/8 Loth in Golde oder 6 7/8 Ducaten wiegt, vorgefunden worden, und wie es in die Hände der Capitain Lieutants Gattin Anthanaskovich gemachten seyn, die es sich zur Ehre machent, dem National-Museum damit einen unentgeldlichen Beitrag zu liefern. In dem ich an durch Euer Kaiserliche Hoheit höchsten Erlaß an das banatische General Commando vom 23ten Juny die J. Geschäftszahl 1028 gehorsamst erledige, empfehle ich mich zu höchsten Hulden und Gnade, im aller Unterthänigkeit und Erfuhrcht gesammend. Euer Kaiserliche Hoheit

Temesvar dem 29e August 813.

Unterthenigst gehorsamst
Freyherr Staeger

7⁴⁹

An das Löbl: k. k. Banatische GeneralCdo

Note

Der bei Perlass in der Militaire Gränze gefundenen, durch die Eigenthümern, nämlich Gattin des Capitain Lieutanats Athanaskovits dem Hungl: National Museum ohnentgeldlich verehrte goldene, vorzüglich in Hinsicht des Alterthums merkwürdige Sraum Schmuck ist mir richtig eingehändigt worden.

Ich habe desselber Abgabe an vorbenannten National Institut zur gehöriger Aufbewahrung, und die Vormerkung der Geberin angeordnet. Zugleich ersuche ich Eu: Löbl: k. k. Banatisches GeneralCdo vorerwähnten Geberin eine aus vorzüglichen Dankes für besagten dem National Museum gemachtes Geschenke zu versichern. – Nicht minder Danke ich Seiner Lobl: K. K. GrlCdo für die gefällige Rauskunft über die auf die Entdeckung des vorerwähnten Geschmeides Beziehung habenden Umstände, hier ersuche dasselbe auch im künftigen Fällen, welche sich im dortigen Gegenden wohl öfters ereignen dürfte, zur Vermehrung der Sammlung des Nationalmuseums gefälligst mitwirken zu wollen.
Wien am 12. Oct. 813.

über den Fund im Jahre 1816

⁴⁸ Ungarisches Staatsarchiv (Budapest) Archiv des Palatins, Musei N 24, Kt. 463 (1813) Nr. 2298.

⁴⁹ Ungarisches Staatsarchiv (Budapest) Archiv des Palatins, Musei N 24, Kt. 463 (1813) Nr. 2298.

Euer Kayserliche Hoheit!

Ein seltenes Alterthum ein goldener Schmuck, wahrscheinlich noch aus dem dakischen Zeiten ist hier in der deutsch-banatischen Gränz Regiments Station Perlass in der Erde gefunden worde, es ist jenem ähnlich welches Capitainlieutenant Attanakovich im Jahre 813 Euer Kayserliche Hoheit unterbeugte; dieses letztt nemlich untern 3ten dieses gefundene Alterthumstück lege Euer Kayserliche Hoheit allerunterthänigst zu Füßen, die Beschreibung über die Art des Fundes erkühre mich in der Anlage allergehorsamst zu unterbreiten;

In Euer Kayserliche Hoheit Händen ruhet den Muschen Gnade, ich erkühne mich also um diesen Glück an die Allerdurchlauchtigste Gnade Euer Kayserlicher Hoheit zu appellieren: Fünf und zwanzig Jahre diene ich dem Erhabensten Erzhaue Oesterreich treu und mit aller Aufopferung, 20 Jahre darunter vollbrachte ich als Officier das ist 12 Jahre mit den Degen und 8 Jahre in dieser Asarge, ich berufe mich auf die ehrenvollste Conduite in diesem Löbl. Regimente, wo ich itzt zu diesem die Ehre habe, wie ich im Jahre 809 im Löbl^{en} 1ten Banal Regimente diene erweist das allerunterthänigst, angebogene Attestat meines damaligen Asefs der würdig bekannte damalige Herrn Obersten von Einsktoemen des Löbl 2ten Banal Regiments, die in diesem Zeugniß berührte Pflicht erfüllung eines wachen Soldaten habe ich mir nebst der pünktlichen Besorgung meiner oeconomie Offer Obliegenheiten durch Kordondienste an der trockenen Gränze, durch freindlichen Expeditionen gegen die Turken im Jahre 809 als sie der Korden mit den Waffen übertraten und Zeltin nahmen, durch lebendige Einfangung mehrerer durch das Strafrecht hingerichteten Räuber /: hiedurch verschafte ich einer ganzen Gegend Ruhe und sicherte jedem sein Hab und Guth, denn so laufe diese Bösewichten herunter, war niemand weder bey Tag noch bey Nacht seines Lebens noch seines Eigenthums sicher:/ und durch den Rausmarsch gegen die Franzosen mit der Volksmasse als sie im Jahre 809 Kroatien bedroheten, erwachen. Thatsache die das lobl 1te Banal Regiment besonders meine damalige Chef Herr Oberts von Einsktoemen bekräftigen muß.

Geruhen also Euer Kayserliche Hoheit meiner Dienstzeit allernädigst und huldevoll würdigen und mir eine Platzhauptmannstelle in in irgend einer Platze allernädigst zu verleihen: Ich könnte mehr seyn wenn ich in französische Dieste als Kroatien unter Frankreich worunter auch das 1te Banal Regiment wo ich diene, fiel, allein ich widerstand allen französischen Anlokungen, blieb meiner Grundsätze im dienste des Allerdurchlauchstigst-Erhabensten österreichischen Kaiserreiches zu Leben und zu sterben, treu, und emigirte mit Lebensgefahr herüber.

Mit diesen Grundsätze erstrebe ich tiefsten Gehorsam und Unterthänigkeit.

Euer Kayserlichen Hoheit

Allernunterthänigst treu

gehorsamste

Adam Neumann

Oeconomie Oberlieut.

von deutschbanatischen

Gränz Regiment

⁵⁰ Ungarisches Staatsarchiv (Budapest) Archiv des Palatins, Musei N 24, Kt. 467 (1816) Nr. 1376.

An das Lobl. Banatische Gral Comando

Note

Der Oeconomie Oberlieutenant Deutsch Banatischen Regimentes Adam Neumann hat unterm 8ten des verflossenen Monaths August ein goldenes Ohrgehäng, welches in der Stazion des erstgedachten Regimentes zu Perlaß unter der Erde gefunden worden, und dem Ohrgehäng, welches der H. Kapitain Lieuth Attanakovics noch im Jahre 1813 eingeschickt hatte, ähnlich ist für das National Museum eingesendet. Da ich nun diesen Patriothischen Eifer des ermeldten H. Ober Lieun für Lobenswürdig anerkenne, und das zugeschickte Denkmahl für das Museum mit Dank annehme, so habe ich die Ehre Ein Löbl. Gral Comando hiemit zu ersuchen, womit dem Offerenten hier über Meine Zufriedenheit zu erkennen gegeben werden wolle.

Ofen dem 10ten 7^{ber} 816

⁵¹ Ungarisches Staatsarchiv (Budapest) Archiv des Palatins, Musei N 24, Kt. 467 (1816) Nr. 1376.

LITERATUR

- AMSTEDT 1969: Amstedt, J.: *Die k. k. Militärgrenze 1522-1881 (mit einer Gesamtbibliographie)*. Würzburg.
- ARNETH 1850: Arneth, J.: *Monumente des k. k. Münz- und Antiken-Cabinettes in Wien. Die antiken Gold- und Silbermonumente des k. k. Münz- und Antiken-Cabinettes in Wien*. Wien.
- ARNETH 1854: Arneth, J.: *Das kaiserliche-königliche Münz- und Antiken-Cabinet*. Wien.
- BÁLINT 1993: Bálint, Cs.: Probleme der archäologischen Forschung zur awarischen Landnahme. In: Müller-Wille, M. – Schneider, R. (Hrsg.): *Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters*. Vorträge und Forschungen 49. Siegmaringen. 195–273.
- BALOGH 2014: Balogh, Cs.: Az avar kori gúlacsüngös fülbevalók. [Die awarenzeitlichen pyramidenförmigen Ohrgehänge]. *Kuny Domokos Múzeum Közleményei* 20, 91–158.
- BÓNA 1982–1983: BÓNA I.: A XIX. század nagy avar leletei. [Die grossen Awarenfunde des 19. Jahrhunderts]. *Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve*, 81–160.
- BÓNA 2002a: Bóna, I.: Alibunár. In: Szentpéteri, J. (Hrsg.): *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. *Varia Archaeologica Hungarica* 13. Budapest. 20–21.
- BÓNA 2002b: Bóna, I.: Alibunár – Garten des J. Schiessl. In: Szentpéteri, J. (Hrsg.): *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. *Varia Archaeologica Hungarica* 13. Budapest. 21.
- BÓNA 2002c: Bóna, I.: Románd. *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. *Varia Archaeologica Hungarica* 13. Budapest. 305–306.
- DAIM 2003: Daim, F.: Avars and Avar Archaeology. An Introduction. In: Goetz, H.-W. – Jarnut, J. – Pohl, W. (eds.): *Regna and Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*. Leiden–Boston. 463–570.
- DAX ET ALII 1972: Dax M. – Éri I. – Mithay S. – Palágyi Sz. – Torma I.: *Veszprém megye régészeti topográfiája. A Pápai és Zirci járás. Magyarországi Régészeti Topográfiája 4*. [Die archäologische Topographie des Komitats Veszprém. Kreis Pápa und Zirc. Die archäologische Topographie Ungarns 4]. Budapest.
- EGGER 1993: Egger, R.: Hofkriegsrat und Kriegsministerium als zentrale Verwaltungsbehörden der Militärgrenze. *Mitteilungen der Österreichischen Staatsarchiv* 43, 74–93.
- IVANIŠEVIĆ–BUGARSKI 2008: Ivanišević, V. – Bugarski, I.: Western Banat during the Great Migration. In: Niezabitowska-Wisniewska, B. (Hrsg.): *The Turbulent Epoch New materials from the Late Roman Period and the Migration Period*. Lublin. 39–61.
- GARAM 1993: Garam, É.: *Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum*. *Catalogi Musei Nationalis Hungarici Seria Archaeologica* 1. Budapest.
- GARAM 2002: Garam É.: A Népvándorlás Kori Gyűjtemény. In: A. Pintér (Hrsg.): *A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei*. Budapest. 71–91.
- MILLER 1825: Miller, J. F.: *Cimeliotheca Musei Nationalis Hungarici sive catalogus historico-criticus antiquitatum, raritatum et pretiosorum cum bibliotheca antiquaria, et numaria eiusdem instituti*. Buda.
- ORMÁNDY 1995: Ormándy J.: Granulációs disztés avar kori tárgyakon. Gúla- és lemezgömbcsüngös arany fülbevalók. [Awarenzeitliche Gegenstände mit Granulationsverzierung. Goldene Ohrgehänge mit Pyramiden- und Kugelhänger]. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 1, 151–181.
- PULSZKY 1874: Pulszky F.: A magyarországi avar leletekről. [Über die awarischen Funde Ungarns]. *Értekezések a történelmi tudományok köréből* 3/7. Budapest. 5–12.
- TAKÁCS 2002: Takács, M.: Perlez – Batka. In: Szentpéteri, J. (Hrsg.): *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. *Varia Archaeologica Hungarica* 13. Budapest. 286.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ELSŐ AVAR LELETEIRŐL – A PERLÁSZI FÜLBEVALÓK

A nagyszentmiklósi kincs volt az első olyan lelet, amely állami gyűjteménybe – a cs. k. Érem- és Régiségtárba – jutott. Az első avar lelet, amely magyar közgyűjteményt gazdagított, az alibunári fülbevalópárként ismert a szakirodalomban. Mindkét darab az arany gúlacsüngős fülbevalók ún. szentendrei típusába tartozik. E fülbevalókat azonban egy téves korai közlésnek és némely félreértésnek köszönhetően hibásan azonosítottak, mivel valójában Perlászon kerültek elő.

A tanulmányban közlésre kerülő források tették lehetővé a fülbevalók és az előkerülési körülmények rekonstruálását. E levelek ma a Magyar Nemzeti Múzeum felügyeletét ellátó József nádor levéltárában találhatóak. Az első fülbevaló előkerülési körülményeiről a Szerb-Bánáti Határőrezred tisztje, Kengyel ezredes tájékoztatta a nádort. Levele szerint 1809-ben, a templom építéséhez nyert homok kitermelése során bukkantak az aranyékszerre a folyót átszelő híd mellett. A fülbevaló kalandos úton jutott Anthanazovics kapitányhoz, akinek a felesége a darabot a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. A másik gúlacsüngős fülbevaló 1816-ban került elő ugyancsak Perlászon, azonban a határőrállomás területén. A két múzeumba jutott darab az azonos típus és egy elírás miatt vált alibunári fülbevalópárrá, pedig Perlászon, ráadásul két különböző helyen kerültek elő.

KAROLING-KORI AGÁRCSONTVÁZ ZALAVÁRRÓL

BÁRÁNY Annamária

Zalavár-Várszigeten a 840-es években a Karoling Birodalom legkeletibb tartományának egyházi-világi központja épült ki. A lelőhelyről származó állatsontanyag többsége is (89%) ebből a korszakból, kisebb százalékban Árpád-kori objektumokból került elő. „Zalavár-Vársziget archaeozoológiai leletanyaga kivételes, egyrészt, mert Zalavár történetének Karoling korszaka rövid, mindössze két-három emberöltő időtartamú, másrészt, mert Zalavár egy nyugati kultúrkör keleti peremterülete volt, ahol több, eltérő területről származó népesség képviselői fordultak meg, telepedtek le.”¹ A helyben élő lakosság és az ide érkező zarándokok tömegeinek élelmiszer-ellátását biztosítani kellett. Erről tanúskodik a több százezres nagyságrendű csontanyag, amely összesen huszonegy házi és vad emlősfaj csontjait tartalmazza. Összehasonlítva a két csoportot, a vadászott állatok fajösszetételükben, a házi emlősök előfordulásuk mennyiségében bizonyultak gazdagabbnak. A lelőhelyről származó állatsontok 93%-a háziállat volt, amelyek nyolc fajhoz tartoztak: szarvasmarha, juh, kecske, sertés, ló, szamár, kutya és macska. A csontok 7%-a vadászott állatoké, amelyek 13 fajhoz tartoztak: őstulok, gímszarvas, őz, vaddisznó, róka, farkas, vadmacska, hiúz, menyétféle kisragadozó, borz, barnamedve, hód és mezei nyúl.²

ZALAVÁRI KUTYALELETEK

A zalavári kutyaletetek száma nagyon alacsony, mennyisége – a macskaleletekkel együtt – az összes állatsont mindössze 0,2%-a. Egész csontvázak mellett gyakrabban koponyatöredékek, bordák és végtagcsontok kerültek elő.³ Csontvázakat már a korábbi ásatások alkalmával is feltártak. 1951-ben a 154. és 155. gyermeksírok között egy koponya nélküli kutyacsontváz feküdt (MNM ltsz.:694).⁴ A 154. sír felett egy kutyakoponya (MNM ltsz.:701),⁵ a sír elbontása után egy kutya csontváza került feltárássra.⁶ Ez utóbbi csontváz, amelyet helyzete miatt a 9. századra lehet datálni,⁷ eltűnt. Az Árpád-kori anyaghoz tartozik (III. „erdei” falmetszet, az árok Ny-i felében, az I. sz. gerenda D-i fele alatt, közvetlenül a lápi földben) egy építési áldozatnak tekinthető fiatal kutya hiányos csontváza.⁸ A 2003. évi ásatás során a Kápolna területéről (11/03. obj.) származik egy idős kutya közel teljes csontváza. A zalavári kutyák a közepes és a nagyméretű fajták közé tartoztak, marmagasságuk 54 és 65 cm közé esett. A nagyméretű kutyák közé sorolható többek között az agár is, amely típushoz tartozó kopo-

¹ BÁRÁNY-VÖRÖS 2014, 125.² BÁRÁNY-VÖRÖS 2014, 126.³ BÁRÁNY-VÖRÖS 2014, 126.⁴ BÖKÖNYI 1963, 315.⁵ VÖRÖS 1990b, 135.⁶ Cs. Soós 1963, 74. 90, Taf. XXV. 3–6.⁷ VÖRÖS 1990, 135.⁸ VÖRÖS 1988, 128.

nya az Árpád-kori leletanyagból került elő 1951-ben.⁹ Szintén agárnak volt meghatározva az elveszett kutyacsontváz,¹⁰ és koponyamorfológiája alapján ebbe az alakkörbe tartozik a jelen dolgozatban tárgyalt, a Kápolna területéről előkerült csontváz is.

AGÁR TÍPUSÚ KUTYÁK ANATÓMIAI JELLEMZŐI

Az agarak karcsú testfelépítésű vadászkutyák, hajtókutyák, amelyek a zsákmányt éles látásuk segítségével fedezik fel. Egy sor anatómiai tulajdonság jellemzi őket, amelyek az állatok mozgásának gyorsaságát fokozzák. Ilyen a hosszú, keskeny fej, a hosszú nyak, ezek együttesen a test súlypontjának gyorsabb, hatékonyabb elmozdítását teszik lehetővé. A csigolyák, különösen az ágyékcsigolyák alakja a mozgás rugalmasságáért felel. A nagy, széles mellkas nagyméretű szív befogadására képes, ez pedig szintén a futás teljesítményét fokozhatja. A hosszú felkar a könyök bordaív alatti elhelyezkedését eredményezi, amely a mellső testfél könnyebb, szabadabb mozgását teszi lehetővé. A lapocka (scapula) kevésbé meredek gerincoszloppal bezárt szöge a hozzá kapcsolódó felkarcsont (humerus) nagyobb előre-hátra irányú mozgási útját eredményezi. A hosszú lábközépcsontok (metatarsus) és a hosszú első lábujjpercek (phalanx I.) az indulási sebesség nagyságát fokozzák.¹¹

Koponyamorfológiájukra a keskeny alak, a hosszú arc- és agykoponya, a körte alakú falsonti (parietalis) és nyakszirti (occipitalis) régió, a kevésbé kifejezett nyílirányú csontos taraj (crista sagittalis externa) és az orrnyereg (stop) hiánya jellemző. Mindezekkel a tulajdonságokkal írta le Studer az ősi agártípust is (*Canis familiaris leimeri* Studer 1901). Az ehhez az alakkörhöz tartozó típuspéldány koponyájának alaphossza 200 mm, a koponya teljes hossza 236 mm.¹² Az agár típusú kutyák marmagasság értékei 60-65 cm feletti, a mai whippetek marmagasságát 50 cm-re csökkentették.

A KAROLING-KORI AGÁR (11/03. OBJ.) ZOOLÓGIAI JELLEMZÉSE

„A kutya csontváza Zalavár-Vársziget ÉNy-i részén, a „Kápolnának” nevezett, ismeretlen védőszentű Árpád-kori templom körüli temető sírjai alatt, a 11/03. objektumból került elő. Az É-D-i tájolású, Karoling-kori objektum egy szabadban álló trapéz alakú kemence hamuzó gödörrel. A lekerekített sarkú, szabályos trapéz alakú kemence fala és alja gyengén átégett, feltehetően rövid ideig használták. A kemence elülső felébe, az átégett aljat is átvágva egy sekély gödröt mélyítettek, ahová enyhén felhúzott lábakkal, bal oldalára fektetve, fejfelé DK felé egy kutyát temettek el. A tetemet 10-15 cm-es kövekkel rakták körül és részben be is fedték. A kutya a 106,69 m-es Balti-tenger feletti szintben feküdt.” (1. kép)¹³

Az állatnak közel teljes csontváza, összesen 122 db csontja került elő, amelyek anatómiai megoszlása a következő:

Fej: koponya ($I^3 + P^{1-4} + M^{1-2}$ sin., $I^{2-3} + P^{1-4} + M^{1-2}$ dext.), mandibula sin-dext. (I_{1-3} sin. + C sin-dext. + P_{1-4} sin-dext. + M_{1-3} sin-dext.)

⁹ BÖKÖNYI 1963, 320.

¹⁰ Cs. SOÓS 1963, 74.

¹¹ McDOWELL LYON 1950 (2002), 260.

¹² EPSTEIN 1971, 23.

¹³ SZÓKE 2003, 33-34.

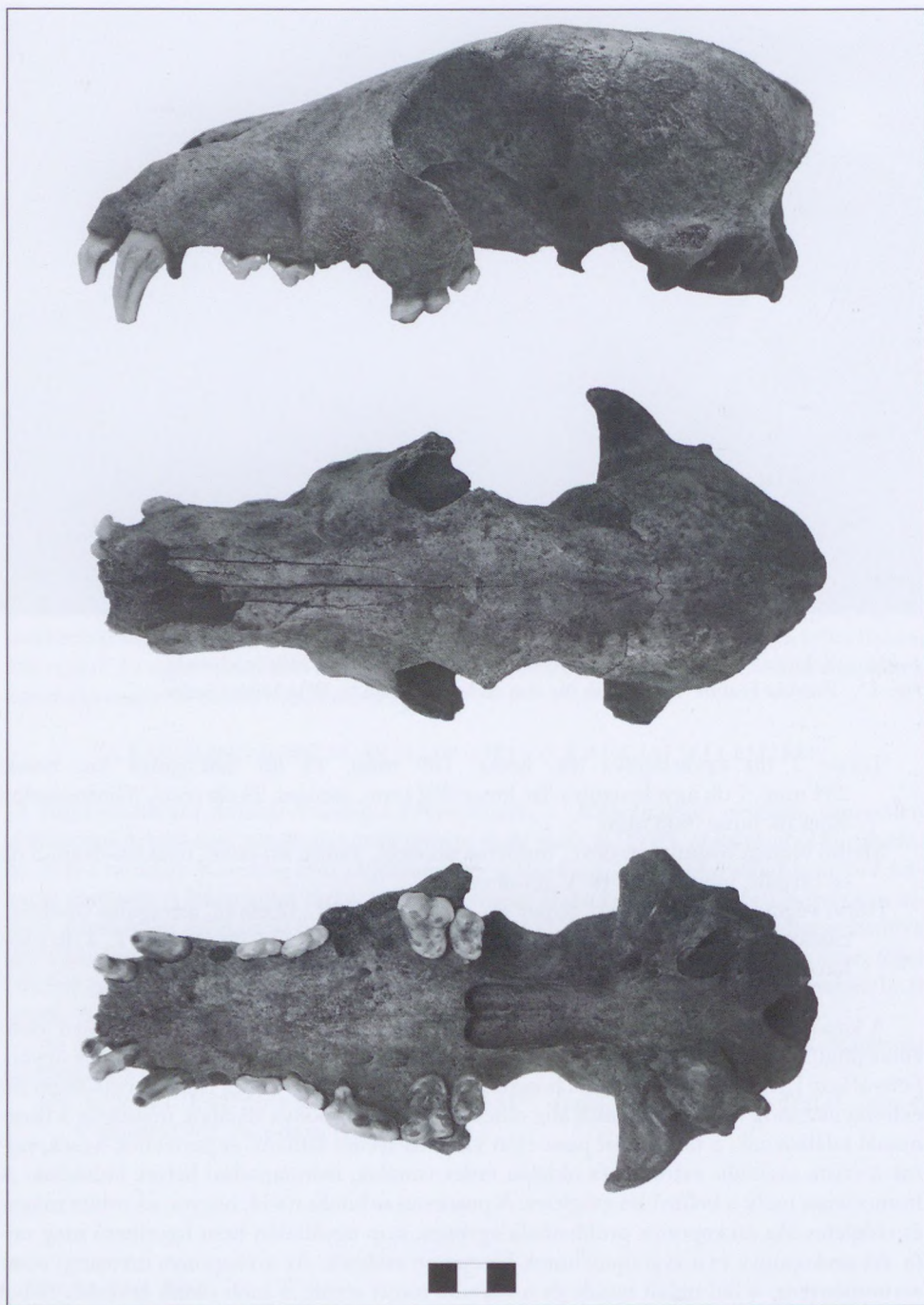
1. kép Zalavár 11/03. objektum a kutyacsontvázal. Szőke Béla Miklós felvétele
 Fig. 1 Zalavár Feature 11/03 with the dog skeleton. Photo by Béla Miklós Szőke

Törzs: 7 db nyakcsigolya (fis. hossz: 189 mm), 13 db hátcsigolya (fis. hossz: 234 mm), 7 db ágyékcsgigolya (fis. hossz: 202 mm), sacrum, 24 db costa. (Gerincoszlop teljes fis. hossz: 608 mm).

Mellső végtag: scapula sin-dext., humerus sin-dext., radius sin-dext., ulna sin-dext., 3 db os carpale, metacarpus II- V. sin-dext.

Hátsó végtag: pelvis sin-dext., femur sin-dext., tibia dext., fibula fr., astragalus sin-dext., calcaneus sin-dext., T₂ dext., metatarsus II-V. sin-dext., 14 db phalanx I., 4 db phalanx II., 9 db phalanx III., os priapi.

A koponya hosszúkás, lapos, inkább közepesen hosszú (mesocephal), mint hosszú (dolichocephal). Az arckoponya valamennyivel hosszabb, mint az agykoponya, aránya az agykoponyáéhoz 1,25:1. Az agykoponya hosszúkás, az interparietale rövid, rajta a crista sagittalis extrema alacsony. A linea frontális alig emelkednek ki a koponya síkjából, majdnem a bregmánál találkoznak, a találkozási pont előtt kis bemélyedés látható. A parietális ívesek, rajtuk a crista sagittalis extrema két oldalán érdes vonalak, izomtapadási helyek láthatóak. A frontosteion mély, a befűződés szögletes. A processus orbitalis rövid, hegyes, az orbita magas és szögletes. Az arckoponya profilvonala egyenes, stop egyáltalán nem figyelhető meg rajta. Az arckoponya és a zygomaticumok közepesen szélesek. Az arckoponya ornyergi része aszimmetrikus, a bal oldali nasale és a maxilla törött sérült, a jobb oldali kevésbé. A bal oldali P¹ hiányzik, csupán egy laterális gyökércsonkja maradt meg, az alveolus többi része szivacsos csontszövet-felhalmozódással benőtt. Ugyanez figyelhető meg az I¹⁻² sin. és az I¹ dext. alveolusain is. A kutya koponyájának három nézete a 2. képen látható.

2. kép Zalavár 11/03. obj. Az agár koponyája (lateralis, dorsalis, ventralis nézet)
Fig. 2 Zalavár Feature 11/03. Skull of the greyhound (lateral, dorsal and ventral views)

A mandibula íves lefutású, a corpus egyenes, vastag, enyhén csavart. Az incisura vasorum erősen felível, kampós processus articularisban végződik. A ramus alacsony, a condilus erőteljes, a fossa masseterica mély. A fogazat teljes, kopott, normál állású (3. kép).

3. kép Zalavár 11/03. obj. Az agár mandibulája (laterális nézet)

Fig 3 Zalavár Feature 11/03. Mandible of the greyhound (lateral view)

A kutya kora, a hosszúcsontok elcsontosodása¹⁴ és a fogazatának kopása alapján, adultus/maturus. Neme, a péniszcsont megléte alapján hím.

A kutya koponyajellegei – a keskeny, hosszúkás alak és a stop hiánya – alapján agárszerű (2; 4. kép). Testméretei a mai agarakénál zömökebb, oldalnézetben négyzetesebb testfelépítésű kutyát mutatnak, vázcsontjai egyenes lefutásúak (humerus és femur enyhén csavart), de kevésbé karcsúak, mint a mai agaraké (5. kép). A kutya marmagassága 10 hosszúcsont (humerus sin-dext; radius sin-dext; ulna sin-dext; femur sin-dext; tibia sin-dext.) és a scapula dext. hosszúságmértékéből számolt marmagasságának átlaga: 53,9 cm.¹⁵ A koponyaalaphól számolt marmagasság 54,2 cm.¹⁶ A kutya a mai whippetekhez hasonló testméretű, kis méretű, karcsú, harmonikus testfelépítésű állat volt. A mellső végtagjaiból számolt marmagasságok átlaga (53,6 cm) csupán fél cm-rel marad el a hátsó végtagokból számolt marmagasságok átlagától (54,1 cm). Mindemellett maguk a végtagcsontpárok is (humerus-radius, femur-tibia) közel is egyenlő hosszúságúak, ami nem tipikusa „agaras” tulajdonság, de afelé mutat. A scapula hosszúkás alakja és a collum dorsalis oldalról megfigyelhető tág nyitása (5. kép) a scapula a törzshöz kevésbé meredekebb szögben történő ízesülését valószínűsíti, amely a humerus nagyobb fokú elmozdulását tette lehetővé, egyértelműen „agaras” jelleg.

A kutya korából adódó patológiás elváltozások a fogakon kívül megfigyelhetőek az állat egyéb testrészein is. Az utolsó háti és első ágyékcsigolyáin csontfelhalmozódás alakult ki (6. kép). Mindkét oldali fibula alsó harmadával a tibiához csontosodott. Egyéb, sérülés-

¹⁴ SCHMID 1972, 75.

¹⁵ KOUDEKA 1886, 151.

¹⁶ WYROST–KUCHARCZYK 1967, 108.

4. kép Zalavár 11/03. obj. Az agár feje (laterális nézet)

Fig. 4. Zalavár Feature 11/03. Head of the greyhound (lateral view)

5. kép Zalavár 11/03. obj. Az agár vázcsontjai (scapula, humerus, radius, ulna, pelvis, femur, tibia sin.)

Fig. 5. Zalavár Feature 11/03. Skeletal bones of the greyhound (scapula, humerus, radius, ulna, pelvis, femur, tibia sin.)

6. kép Zalavár 11/03. obj. Patológias elváltozás a kutya IX–XIII. hátsigolyáin és I. ágyécsigolyáján

Fig. 6 Zalavár Feature 11/03. Pathological lesion on the thoracic vertebrae 9th–13th and on the 1st lumbar vertebra

ből származó elváltozás, egy gyógyult törés látható az egyik bordáján, a jobb oldali tibia diaphysisének közepén gyulladásos folyamatból származó csontfelhalmozódás figyelhető meg. A kutya koponyaméreteit és indexeit az 1–2., mandibulaméreteit a 3. és csontméreteit a 4. táblázat tartalmazza.

MAGYARORSZÁGI AGÁRLELETEK

Agár típusú kutyák a kelta kortól egészen a késő középkorig ismertek a hazai archaeozoológiai irodalomban és leletanyagban.

Kelta kor:

Pilismarót-Basaharc, *La Tène* kor, sír (koponya).¹⁷

Római császárkor

Pannonia:

Tác-Gorsium, város (4. koponyacsoport: középnagy koponyák, alacsony crista mediana és linea semicirculares, lapos homlok, arci rész hosszúkás, keskeny, szórt állású előzáfogakkal),¹⁸

Sárisáp, i. sz. 2–3. századi kelta kocsisír (sírban 4 kutya közül 3 agártípus, közöletlen).

Barbaricum – szarmata kor:

Kunszállás-Bak ér, településrészlet, 2–4. sz. (66.3.101. Kecskeméti Katona József Múzeum),¹⁹

¹⁷ BÖKÖNYI 1976, 56.

¹⁸ BÖKÖNYI 1984, 75.

¹⁹ BÖKÖNYI 1976, 56.

Szabadszállás-Józan, településrészlet, 2–4. sz. (65.2.48. Kecskeméti Katona József Múzeum);²⁰

Kunszállás-Alkotmány Tsz., településrészlet, 2–4. sz. (74.1.227. Kecskeméti Katona József Múzeum).²¹

Népvándorlás kor:

Keszthely, 1. és 2. ló-kutya germán kettőssír (1. és 2. kutya agár 65,82 és 69 cm magasak, teljes csontváz).²²

Karoling-kor:

Zalavár, lásd fentebb.

Árpád-kor:

Zalavár, lásd fentebb.

Szabolcs (Református parókia), település (14. sír felett 75/VIII. szelvény, csontváz 148 db, agár, koponyamorfológia alapján hím, 65,5 cm magas);²³

Kána, település (koponya jellege alapján agár).²⁴

Középkor:

Visegrád-Várkert, település (1980) 1. sz. verem (6 kutya közül egy nagy és egy kistestű agár csontváza).²⁵

Késő középkor:

Márianosztra-Toronyalja (pálos kolostor), kút (9,85–11,5 m méteres mélységből, 1. sz. kutya koponyája);²⁶

Szeged, városias település (ép koponya, jellegei alapján agárszerű).²⁷

Az agár jellegű kutyák megjelenésének kontinuitása nem jelent feltétlenül egyenes lezármazási vonalat. A modern kutyaajták, kevés kivétellel, csupán a 19. században jelennek meg, zárt genetikai csoportot alkotva, nagyon magas beltenyésztettségi fokkal. Ez azonban nem zárja ki egyértelműen a lehetőségét annak, hogy ezt a kutyatípust különböző korokban tudatosan tenyésztették. Recens kutyaajtán, portugál vízikutyákon végzett genetikai vizsgálat²⁸ kimutatta, hogy testfelépítésükben eltérő egyedek akár egy fajtan belül is előfordulhatnak. A testfelépítésbeli különbségek két végétét az „erő” és „sebesség” típusú egyedek jelentették. Ez a genetikai potenciál tehát egy fajtan belül is nyomon követhető, a különböző aajták között pedig az agár a „sebesség” típus megtestesítője. Az első agarak megjelenése Európában a keltákhoz és a főníciaiakhoz köthető. Arrianus i. sz. 2. században gall kutyákkal történő vadászatról ír.²⁹ Arrianus és Ovidius kortársa, Gratius Faliscus is a gall kutyát (agarat) tartják a legjobb vadászkutyának.³⁰ A helyi aajták kialakulása, keresztezése inkább a középkortól lehetett jellemző.

²⁰ BÖKÖNYI 1976, 56.

²¹ BÖKÖNYI 1976, 56.

²² VÖRÖS 1999, 126.

²³ VÖRÖS 1990a, 179.

²⁴ DARÓCZI-SZABÓ 2014, 38.

²⁵ VÖRÖS 1991, 187.

²⁶ BARTOSIEWICZ 1997, 182.

²⁷ BARTOSIEWICZ 1996, 185.

²⁸ CHASE ET AL. 2002, 9931

²⁹ ARRIANUS, DANSEY 1831, 68.

³⁰ PATAY 1935, 3.

Canis koponyamérete	mm
1. Tetőhossz (Op-P)	184,5
2. Parietale hossz (Op-Br)	46,5
3. Interparietale hossz (Op-L)	29
4. Parietale med.-sag. hossz (L-Br)	25
5. Frontale med.-sag. hossz (Br-N)	49
6. Agykoponya hossz (Op-N)	101
7. Arckoponya hossz (N-P)	93,5
8. Arckoponya oralis hossz (P-Ect)	109
9. Agykop. abor. hossz (Ect-Op)	86
10. Proc. nasalis hossz (N-Fo)	19
11. Op-Fo hossz	119
12. P-If hossz	58
13. Maxilla dors. hossz (Fo-Ni)	13
14. Lateralis hossz (Fo-Mo)	56
15. Intermaxilla dors. hossz (P-Ni)	55
16. Lateralis hossz (P-Mo)	26
17. Szájpadlás hossz (P-St)	92,5
18. Os palatinum hossz (Po-St)	33
19. Alaphossz (B-P)	163
20. Fogsor hossz (P-Pd)	96
21. Zápfogsor hossz (Pm-Pd)	68,5
22. Intermax. med.-sag. hossz (P-Im)	23
23. I-k hossza (P-Ic)	12
24. Diastema hossz (Ic-Pm)	19
25. C alveolus hossz	13
26. P1-4 hossz (Pm-Mol)	50
27. M1-2 hossz (Mol-Pd)	21
28. P-Mol hossz	73
29. B-Mol hossz	91
30. Agykoponya hát. mag. (B-Op)	44
31. Os occipitale mag. (O-Op)	27
32. Foramen magnum mag. (B-O)	14,5

Canis koponyamérete	mm
33. Belső agykoponya hossz	81
34. Külső agykoponya hossz (B-N)	96,5
35. Kop. legnagyobb szél. (Zy-Zy)	–
36. Agykop. legn. szél. (Ot-Ot)	62,5
37. Agykoponya szél. (eu-eu)	51
38. Frontale legkisebb szél. (fs-fs)	37
39. Frontale legn. szél. (Ect-Ect)	48,5
40. Szemzugok közötti táv (Ent-Ent)	35,5
41. Os nasale szél. I. (Fo-Fo)	10
42. Os nasale szél. II. (Ni-Ni)	10,5
43. If-If táv.	37,5
44. M-M táv.	62
45. Zmi-Zmi táv.	73
46. Arc legkisebb szél. Pm-nél	35
47. Arc legnagyobb szél. Mol-nál	61
48. I szél.	27
49. C szél.	38
50. Proc. jug. közötti táv. (Ju-Ju)	48
51. Hallójáratok közötti táv. (po-po)	58
52. Sziklacsont szél. (Pha-Pha)	12
53. Fossa mandibularis szél.	37
54. Condylus occipitalis szél. (c-c)	38
55. Foramen magnum szél.	15,5
56. As-As táv.	36
57. P4 hossz. (alv.)	20
58. Szemüreg mag.	28
59. Os zygomaticum vastagsága	–
60. Koponya magassága (B-L)	50,5

1. táblázat Zalavár 11/03. obj. Az agár koponyaméretei

Table 1 Zalavár Feature 11/03. Skull measurements of the greyhound

Indexek	
Ect-Ect/ P-Op	26,28
fs-fs/ P-Op	20,05
eu-eu/P-Op	27,64
L-Br/ Op-N	24,75
P-N/ Zmi-Zmi	1,28
Pm/M	2,38

2. táblázat Zalavár 11/03. obj. Az agár koponyaméret-indexei

Table 2 Zalavár Feature 11/03. Skull indices of the greyhound

Canis mandibulaméretek	
1. Teljes hossz (cm-Id)	139
2. goc-Id hossz	139,5
3. X –Id hossz	132
4. C aboralis alv.-cm hossz	121
5. C aboralis alv.-goc hossz	122
6. C aboralis alv. –X hossz	115
7. C aboralis alv.-M3 aboralis alv. táv.	83
8. M3-P1	75,5
9. M3-P2	20
10. Molaris fogsorhossz	38
11. Premolaris fogsorhossz (P1-4)	39
12. Premolaris fogsorhossz (P2-4)	34
13. M1 szél. és mélys.(fogon mérve)	23:8,5
14. M1 szél. és mélys. (alveoluson mérve)	21:8
15. M2 szél. és mélys.	10:7
16. M3 szél. és mélys.	6:4,5
17. Mand. legn.vastagsága M1 alatt mérve	12,5
18. Cm-gov. magasság	26,5
19. Cr-gov magasság	53
20. Mandibula mag. M3 mögött	28,5
21. Mandibula mag. M1 mögött	22

Canis mandibulaméretek	
22. Mandibula mag. P2 mögött	20,5
23. Ramus vastagság	26,5
24. Condylus szélesség	23
25. C hossz	11

3. táblázat Zalavár 11/03. obj. Az agár mandibulaméretei

Table 3 Zalavár Feature 11/03. Mandible measurements of the greyhound

Csont								
atlas	1.	2.	3.	4.	5.			
	40	29	38	74	26,5			
axis	1.	2.	3.	4.	6.	7.	8.	
	31	35	59	37	21	13	8	
scapula	3.	9.	10.	11.	12.			25.
sin		23	28	24	16,5			
dext	132	23	28,5	26,5	17			53,59
humerus	3.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	25.
sin.	162	28	13	32	40	12	24,5	54,59
dext.	167	28	13	32	39	12,5	24,5	56,28
radius	3.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	25.
sin.	167	18	12,5	22,5	12	7	13	53,77
dext.	167	18	12	23	12,5	7	13	53,77
ulna	3.	19.	20.	21.				25.
sin.	195	16,5	25	21,5				52,07
dext.	193	16,5	25	21,8				51,53
pelvis	3.	9.	22.	23.				
sin.	142	19	27/-	22				
dext.		18,5		21				
femur	3.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	25.
sin.	185	36,5	14	31	17,5	14	31	55,69
dext.	183	38,5	12,5	30,5	17,5	13,5	33	55,08
tibia	3.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	25.
sin.	182	32	13	21	35	11	15,5	53,14
dext.	184	32	13	22,5	34,5	11	16	53,73
astragalus	3.	4.	24.					
sin.	26	18	14					
dext.	26	20	14					
calcaneus	3.	4.	24.					

Csont								
sin.	42	17	18,5					
dext.	44	16,5	18,5					
metacarpus	3.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	
II. sin.	56	7	6	8,5	10,5	5	7	
III. sin.	63	8	6	8	11	6	9,5	
IV. sin.	63	7,5	5,5	7	11	5	9,5	
V. sin.	52,5	9,5	7	8	10	5	8	
II. dext.	57	6,5	6	8	11	5	7,5	
III. dext.	66	8	6	8	11	6	10	
IV. dext.	63,5	7	6	7,5	11	5,5	9,5	
V. dext.	53	10	6,5	8	10	5	7	
metatarsus	3.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	
II. sin.	60	6	5,5	8	11	5	7	
III. sin.	69,5	9	7	8	13,5	6	10	
IV. sin.	71	8	5,5	8	12	5,5	9	
V. sin.	61	8	5	7	10	5	7,5	
II. dext.	61,5	7	5,5	8	13	5,5	8	
III. dext.	71	9	7	8	13	6	9,5	
IV. dext.	72	8	5,5	8	12	6	9	
V. dext.	60	7	5,5	7	11	4,5	8	
os priapi	3.							
	104							

4. táblázat Zalavár 11/03. obj. Az agár csontjainak méretei (1–24: mm; 25: cm). 1. cranialis íz felület szél., 2. caudalis ízületi felület szél., 3. hosszúság, 4. szélesség, 5. magasság, 6. legkisebb szél., 7. dens hossz., 8. dens szél., 9. nyak szél., 10. angulus articularis szél., 11. facies articularis szél., 12. facies articularis mély., 13. proximalis epiphysis legnagyobb szél., 14. diaphysis legkisebb szél., 15. distalis epiphysis legnagyobb szél., 16. proximalis epiphysis legnagyobb mély., 17. diaphysis legkisebb mély., 18. distalis epiphysis legnagyobb mély., 19. proc. coronoideus szél., 20. proc. anconaeus mély., 21. legkisebb mély., 22. foramen obturatum szél. és mély., 23. acetabulum átm., 24. mélység, 25. marmagasság, *töredékes csont

Table 4 Zalavár Feature 11/03. Bone measurements of the greyhound (1–24 mm, 25 cm) 1. width of the cranial fac. art. 2. width of the caudal fac. art. 3. greatest length, 4. greatest width, 5. height, 6. smallest width, 7. length of the dens, 8. width of the dens, 9. collum width, 10. ang. art. width, 11. fac. art. width, 12. fac. art. depth, 13. greatest width of the prox. epiph., 14. smallest width of the diaph., 15. greatest width of dist. epiph., 16. greatest depth of the prox. epiph., 17. smallest depth of the diaph., 18. greatest depth of the dist. epiph., 19. proc. cor. width, 20. proc. anc. depth, 21. smallest depth of the olecranon, 22. width and length of the foramen obturatum, 23. diameter of the acetabulum, 24. greatest depth, 25. withers height, *bone fragment

IRODALOM

- ARRIANUS, DANSEY 1831: Arrianus, Dansey, W. *Arrian on coursing: the Cynegeticus of the younger Xenophon, translated from the Greek, with classical and practical annotations, and a brief sketch of the life and writings of the author. To which is added an appendix, containing some account of the Canes venatici of classical antiquity*. London.
- BÁRÁNY-VÖRÖS 2014: Bárány A. – Vörös I., Állatsontleletek Mosaburg/Zalavárról. In: Szőke B. M. *A Karoling-kor a Kárpát-medencében. A Magyar Nemzeti Múzeum Állandó kiállítása. Kiállítási katalógus*. Szerk. Gergely K. – Ritoók Á. Budapest, 119–127.
- BARTOSIEWICZ 1996: Bartosiewicz L. Közép- és törökkori állatmaradványok Segesdről. Medieval and Turkish Period Animal Bones from Segesd, Southwestern Hungary. *Mittelalterliche und Türkenzeitliche Tierreste aus Segesd. Somogy Megyei Múzeumok Közleményei* 12, 183–222.
- BARTOSIEWICZ 1997: Bartosiewicz L. Márianosztra-Toronyalja állatsontleleteinek elemzése. The analysis of animal remains from Márianosztra-Toronyalja. *Váci könyvek* 8, 159–182.
- BÖKÖNYI 1963: Bökönyi, S. De Wirbeltierfauna der Ausgrabungen in Zalavár. In: Cs. Soós Á. *Die Ausgrabungen von Géza Fehér in Zalavár*. ArchHung XLI. Budapest, 1963, 313–386.
- BÖKÖNYI 1976: Bökönyi, S. Animal Remains of Sarmatian Sites from Bács-Kiskun County. Szarmata lelőhelyek állatsontleletei Bács-Kiskun megyéből. *Cumania* IV, 41–72.
- BÖKÖNYI 1984: Bökönyi, S. *Animal Husbandry and Hunting in Tàc – Gorsium. The Vertebrate Fauna of a Roman Town in Pannonia*. Studia Archaeologica VIII. Budapest.
- CHASE ET AL. 2002: Chase, K. – Carrier, D. R. – Adler, F. R. – Jarvik, T. – Ostrander, E. A. – Lorentzen, T. D. – Lark, K. G. Genetic basis for systems of skeletal quantitative traits: Principal component analysis of the canid skeleton. *Proceedings of the National Academy of Sciences USA* 99. 2002, 9930–9935. doi:10.1073/pnas.152333099.
- CS. SOÓS 1963: Cs. Soós, Á. *Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár*. ArchHung XLI. Budapest.
- DARÓCZI-SZABÓ 2014: Daróczi-Szabó M., *Az Árpád-kori Kána falu állatsontjainak vizsgálata*. ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola. Doktori értekezés. Budapest.
- VON DEN DRIESCH 1976: von den Driesch, A. *A guide to the measurement of animal bones from archeological sites*. Peabody Museum Bulletin 1. Harvard, Massachusetts..
- EPSTEIN 1971: Epstein, H. *The Origin of the Domestic Mammals of Africa*. Vol. I. New York–London–München., 18–27.
- KOUDELKA 1886: Koudelka, F. Das Verhältniss der Ossa longa zur Skelethöhe bei den Säugerthieren. *Verhandlungen des naturforschenden Vereines in Brünn* 24:1 (1885) 1886, 127–153.
- LYON 1950: Lyon, McD. *The Dog in Action*. New York (Reprinted in 2002).
- PATAY 1935: Patay P. Agarászat az Ókorban. In: *Országos Agarásztörzskönyv* XXIV. kötet. Budapest, 2–9.
- SCHMID 1972: Schmid, E., *Atlas of Animal Bones. For Prehistorians, Archaeologists and Quaternary Geologists*. Elsevier Publishing Company, Amsterdam–London–New York.
- SZŐKE 2003: Szőke B. M. Zalavár-Vársziget, Kápolna 2003. június 30. – augusztus 20. ásatási napló.
- VÖRÖS 1990a: Vörös I., Szabolcs ispánsági székhely Árpád-kori állatsontleletei. Árpád Age Animal Bones from Szabolcs. *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve (JAMÉ)* 27–29 (1984–1986) 165–188.
- VÖRÖS 1990b: Vörös I. Kutyaáldozatok és temetések a középkori Magyarországon I. Dog Sacrifices and Burials in Medieval Hungary I. *Folia Archaeologica* XLI, 117–145.
- VÖRÖS 1991. Vörös I., Kutyaáldozatok és temetések a középkori Magyarországon II. Dog Sacrifices and Burials in Medieval Hungary II. *Folia Archaeologica* XLII, 179–193.
- VÖRÖS 1999: Vörös I., Germán ló–kutya kettős sírok Keszthely avar kori temetőjében. Germanische Pferde-Hunde-Doppelgräber im awarzeitlichen Gräberfeld von Keszthely. *Zalai Múzeum* 9, 121–151.
- WYRÓST–KUCHARCZYK 1967: Wyróst, P. – Kucharczyk, J., Versuch der Bestimmung der Widerristhöhe des Hundes mittels der inneren Hirnhöhlenlänge. *Acta Theriologica* 12. No. 9, 105–110.

GREYHOUND SKELETON FROM THE CAROLINGIAN PERIOD, ZALAVÁR

In Zalavár-Vársziget in the 840' a spiritual/profane centre of the easternmost province of the Carolingian Empire was built up, where the food supply of the large amount of local population and the crowds of the pilgrims had to be proven. This is witnessed by the many hundreds of thousands of bone material, which contains the bones of total 21 kinds of domestic and hunted mammal species. 93% of the animals bones from the site belonged to domestic animals, what derived from 8 species: cattle, sheep, goat, pig, horse, donkey, dog and cat. 7% of the animal bones belonged to the 13 species of hunted animals: aurochs, red deer, roe deer, wild boar, fox, wolf, wild cat, lynx, *Martes* sp., badger, bear, beaver and hare.³¹

The amount of the finds from dog is very small, it is only – including the cat finds – only 0.2% of the bone-material. Beside the complete skeletons, mostly skull fragments, ribs and limb-bones yielded.³² The dogs from Zalavár belonged to middle size and large breeds, their wither height varied between 51 and 65 cm. The greyhound, among others, can be classified to the group of large dogs. According the characteristics of the skull, the dog, described in this paper, excavated from the area of the Kápolna in 2003 (Feature 11/03) also belongs to that group.

Almost the whole skeleton, 122 pieces of bones of the dog were found. The age of the animal, according to the ossification phases of epiphyses of the long bones³³ and wear of the teeth, is *adultus/maturus*. The gender of the animal, based of the presence of the penis bone, is male. The skull of the dog has greyhound-like characteristics (*Fig 2; 4*): narrow, oblong shape, absence of the “stop”. The measurements of the body refer to a stockier built, square in side view dog than the recent greyhounds. The limb bones are straight (*Fig 5*). The average wither height is 53.9 cm calculated³⁴ from the greatest lengths of 10 long bones (humerus sin-dext; radius sin-dext; ulna sin-dext; femur sin-dext; tibia sin-dext.) and the scapula dext. The body size of the dog was similar to the recent whippets with harmonic body structure. The measurement and the indices of the skull are shown in Table 1 and 2. Table 3 contains the measurements of the mandible (*Fig 3*), Table 4 contains the measurements of the skeletal bones.

Greyhound type dogs are known from the Celtic Period until the Late Middle Ages from Hungarian archaeozoological literature.

The continuity of the presence of the greyhound-type dogs does not absolutely mean straight lineage. The modern dog breeds appeared only in the 19th century, creating closed gene pools, with very high level of inbreeding. It does not rule out clearly the possibility that the this dog type was breed consciously in different periods. The appearance of the first greyhounds is connected to the Celts and Phoenicians. Hunting with Gaelic dogs is described by Arrian in the 2nd century A.D.³⁵ Develop and crossing of local breeds was rather typical of the Middle Ages.

³¹ BÁRÁNY-VÖRÖS 2014, 126.

³² BÁRÁNY-VÖRÖS 2014, 126.

³³ SCHMID 1972, 75

³⁴ KOUDELKA 1886, 151.

³⁵ ARRIANUS, DANSEY 1831, 68.

FLORENUS

Numizmatikai adatok a késő középkori magyar–firenzei gazdasági kapcsolatokhoz I.

GYÖNGYÖSSY Márton

A firenzeiek szerepét késő középkori pénzverésünkben, ennek numizmatikai emlékeit az eddigi pénztörténeti kutatás alulbecsülte. Miközben a gazdaságtörténészek felfigyeltek arra, hogy az Anjouk és Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) idején jelentős firenzei vállalkozók, kereskedőházak szereztek Magyarországon gazdasági befolyást, néhány nagyon közismert család egyértelmű numizmatikai „hagyatékát” leszámítva, az ismert verdejegyeket ebből a szempontból senki sem vizsgálta meg. Jelen tanulmányban ezért arra teszünk kísérletet, hogy a 15. század első felének verdejegyei és a korabeli firenzei pénzverőjegyek közötti összefüggéseket feltárjuk, az egyes jegyeket az írott források segítségével újra keltezzük.¹

Európa vezető gazdasági hatalmai már a 13. század közepén áttértek az aranyvalutára. Az első aranyból készült értékpénzeket Firenzében verték (*fiorino d'oro*, 1252), de rövidesen saját – firenzei mintájú – aranypénz-kibocsátásba kezdett Genova, Milánó, Velence és a nápolyi Anjou-királyság is. Európa két nyugati hatalma, Franciaország és Anglia királyai is felismerték az aranypénz jelentőségét. Ezért a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok, sőt a korabeli világkereskedelem egységes pénzévé a firenzei forint és a velencei dukát vált. A bel-földi pénzügyletekben, a kiskereskedelemben viszont Európa-szerte továbbra is mindenütt ezüstpénzeket használtak, az értékes és jó minőségű garasokat.²

A firenzei bankházak pénzügyileg támogatták Károly Róbert magyar trónigényét. Így érthető, ha a kiépülő Anjou-pénzügyigazgatás – nápolyi mintára – lehetőséget biztosított számukra többek között a bánya- és pénzverő kamarák bérletére is.³ Az Anjouk magyarországi törekvéseit Firenze és részben Velence kereskedői a gazdag fémbányászat miatt is támogatták. Csehországban II. Vencel király (1278–1305) a bányászat és a pénzverés fennállítására firenzei pénzemberekkel lépett kapcsolatba. A legnevezetesebb firenzei bankházaknak depositurái is voltak Csehországban.⁴

Károly Róbert egyértelmű gazdaságpolitikai döntést hozott, amikor elrendelte a firenzei mintájú aranypénzek verését Magyarországon. Hozzá kell tennünk mindjárt: nemcsak a kor jelentős valutájának másolása vezette, hanem a geopolitikai szükségyszerűség is. Luxemburgi

¹ A nagy olasz korpusz toszkán (firenzei) pénzverést tárgyaló kötete (CNI XII.) külön táblázatokban közli a középkori firenzei pénzverőjegyeket.

² HÓMAN 1921, 81–83; ENGEL 1990, 42–43; SPUFFORD 1988, 176–186, 230, 234–235. Az első „firenzei típusú” aranypénzeket (utánvereteket) XXII. János pápa (1316–1334) bocsátotta ki Avignonban. Őt követte Luxemburgi János cseh (1310–1346), majd 1325-ben Károly Róbert magyar király (1307–1342). Német területen először Lübeck városa nyerte el a firenzei mintájú, lilíomos aranypénzek veretésére szóló jogot 1340-ben, IV. (Bajor) Lajos császártól (1314–1347). Ezt követően rövidesen a rajnai választó is bocsátott ki ilyen pénzeket. 1356-ban a német aranybulla legalizálta a „firenzei” aranypénzek birodalmon belüli kibocsátását: KIRCHGÄSSNER 1970, 228–229; SEJBAL 1981, 63–64; KLEIN 2004, 342.

³ HÓMAN 1917, 212–242; ARANY 2007b, 944.

⁴ HÓMAN 1917, 227–228.

János cseh király nem sokkal 1320 után már megkezdte az első cseh aranypénzek veretését, természetesen firenzei szakértők javaslatára, firenzei mintára. I. Károly tehát tudomásul vette, hogy a térség vezető valutája a firenzei forint, illetve ennek helyben készült utánveretei lettek.⁵

Az első magyar aranypénzek így a firenzei aranyvaluta Magyarországon készített utánveretei. Előlapjukon stilizált firenzei liliom látható, csak a gyöngykörben olvasható körirat (+KARO – LV·REX) árulja el, hogy „Károly király” pénzéről van szó. A hátlapra a minta szerint Firenze város védőszentje, Keresztelő Szent János került, dicsfényel, mezítláb, hosszú köpenyben; őt nevesíti a szintén gyöngykörben olvasható, következetesen fordított „N” betűket alkalmazó hátlapi körirat is (S·IOHA – NNES·B·korona). Ezeknek a pénzeknek egyébként két változata ismert: az egyik változat esetében a szent szakálla hosszabb, a másikon rövidebb.⁶

Kivitelezésüket tekintve az első magyar aranypénzek kiváló másolatai a firenzeieknek, minőségük pedig mindenképpen elsőrangúnak mondható: a kor színvonalán előállítható legtisztább aranyból, színaranyból készültek. Finomságuk a legújabb természettudományos vizsgálatok szerint 990 és 997‰ között ingadozik (tehát több mint 23 3/4 karát). Első aranypénzeink több korabeli hamisítványa azt bizonyítja, olyan jó minőségűek voltak, hogy érdemes volt őket hamisítani.⁷

A Nagy Lajos (1342–1382), majd Luxemburgi Zsigmond uralma idején is megváltoztatott éremképű (Keresztelő Szent Jánost egy magyar szent: Szent László király váltotta) magyar aranyforint fizetőeszközként a későbbiekben is folytatta sikeres pályafutását, őrizte stabilitását, értéke megegyezett a firenzei aranyforinttal és a velencei dukáttal, de magasabb volt, mint a rajnai aranyforinté. Pozsonyban például gyakran fizettek velencei dukáttal, olykor pedig rajnai aranyforinttal. A magyar aranyforint stabilitása több érdekcsoport számára is előnyös volt: a magyar vezetőrétegnek és a külföldi (italiai és délnémet) tőkéscsoportoknak egyaránt érdekében állt, így rontása fel sem merülhetett, szemben a köznemesség és a városi polgárság pénzének tekinthető ezüstpénzekkel. Az aranyforint szerepe belföldön csak elzálogosításokkor, a pápai adók megfizetésekor, valamint a nyugatra irányuló külkereskedelemben volt meghatározó. A forrásokban leginkább *florenusként* emlegetett aranypénz gyakran „vörös” forintként is felbukkan. Igazi jelentőségét csak Zsigmond mértékegységekkel kapcsolatos reformintézkedései révén nyerte el.⁸

A 14. század közepét követően megszűnt a tárnokmester vezette egységes pénzügyigazgatási szervezet, „helyébe [...] az uralkodóval közvetlen kapcsolatban álló és a királyi jövedelmek egyes ágait bérlőként, vagy hivatalnokként kezelő személyek léptek” (Kubinyi András). A pénzverőkamara-ispánok hatásköre is megváltozott az 1370-es években. Elveszítették az adószedéssel kapcsolatos hatásköreiket, amelyeket az ekkortájt kialakított kamarahas-

⁵ HÓMAN 1921, 85; GEDAI 1998, 106; DRASKÓCZY 2004, 61.

⁶ CNH II. 1. (UG A1): SCHULEK 1926, 181–182; HUSZÁR 1958, 32; GEDAI 1998, 106; DRASKÓCZY 2004, 61; TÓTH 2004, 233; GYÖNGYÖSSY 2008, 37.

⁷ GYÖNGYÖSSY 2008, 37. Hóman Bálint szerint a korabeli magyar aranyforintok finomsága 23 3/4 karát, színsúlya 3,5214 g, nyerssúlya 3,55851 g volt: HÓMAN 1921, 85. (2. jegyzet). Ezt a nézetet képviselte Huszár Lajos is: HUSZÁR 1958, 32. A legújabb anyagvizsgálati mérések eredményei: TÓTH 2004, 235.

⁸ KOVÁTS 1900, 388–393; ULRICH 2000, 121., 126–127; GYÖNGYÖSSY 2008, 38–46. Sopronban 1386-ban az aranyforint már „guldein” néven szerepel, ettől kezdve pedig gyakran „roter guldein”-nek nevezik: HUSZÁR 1989 [1971], 31. Pozsonyban „rot”, „hungerisch” jelzőkkel illetik az aranyforintot, vagy egyenesen „guter neuer vngriſcher guldeyn, die dew wag wol haben” megnevezéssel említik: KOVÁTS 1900, 389. (1. jegyzet).

na-ispánságok kaptak meg (ezeknek a területe egyébként azonos volt a pénzverőkamara-ispánságokéval). A kamara haszna elvesztése hosszabb távon a bányászattal nem rendelkező kamaraispánságok elsorvadásához vezetett, mivel a szükséges nemesfémeket már nem tudták működésükhöz biztosítani. A változásokat a Szerecsen családdal, Jakabbal, vagy inkább a fiával, Jánossal hozhatjuk összefüggésbe. Egyikük ekkortájt kamaraispánként működött, ám a konkrét kamara megnevezése nélkül, „főkamaraispánként” bérelhették az ország összes pénzverőkamaráját. Üzlettársaikkal, Bernardi Ferencel (akinek monogramja is feltűnik korabeli pénzeken), Azzo de Curtesius budai kereskedővel és Simon de Talendis pénzemberrel együtt a bérletrendszer keretei között irányították a magyar pénzügyigazgatást. Ez az érdekszövetség azonban az egyre jelentősebbé váló körmőci kamarát csak rövid időre tudta megszerezni. Ennek egyik feltételezhető oka, hogy a pénzüzletekkel, pénzváltással foglalkozó olasz bankárok idegenkedtek a bányásztól és az ezzel járó – ekkor még feleslegesnek tűnő – kiadásoktól. Mivel kiszorultak a bányászatból, jelentősen meggyengültek, és a pénzügyigazgatásban betöltött szerepüket délnémet kereskedőtörkések vették át a 14. század végén.⁹

Bernardi Ferenc mesterjegye,
1392–1396
UG D1-2

Zsigmond király uralkodásának első éveiben még az olasz vállalkozók kezében maradt a pénzverés. A páduai (vagy firenzei) származású **Bernardi Ferencet** kétszer is említik kamaraispánként: 1392-ben a pénzverőkamarák ispánja, 1396-ban a pénzverőkamarák és a harmincadok ispánja. Mályusz Elemér ismerte föl, hogy a pecsétjén látható monogram (FB) mesterjegyként szerepel több 14. század második felében vert pénzen, így Zsigmond első aranyforintjának két változatán is. Bernardi a firenzei tőke egyik magyarországi képviselője volt, működése során Buda város megbecsült, tehető polgára lett.¹⁰

Venturi Jakab mesterjegye,
1395
UG D1-10

⁹ SCHULEK 1931–1932, 6–10; LEDERER 1932, 164; KUBINYI 1978 [1980], 13–17; POHL 1981–1982, 72–74; HERMANN 1987, 16–19; TEKE 1995a, 134, 139–141, 144; GYÖNGYÖSSY 2013–2014, 130–131. A Szerecsenek embere lehetett az a Bartolomeo di Guido Baldi, aki 1376-ban budai pénzverőmester („*maestro della moneta a Buda*”) volt, talán ő lehetett az a Bartolomeo Galicus pécsi lakos is, aki 1392-ben Zámbo Miklós kincstartóval együtt sőt kobzott el egy pécsi polgártól: TEKE 1995a, 134–135; ARANY 2007a, 492; PRAJDA 2012, 161. Fia, Matteo di Bartolomeo di Guido Baldi 1408-ban – Ozorai Pipó irányítása alatt – a vízaknai sókamara élén állt, és Nagyszebenben szerzett polgárjogot: PRAJDA 2012, 161; PRAJDA 2013, 25.

¹⁰ Bernardi Ferenc működése: LEDERER 1932, 165; HUSZÁR 1958, 73; MÁLYUSZ 1958; STROMER 1973–1975, 87–88; HERMANN 1987, 23–24; TEKE 1995a, 131; ARANY 2007a, 493–494; GYÖNGYÖSSY 2014, 256. Okleveles említései: HORVÁTH–HUSZÁR 1955–1956, 26–27; HUSZÁR 1965–1966, 56; SOÓS 2013–2014, 105.

Szintén páduai (vagy firenzei) származású volt **Venturi Jakab**, a firenzei Medici-társaság egyik társtulajdonosa is, akit 1395-ben említ két oklevél pénzverőkamara-ispánként. A Medici-társaság által létrehozott magyarországi fiókvállalkozás („*societas participum montanearum a ramine Hungarie*”) – amely előlegHITELEK révén megszerezte magának Magyarország réztermelését 1380–1391 között – élén Vieri di Cambi de Medici állt, de a résztulajdonosok között ott találjuk Venturit is. Ebben az időszakban ez a társaság értékesítette az ország réztermelésének nagyon jelentős részét, sőt Velencével együttműködve kereskedelmi monopóliumot vívott ki magának a Földközi-tenger térségében. Venturi monogramja szintén megjelenik a kilencvenes években vert aranyforintokon. Venturi egyébként pozsonyi polgár volt.¹¹

a Medici-társaság budai
mesterjegye, 1387–1401
UG D1-8

Giovanni Medici firenzei
pénzverőjegye, 1406
CNI XII. Tav. VII, 228.

Averardo Medici firenzei
pénzverőjegye, 1423
CNI XII. Tav. IX, 302.

A fenti jegyet (pajzsban lefelé néző szarufa, pajzs felett lobogó) a korábbi kutatás Aranyosbánya verdejegyének tartotta.¹² Ezt felhasználva Wolfgang von Stomer már egyenesen arra következtetett, hogy „Offenbányán 1387 és 1401 között a pénzekben szereplő jel alapján [...] firenzei kézben volt a pénzverés, habár ezt más adattal alátámasztani nem tudjuk” (Teke Zsuzsa).¹³ Az újabb numizmatikai kutatás a jegyen a Kusalyi Jakcs család címerét és a kincstartói hivatalt egyidejűleg betöltő három testvér, András, György és István mesterjegyét vélte felfedezni (lebegő levélkoronából kinövő, mancsaival felfelé álló két farkas- vagy oroszlánláb). A jegyen a pajzs felett látható zászló zászlósúri méltóságukat jelezte.¹⁴

Wolfgang von Stomer helyesen ismerte fel, hogy a jegy valójában emlékeztet egyes korabeli, a Mediciek által használt firenzei pénzverőjegyekre.¹⁵ A Medici-érdekkörből több ismert pénzember is Magyarországon volt az 1390-es években. **Gualterio di Sandro Portinari** például Zára és Buda között üzletelt szövettel, 1390–1393 között ezüstöt adott el Velencében az ottani pénzverde számára. Az 1390-es években a Medici-bank adósa volt.¹⁶ **Guido di Tommaseo** egy 1396. évi okmány szerint üzletei intézésére már hosszabb ideje Magyarországon tartózkodott, egyébként 1380-ban a firenzei pénzváltók cégében Vieri

¹¹ Venturi Jakab működése: LEDERER 1932, 149–151; HUSZÁR 1958, 73; STROMER 1973–1975, 88–89; TEKE 1995a, 141; ARANY 2007a, 540; GYÖNGYÖSSY 2014, 256. Okleveles említése: HORVÁTH–HUSZÁR 1955–1956, 2; SOÓS 2013–2014, 105. A Medici-társaság magyarországi működéséhez még: PAULINYI 1933, 412–413; STROMER 1970, 150. (184a jegyzet); PAULINYI 1972, 596; TEKE 1995a, 132–133, 136–139.

¹² CNH II, 118. UG D1-8. A kutatás korábbi álláspontja szerint a nagyszebeni verde csak 1427 körül kezdte meg a pénzverést, előtte állítólag Offenbányán vertek pénzt: POHL 1967, 84–85; POHL 1970, 26. Okleveles adataink alapján bizonyosnak csak a nemesfém-finomító működése tekinthető, ugyanis Aranyosbánya (Offenbánya) az erdélyi aranybányászat központja volt, esetleg bányakamarai székhely lehetett: WENZEL 1880, 129–131; GÜNDISCH 1987 [1942], 83–84; TÓTH 1999, 311–312; SOÓS 2014, 39.

¹³ TEKE 1995a, 142. Lásd még: STROMER 1973–1975, 106a.

¹⁴ SOÓS 2014, 39–40.

¹⁵ CNI XII. Tav. VII, 228; VIII, 265; IX, 302, 310; X, 336.

¹⁶ TEKE 1995a, 132, 138, 142; ARANY 2007a, 528.

di Cambio di Medici társa, az 1390-es években pedig szintén a Medici-bank adója volt.¹⁷ **Giovanni Tosinghi**, Vieri di Medici társaságának volt budai képviselője is Magyarországon tartózkodott, testvére vagy rokona, Giovanni di Tommaseo az 1390-es évek elején a Zarában és Velencében működő Francesco Lapi Federighivel és Niccolo di Giovanni di Uzzanóval társult a magyarországi kereskedésre. Uzzano az Uzzano-társaság tagjaként csatlakozott, ez volt ekkor Firenze egyik jelentős családi vállalkozása, kiterjedt üzleti hálózattal; gyapjával és szövettel kereskedtek. Tosinghit 1396-ban mint Magyarországon működő üzletembert említik, 1404-ben Magyarországon társaságot is szervezett.¹⁸ A jegy előbb vázolt azonosítása esetén a három említett vállalkozó környezetében, Budán kell keresnünk az a személyt, aki az aranypénzek veréséért felelős lehetett; a jegyet ebben az esetben mindenképpen budai jegynek kell tartanunk.

Filippo Capponi budai
mesterjegye, 1412–1431
UG D2-5

Giovanni Capponi firenzei
pénzverőjegye, 1424
CNI XII. Tav. IX, 306.

Giovanni Medici firenzei
pénzverőjegye, 1406
CNI XII. Tav. VII, 228.

A fenti jegyet (pólyás/szarufás címer kereszttel–kakas) a korábbi kutatás feltételelesen Aranyosbányához kapcsolta, és 1402–1404 közé keltezte.¹⁹ Újabban Debrői István és Kápolnai Mihály kincstartók működéséhez (1398–1401) kötik ezeket a vereteket, mivel Debrőinek pólyás címere is volt (ősi címere viszont: sasfej, csőrében leveles ággal).²⁰ A jegyek azonban lehetnek firenzei eredetűek is. A kakas ugyanis egy bizonyos Giovanni Capponi pénzverőjegyként jelenik meg az 1424-ben vert firenzei aranyakon.²¹ A firenzei Capponi család ekkortájt Magyarországon is szerepet játszott. **Filippo di Simone Capponi** (a magyarországi forrásokban: Kapun Fülöp) 1412-től fordult elő Budán, tartozott a Fronte–Carnesecchi budai társaságnak, amely szöveteket importált. Filippo pénzüzletekkel foglalkozott, megbízója Zenobio Panzaci volt, 1423-ban Zsigmondtól kiváltságot kapott – Antonio Frontéval, Zenobio Panzacival, Pietro és Niccolo di Andrea Lamberteschivel együtt –, mivel az uralkodót többször kisegítette pénzkölcsönével. Az 1420-as években Budán a Panciatichi-társaság állandó faktoraként, fizetéssel rendelkező alkalmazottjaként működött; egyébként Giovanni Panciatichi sógora volt. 1427-ben magát mint beteg, idős alkalmazottat jellemezte, jövedelmét nem vallotta be a firenzei adóbevalláskor. 1431 előtt halt meg.²² A pólyás pajzs kereszttel

¹⁷ TEKE 1995a, 133, 142; ARANY 2007a, 537–538.

¹⁸ TEKE 1995a, 142; ARANY 2007a, 538.

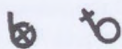
¹⁹ CNH II. 119A UG D2-5. A két jegy felcserélve is szerepel: D2-6. A kakas mesterjegyként felbukkan ezüstpénzen is: CNH II. 125A (Mzz 119-85, ?, 1387–1427).

²⁰ Soós 2014, 40–41.

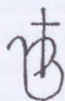
²¹ CNI XII. Tav. IX, 306. További kakasos Capponi-jegyek: CNI XII. Tav. V, 147. (Andrea Capponi), XI, 371. (Uguccione Capponi).

²² Filippo di Simone Capponi működése: KUBINYI 1975, 50; TEKE 1995b, 197–198; ARANY 2007a, 497; ARANY 2007b, 952, 962; ARANY 2008, 286, 289; ARANY 2012, 156–158. Agostino di Gino Capponi cége hitelezett Andrea és Bernardo Lamberteschi-éknek, akik szövettel és selyemmel kereskedtek, Velencétől a Balkánig. Capponi cége az egyik legnagyobb szövetgyártó volt Firenzében: TEKE 1995b, 199, 211. (31. jegyzet).

nagyon emlékeztet egyes Medici-családtagok korabeli firenzei pénzverőjegyeire, bár teljes megfeleltetés egyelőre nem tűnik lehetségesnek.²³ A kakas mesterjegy alapján az ilyen jegyű magyar aranyakat Filippo di Simone Capponival hozhatjuk összefüggésbe, és 1412–1431 közé, legvalószínűbben az 1420-as évekre keltezhetjük, és a budai verde kibocsátásainak tarthatjuk.

Onofrio Bardi budai mesterjegy,
1415–1424
UG D2-37

nem azonosított firenzei pénzverőjegy,
1346–1400
CNI XII. Tav. IX, 290.

A fenti jegyeket a korábbi numizmatikai kutatás Onofrio Bardi pénzverőjegyeiként azonosította, és az ilyen jegyű vereteket 1415–1424 közé keltezte.²⁴ **Onofrio Bardit** a korábbi kutatás Onofrio di Zenobio di Florentiával azonosította, aki 1388-ban Budán tűnt fel, és így azonos lehetne az 1378-ban és 1383-ban a dalmát só- és harmincadkamarákban felbukkant Onofrióval. Ezeknek az azonosításoknak nincs valós alapja: a dalmáciai Onofrio apját ugyanis Giovanninak hívták, Budán pedig van még egy Onofrio, akinek apja Francesco volt. Zenobio fia Onofrio soha nem szerepelt „Bardi” néven. A mi Onofriónk valószínűleg a Scolariak révén került Magyarországra, 1409-ben Pipó alkalmazottjaként a sókamarákban dolgozott, majd a király szolgálatába állt, és a királyi jövedelmek behajtásáért felelt. 1425-ben nála szálltak meg a firenzei követek, és „*fattore olim di Pipo Scolari*”-ként említik. 1415-től budai kamarás, 1417–18-ban Szatmári Jodokkal együtt körmöci kamaraispán, 1424-ben a budai pénzverőkamara ispánja. Ekkor már budai polgár, 1426-ban harmincadispán volt, viszont 1430 februárjában már néhaiként említik.²⁵ A fenti jegy budai használata egyértelművé teszi az ilyen mesterjegyű aranyak keltezését az 1420-as évekre. Hasonló jegy látható a firenzei pénzverőjegyek között is, bár tulajdonosa, a pénzverési tisztviselő nem azonosítható.

egy Carducci-családtag nagybányai
mesterjegy, 1409–1426
UG D2-38

Bartolomeo Carducci firenzei
pénzverőjegy, 1405
CNI XII. Tav. VII, 225.

²³ Például: CNI XII. Tav. VII, 228; VIII, 265; IX, 302, 310; X, 336. Szarufás címerpajzsot használt pénzverőjeként továbbá Niccolò Guasconi (1403): CNI XII. Tav. VII, 219, valamint Taddeo Antellesi (1442): CNI XII. Tav. X, 351.

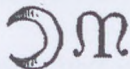
²⁴ CNH II. 119A UG D2-37. Lásd még: HUSZÁR 1958, 74. A fenti jegy szerepel ezüstpénzeken is: CNH II. 125A (Mzz 119-29, 119-30, Buda, 1418–1424); (Mzz 119-69–73, Buda, 1418–1424).

²⁵ LEDERER 1932, 165; TEKE 1995b, 205–206; ARANY 2007a, 524–525; PRAJDA 2014, 48. Onofrio Bardi pénzverőkamrai működésének okleveles említései: HORVÁTH–HUSZÁR 1955–1956, 27; HUSZÁR 1965–1966, 56. 1427-ben a Bardik a firenzei Catastóban hatvan háztartással szerepelnek, ezzel a legnagyobb „*consorteria*”-nak (klánnak) számítottak: ARANY 2007b, 953.

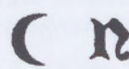
A fenti mesterjegyet Pohl Artúr nem tudta konkrét kamaraispánhoz kapcsolni, de az „n” verdejegy alapján nagybányai eredetűnek tartotta, és 1402–1404 közé keltezte. A mesterjegy azonban emlékeztet Bartolomeo Carducci 1405-ös firenzei aranyakon látható pénzverőjegyére (egyes esetekben meg is egyezik azzal).²⁶ **Bartolomeo di Giovanni Carducci** tekintélyes firenzei szövetkereskedő volt, aki pénz- és áruhitelekkel is foglalkozott. Andrea Scolari váradi püspök többek között egy másik családtagtól, Andrea Carduccitól szerzett be szövetet.²⁷ A jegy magyarországi használatát az 1410-es és az 1420-as évekre tehetjük.

Antonio Strozzi nagybányai
mesterjegye, 1426–1431
UG D2-41

Marco Strozzi firenzei
pénzverőjegye, 1404
CNI XII. Tav. VII, 220.

Antonio Strozzi nagybányai
mesterjegye, 1426–1431
UG D2-42

A fenti jeggyel (félhold) ellátott változatokat Nagybányán verték, a korábbi kutatás 1404–1406 közé keltezte ezeket, de a pénzverését felelős tisztviselő személyét nem tudták azonosítani.²⁸ Újabban Kameroner Ulrik főkamaraispán veretének tartják őket, és 1427 előttré datálják.²⁹

A nürnbergi Kameroner Ulrik a Kameroner–Seiler-bankház magyarországi képviselőjét látta el. 1394-ben már harmincadispán volt, 1397-ben és 1398-ban pedig harmincad- és urburaispánként tűnik fel. E két minőségében jelentős befolyással bírt a nemesfém- és színesfém-termelésre, a kivitelre és az árakra. Bár a hivatkozott források ekkor külön nem említik, a numizmatikai szakirodalomban pénzverőkamaraispánként is szerepel, mivel a 15. század elején több pénzen is felbukkannak jellegzetes mesterjegyei.³⁰

A félhold pénzverőjegyként feltűnik Firenzében is, ott vert forintokon, Pazzino Strozzi (1384, 1395), valamint Marco Strozzi (1404) és Nofrio Strozzi (1410) jegyeként.³¹ Egy másik **Strozzi, Antonio Buonacorso**, 1426–1431 között tevékenykedett Budán, és járt Erdélyben is; testvéreivel együtt több kisebb birtokkal és posztóüzlettel rendelkezett, de nem tartoztak a legvagyonosabb Strozziak közé. Bár nagybányai kamaraispánságára nem maradt adat, nem kizárt, hogy bekapcsolódott a korabeli magyar pénzverésbe, így esetleg ez a típus akár az ő verete is lehet.³²

²⁶ CNI XII. Tav. VII, 225. A fenti mesterjegy csaknem egyezik a bécsi Kunsthistorisches Museum egyik aranyforintja (ltsz.: 5453au) esetében a firenzei „előképpel”: GYÖNGYÖSSY–WINTER 2007, 85. (Nr. 934). Nagybányán jelentős olasz kolónia alakult ki, tagjai között 1429-ben firenzei és raguzai származásúakról van adat, akik nyilván a szerb despotával együtt, Belgrádból kerültek ide: MÁLYUSZ 1984, 171; DRASKÓCZY 1994, 126.

²⁷ A két Carduccihoz: TEKE 1995b, 200. Andrea Scolari működéséhez: PRAJDA 2013. A firenzei selyemszövet-gyártás, az ötvösség és a nemesfém-kereskedelem összefüggéseiről lásd még: PRAJDA 2014.

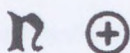
²⁸ CNH II. 119A (UG D2-41). Egy másik változaton a verdejegyet és a mesterjegyet felcserélték: D2-42. A fenti verde- és mesterjegy látható még: CNH II. 119B (UG D3-7).

²⁹ SOÓS 1994, 12; SOÓS 2014, 43.

³⁰ Kameroner Ulrik működéséhez (további irodalommal): GYÖNGYÖSSY 2014, 257. Okleveles említései: SOÓS 2013–2014, 105.

³¹ CNI XII. Tav. V, 179; VI, 202; VII, 220, 238.

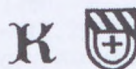
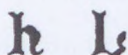
³² Antonio Buonacorso Strozzi működése: TEKE 1995b, 196, 202–204, 206; ARANY 2007a, 535. Félholdas jegyű ezüstpénzek is ismertek: CNH II. 121. (Mzz 117-12, Buda, 1390–1427), (Mzz 117-18, 117-19, Nagybánya,

nem azonosított nagybányai mesterjegy,
1409–1431
UG D2-49

nem azonosított firenzei pénzverőjegy,
1346–1400
CNI XII. Tav. IX, 295.

A fent látható mesterjegy (körben kereszt) nagybányai veretű aranyforinton bukkan fel. A korábbi kutatás kollektív jegynek tartotta, pontosabb keltezésére nem vállalkozott.³³ A jegy azonban nagyon emlékeztet egy kortárs, de konkrét személyhez nem kapcsolható firenzei pénzverőjegyére.³⁴

bajmóci Noffry Lénárt
nagyszebeni mesterjegye,
1436–1437
UG D2-23

bajmóci Noffry Lénárt
körmöci mesterjegye,
1436–1437
UG D2-35

bajmóci Noffry Bardo
körmöci mesterjegye,
1458–1459
UG KI-10

A Zsigmond egyes 1430-as években vert aranyain látható „L” mesterjegyet bajmóci Noffry Lénárt főkamaraispán jegyeként azonosította a numizmatikai kutatás.³⁵ Az 1430-as években ugyanis centralizációs kísérleteknek lehetünk szemtanúi. A király környezetéhez tartozó, olasz eredetű bajmóci Noffry-családból négy testvér – Lénárt, János, Bardo és Jakab – megszerezte magának a korabeli pénzügyigazgatás kulcspozícióit. A család pénzügyigazgatási karrierje nem előzmény nélküli, mert a testvérek édesapja, a már említett Onofrio Bardi is több alkalommal volt kamaraispán.³⁶ Lénárt 1427-től volt tagja a királyi udvarnak, több alkalommal Zsigmond relátora városi ügyekben. 1430–1433 között fivéreiivel irányította a harmincadszervezetet. 1433-ban pénzverő- és harmincadispánként, 1435-ben harmincadispánként, 1436-ban urbura- és pénzverőkamara-ispánként említik. 1437-ben testvéreivel együtt országos hatáskörű kamaraispán, 1439-ben már kincstartó lett.³⁷ Testvére, János 1437-ben Nadler Mihállyal együtt a budai pénzverőkamara ispánja volt.³⁸ A négy testvér közül legtovább élt Bardo 1458–1459-ben körmöci kamaraispán volt, címere (arany fonállal vágott pajzs első, arany mezejében három fekete harántpólya, második, arannyal

1390–1427), (Mzz 117-49, ?, 1390–1427); CNH II. 125A (Mzz 119-37, ?, 1387–1427), (Mzz 119-38, Kassa, 1387–1427), (Mzz 119-39–44, ?, 1387–1427), (Mzz 119-79, Nagybánya, 1387–1427), (Mzz 119-83, Szomolnok, 1387–1427), (Mzz 119-92, Kassa, 1387–1427), (Mzz 119-94, Körmöcbánya, 1387–1427), (Mzz 119-95, Szomolnok, 1387–1427), (Mzz 119-96, ?, 1387–1427), (Mzz 119-97, Körmöcbánya, 1387–1427), (Mzz 119-107, ?, 1387–1427); CNH II. 129. (Mzz 124-60, ?, 1430–1437).

³³ CNH II. 119A (UG D2-49).

³⁴ CNI XII. Tav. IX, 295.

³⁵ CNH II. 119A (UG D2-23, D2-35; utóbbi esetében felmerült, hogy Lang Péter körmöci kamaraispán jegye lenne). Lénárthoz kapcsolható „L” mesterjegy szerepel ezüstpénzekben is: CNH II. 124A (Mzz 118-2, Buda, 1436), (Mzz 118-4, Kassa, 1434–1436), (Mzz 118-9, Körmöcbánya, 1436).

³⁶ TEKE 1995b, 206; DRASKÓCZY 2001, 158–159; Soós 2014, 44.

³⁷ DRASKÓCZY 2001, 158–159; ARANY 2007a, 523–524. A bajmóci Noffryak pénzverőkamara-ispáni okleveles említése: HORVÁTH–HUSZÁR 1955–1956, 28; HUSZÁR 1965–1966, 56; Soós 2013–2014, 99–102, 104–105.

³⁸ HUSZÁR 1958, 80–81; DRASKÓCZY 2001, 159; ARANY 2007a, 522–523; Soós 2013–2014, 99.

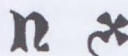
ékkeretelt, kék mezejében lebegő, arany máltai kereszt), ahogy azt a fenti verde- és mesterjegy mutatja, látható az ekkor vert körmőci aranyforintokon.³⁹

Firenzei Kristóf nagybányai
mesterjegye, 1446–1447
UG G1-2

Francesco Alberti del Giudice
firenzei pénzverőjegye, 1454
CNI XII. Tav. XI, 379.

Firenzei Kristóf nagybányai
mesterjegye, 1463–1464
UG K1-17

A fenti mesterjegyet (**lánc által harántnegyedelt pajzs**) már a korábbi kutatás is Firenzei Kristófnak tulajdonította.⁴⁰ A firenzei származású Firenzei (valószínűleg: Zati) Kristóf (? – 1468/1469) 1438-tól folyamatosan részt vett az erdélyi magyar pénzügyigazgatásban, és igen hamar Hunyadi János kormányzó (1446–1452) szolgálatába állt. Három város is polgárának mondhatta: Kolozsvárott, Nagybányán és Nagyszebenben is polgárjogot nyert. Kristóf 1443–1463 között több kamarában is tevékenykedett kamaraispánként. Antal először a budai Melanesi- és a velencei Zati-társaság közötti összekötő volt, majd segesvári, később kolozsvári, illetve nagybányai pénzverőkamara-ispán lett, rendszerint testvérével, Kristóffal együttműködésben. Nemcsak a pénzverésben vett részt, hanem az erdélyi sóigazgatásban is.⁴¹ Az említett jegy megegyezik Francesco Alberti del Giudice 1454-ben használt firenzei pénzverőjegyével.⁴² Működése későbbi szakaszában Firenzei Kristóf mesterjegyként névkezdőbetűjét („C”), valamint egy keresztet használt.⁴³

Gasparo de Colle kevei mesterjegye, 1441
Mzz 135-6

Gasparo de Colle Zsigmond szolgálatában a déli végeken dolgozott, Bernardo di Sandro Talani adósa volt, de 1427-ben kegyvesztett lett, bebörtönözték, vagyonát elkobozták. 1443-ban már Jacopo del Benével székesfehérvári sókamarás lett. Egy Mályusz Elemér által 1444 körülre keltezett oklevélből megtudjuk, hogy Újlak kapitánya, Keve ispánja és ura

³⁹ Soós 2014, 44–45. Okleveles említései: HORVÁTH–HUSZÁR 1955–1956, 29; HUSZÁR 1965–1966, 56; Soós 2013–2014, 102. Bardo ezüstpénzein „B” mesterjegyet használt: CNH II. 230. (Mzz 192-4, Körmőcbánya, 1457); CNH II. 217. (Mzz 199-6, Körmőcbánya, 1458–1460).

⁴⁰ CNH II. 140. (UG F1-10); CNH II. 154A (UG G1-1, G1-2); CNH II. 154B (UG G2-1, G2-2); CNH II. 155. (UG G3); CNH II. 170. (UG H2-8). Ezt a megfigyelést az újabb kutatás is elfogadja: Soós 2014, 43–44.

⁴¹ Firenzei (Zati?) Kristóf és Antal életét megírta Draskóczy István, az olaszok erdélyi szerepéről szóló tanulmányában: DRASKÓCZY 1994, 126–128. Lásd még: ARANY 2007a, 540–541; PRAJDA 2012, 155–157. Okleveles említései: HORVÁTH–HUSZÁR 1955–1956, 28; HUSZÁR 1965–1966, 56; Soós 2013–2014, 100, 103.

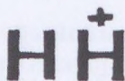
⁴² CNI XII. Tav. XI, 379.

⁴³ CNH II. 175. (UG H4); CNH II. 174. (UG H5); CNH II. 173. (UG H6); CNH II. 172. (UG H7); CNH II. 204A (UG K1-17); CNH II. 205. (UG K3-3); CNH II. 207. (UG K4-1, K4-2). Ezeket a jegyeket használta ezüstpénzekén is: CNH II. 156. (Mzz 175-5, Nagyszeben, 1446); CNH II. 157A (Mzz 177-5, Nagyszeben, 1447–1451), (177-9, Nagybánya, 1447–1451), (Mzz 177-11, Nagyszeben, 1447–1451); CNH II. 159. (Mzz 181, Brassó, 1451–1452); CNH II. 228. (Mzz 206-5, Brassó, 1463); CNH II. 229. (Mzz 207-4, Brassó, 1463); CNH II. 219. (Mzz 208-9, Nagybánya, 1464); CNH II. 220. (Mzz 209-5, Nagybánya, 1464).

pénzverő ispánja volt. Vármegyei teendői miatt másokat kellett Erdélybe küldenie a sőügyek intézésére. A Manini családból származó Angelo és Ferenc segítették munkáját.⁴⁴

Az 1442 elején, Pozsony ostromakor elrejtett csataji leletben igen sok ismeretlen verdejegyű CNH II. 149. denár került elő. Ezek közül hét darabon az addig ismeretlen G-betűs verdejegy látható. Pohl Artúr szerint ezek Újlaki Miklós pénzverési tevékenységét jelzik, és Keve várában verhették őket; feltételezése szerint 1441–1444 között a kevei várban többféle G-betűs verdejegyű denárt készítettek. A „G” jegyet a Gasparo név rövidítéseként kell feloldanunk.⁴⁵

1445-ben viszont a nagyszebeni pénzverés megszervezésére Újlaki Miklós egy másik

Pape Manini nagyszebeni mesterjegye, 1445–1446
Mzz 174-4

olasz emberét, **Pepo Italicust** küldte. Pepo vélhetőleg azonos a Manini család egyik tagjával, Papevel: az Andrea Scolari környezetéhez tartozó Pape Manini 1427-től dési, majd 1436-tól szalárdi sókamara is volt. Testvérei, Angelo és Ferenc 1444 táján Újlaki Miklós familiárisának, Gasparo de Collénak a szolgálatába álltak: Feltételezhetően Pape sem tett másként, így érthető, ha az Újlaki által Szebenbe küldött Pepo Italicust vele azonosította Soós Ferenc pénzügyigazgatási archontológiájában. 1450-ben Hunyadi János magyar nemességet adományozott neki és Odoardo, valamint Angelo nevű testvéreinek, továbbá nekik adományozta a Bihar megyei Szentpétterszeg birtokot (nevük Szentpétterszegi lett), pallosjogot is kaptak. Pape 1453 körül halt meg.⁴⁶ Szebeni pénzverési tevékenységéhez a CNH II.

⁴⁴ HUSZÁR 1965–1966, 56; POHL 1973–1974, 54; DRASKÓCZY 1994, 128–131; ARANY 2007a, 501. 1440 körül a vízaknai sókamara élén egy bizonyos ifjabb Gáspár állt, aki vélhetőleg azonos Gasparoval: DRASKÓCZY 1994, 134. (32. jegyzet). Gasparo pénzverőkamara-ispáni működésének okleveles említése: HUSZÁR 1965–1966, 56; SOÓS 2013–2014, 100.

⁴⁵ A csataji lelet Kevén vert denáiról: POHL 1973–1974, 54. Pohl Artúr egész sorozatot tartott kevei veretésűnek: CNH II. 149A (Mzz 135-6-7, 1441); CNH II. 146A (Mzz 143-12-14, 1442–1443); CNH II. 143A (Mzz 147-6-7, 1444); CNH II. 143B (Mzz 148-2, 1444). A közelmúltban Ujszászi Róbert vette alapos vizsgálat alá a kevei pénzverés kérdéskörét. Keve városát eleve kizárja a pénzverésből, hiszen ha a város kapta volna a jogosultságot a pénzkibocsátásra, nem sokkal később elmenekülő lakói kiváltságaikkal együtt pénzverési jogosultságukat is magukkal vitték volna. A lehetséges pénzverési helyszín tehát a kevei vár lehetett. Ugyanakkor szerinte az al-dunai Keve határ menti fekvése kockázatosá, valamint nyersanyaggal való ellátása nehézkessé tette volna az itteni pénzverést (egyéb főúri jogosultak példájából viszont azt láthatjuk, hogy ez a két érv sokszor egyáltalán nem számított a pénzverde telepítésekor). Ujszászi helyesen világított rá arra a tényre, hogy a pénzekon látható jegyet csak „G” betűként azonosíthatjuk (a Pohl Artúr által javasolt „C” olvasatot epigráfiai okokból valóban el kell vetnünk), de úgy vélte, ez csak a verde megnevezése lehet, nem pedig a pénzverésért felelős tisztségviselő névkezdőbetűje. Mivel Újlaki 1441 márciusában lett erdélyi vajda, szerinte az is kérdéses, hogy maradt-e elegendő ideje a következő év elejéig vert CNH II. 149. denár kevei változatainak kibocsátására. Tanulságosak továbbá Ujszászi nyelvészeti fejtegetései a Keve helynév helyesírásáról; ezekkel főbb vonalakban egyet is kell értenünk, bár az általa felhozott példák között „Govin” forma is előfordul: UJSZÁSZI 2007, 69–71; UJSZÁSZI 2009–2010.

⁴⁶ POHL 1969–1970, 74; DRASKÓCZY 1994, 130–131; ARANY 2007a, 516; SOÓS 2013–2014, 104. Prajda Katalin a Magyarországon működő Manini-fiúk genealogiáját máshogy rekonstruálta. Szerinte Salvestro fia volt Papi, míg Antonio fiai voltak Adovardo (1417 k. –), Angelo, Giovanni (1401 k. –) és Marco: PRAJDA 2012, 160–161; PRAJDA 2013, 24–25. Odoardo 1447-ben a budai pénzverde vezetője volt: HUSZÁR 1958, 89; ARANY 2007a, 515.

153. obolus egyik változatának fent látható jegyét kapcsolhatjuk (H–H kereszttel). A jegy „megfejtése” kérdéses, Pape jelzése a kereszt lehetett.⁴⁷

Bár gazdaságtörténeti kutatásunk megállapítása szerint időszakunkban „a firenzeiek jó időre ki is szorultak az ország pénzügyigazgatását, bányauügyét, kereskedelmét ellenőrző hivatalokból”, a 15. század első felében vert pénzünk egyes mesterjegyei mégis tartós firenzei jelenlétet igazolnak pénzverésünkben. A jegyek tulajdonosai, a pénzverésért felelős személyek három olasz, kronológiai szempontból is elhatárolható érdekkörhöz tartoztak: az első hullám egyértelműen a Mediciek magyarországi képviselőiből állt⁴⁸, őket az Ozorai Pipó holdudvarához tartozó vállalkozók követték⁴⁹, végezetül a bajmóci Noffryak jutottak vezető szerephez. A politikai okokon túl a firenzei kereskedelem visszaesése is hozzájárult a firenzeiek magyarországi befolyásának átalakulásához, részleges visszaszorulásukhoz.⁵⁰ Pénzverési tevékenységüket elsősorban a budai verdéhez köthetjük. A jegyek alapján azonban nyomon követhető a firenzeiek bekapcsolódása a nagybányai, illetve feltételeken az erdélyi (kolozsvári, illetve nagyszebeni) pénzverésbe. A Noffry család már Körmöcbányán is kimutatható (mesterjegyek által dokumentált) szerepet játszott. Luxemburgi Zsigmond halála után a hazánkban maradt olasz pénzügyigazgatási szakemberek Hunyadi János (illetve Újlaki Miklós) szolgálatába álltak, magyar városok polgárai, sőt egyes esetekben magyar nemesek lettek, némelyikük (Noffry Bardo, Firenzei Kristóf) még Mátyás idején is pénzügyigazgatási tisztséget töltött be.⁵¹

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ARANY 2007a: Arany K., Firenzei kereskedők, bankárok és hivatalviselők Magyarországon (1370–1450). Protopográfiai adattár. *FONS* 14, 483–549.
- ARANY 2007b: Arany K., Siker és kudarc. Két firenzei kereskedőcsalád, a Melanesi-k és Corsini-k Budán Luxemburgi Zsigmond uralkodása (1387–1437) alatt. *Századok* 141, 943–966.
- ARANY 2008: Arany K., Firenzei–magyar kereskedelmi kapcsolatok a 15. században. In: Kubinyi A. – Laszlovszky J. – Szabó P. (szerk.), *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Budapest, 277–296.
- ARANY 2012: Arany K., Buda, mint uralkodói székhely és távolsági kereskedelmi központ a 15. században a firenzei és a dél-német üzletek tevékenységének tükrében. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv* 7, 153–170.
- CNH II: Réthy L., *Corpus Nummorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár*. II. Budapest, 1907.
- CNI XII: *Corpus Nummorum Italicorum. Primo tentativo di un catalogo generale delle monete medievali e moderne coniate in Italia o da italiani in altri paesi*. Volume XII. Toscana (Firenze). Roma, 1930.
- DRASKÓCZY 1994: Draskóczy I., Olaszok a 15. századi Erdélyben. In: Draskóczy I. (szerk.), *Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére*. Budapest, 125–135.
- DRASKÓCZY 2001: Draskóczy I., Kamarai jövedelem és urbura a 15. század első felében. In: Buza J. (szerk.), *Gazdaságtörténet – könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára*. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 1.) Budapest, 147–165.
- DRASKÓCZY 2004: Draskóczy, I., Der ungarische Goldgulden und seine Bedeutung im ungarischen Außenhandel des 14. und 15. Jahrhundert. In: Tasser, R. – Westermann, E. – Pfeifer, G. (Hrsg.), *Der Tiroler Bergbau und die Depression der europäischen Montanwirtschaft im 14. und 15. Jahrhundert*. Innsbruck–Wien–München–Bozen, 61–77.

⁴⁷ POHL 1969–1970, 74.

⁴⁸ TEKE 1995a, 136–150.

⁴⁹ TEKE 1995b, 195–204. Lásd még: PRAJDA 2010.

⁵⁰ TEKE 1995b, 206–210.

⁵¹ Hunyadi János tudatosan építette gazdasági hátszágának nemesfém-bányászati és pénzverési ágazatát, amelyben az olasz szakemberek fontos szerepet játszottak: ELEKES 1952, 301–302, 309–310; DRASKÓCZY 1994, 126–127.

- ELEKES 1952: Elekes L., *Hunyadi*. Budapest.
- ENGEL 1990: Engel P., A 14. századi magyar pénztörténet néhány kérdése. *Századok* 124, 25–93.
- GEDAI 1998: Gedai I., Adatok a 14–15. századi magyar aranypénzek forgalmához. In: Tusor P. (szerk.), *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*. Budapest, 106–108.
- GÜNDISCH 1987 [1942]: Gündisch, G., Deutsche Bergwerkssiedlungen in dem Siebenbürgischen Erzgebirge. In: Gündisch, G., *Aus Geschichte und Kultur der Siebenbürger Sachsen. Ausgewählte Aufsätze und Berichte*. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens Band 14.) Köln, 77–105. (eredetileg megjelent: *Deutsche Forschung in Südosten* 1, 53–81.)
- GYÖNGYÖSSY 2008: Gyöngyössy M., *Florenus hungarialis. Aranypénzverés a középkori Magyarországon*. Budapest.
- GYÖNGYÖSSY 2013–2014: Gyöngyössy M., A középkori magyar pénzverés területi szakigazgatási szervei. A pénzverőkamara-rendszer fejlődésének vázlata. *Numizmatikai Közöny* 112–113, 125–152.
- GYÖNGYÖSSY 2014: Gyöngyössy M., „Gazdag föld – szegény ország”: magyarországi aranytermelés és aranypénzverés Luxemburgi Zsigmond korában. In: Bárány A. – Pószán L. (szerk.), *„Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”. Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Debrecen, 255–268.
- GYÖNGYÖSSY–WINTER 2007: Gyöngyössy, M. – Winter, H., *Münzen und Medaillen des ungarischen Mittelalters 1000–1526*. Hrsg. von Alram, M. – Winter, H. (Sammlungskataloge des Kunsthistorischen Museums Band 4.) Wien.
- HERMANN 1987: Hermann, I., *Finanzadministration in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts in Ungarn*. (Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae Ser. II. Nr. 14.) Budapest.
- HORVÁTH–HUSZÁR 1955–1956: Horváth T. A. – Huszár L., Kamaragrófok a középkorban. *Numizmatikai Közöny* 54–55, 21–33.
- HÓMAN 1917: Hóman B., A XIV. századi aranyválság. In: *Emlékkönyv Fejérfataky László életének hatvanadik, történetírói működésének negyvenedik, szemínáriumi vezetőtanárságának harmincadik évfordulója ünnepére*. Írták tanítványai. Budapest, 212–242.
- HÓMAN 1921: Hóman B., *A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*. Budapest (reprint: Budapest, 2003).
- HUSZÁR 1958: HUSZÁR L., *A budai pénzverés története a középkorban*. (Budapest Várostitörténeti Monográfiái XX.) Budapest.
- HUSZÁR 1965–1966: Huszár L., Kamaragrófok a középkorban. I. kiegészítés. *Numizmatikai Közöny* 64–65, 55–59.
- HUSZÁR 1989 [1971]: Huszár L., Pénzforgalom és pénzügyviszonyok Sopronban. In: Dányi D. – Zimányi V., *Soproni árák és bérek a középkortól 1750-ig*. Budapest, 23–61. (Eredetileg megjelent: *Századok* 105 (1971) 1150–1184.)
- KIRCHGÄSSNER 1970: Kirchgässner, Bernhard, Die Auswirkungen des Rheinischen Münzvereins im Gegenspiel von Reich und Territorien Südwestdeutschlands und der angrenzenden Eidgenossenschaft. In: Patze, H. (Hrsg.), *Der deutsche Territorialstaat im 14. Jahrhundert*. I. Simaringen. (Vorträge und Forschungen. Herausgegeben vom Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte. Band XIII.) 225–256.
- KLEIN 2004: Klein, U., Die deutsche Goldguldenprägung nach Florentiner Vorbild und der Florinus Mildenbergensis (mit einem Katalog der deutschen Florene). *Numismatisches Nachrichtenblatt* 53, 341–359.
- KOVÁTS 1900: Kováts F., Pénzügyviszonyok Pozsonyban 1435–1460 közt. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 7, 385–399, 433–457.
- KUBINYI 1975: Kubinyi A., Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: Gerevich L. (főszerk.), *Budapest története II. Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején*. Budapest², 7–240. (Első kiadás: 1973.)
- KUBINYI 1978 [1980]: Kubinyi A., A középkori körmöcbányai pénzverés és történelmi jelentősége. In: *Emlékezés a 650 éves Körmöcbányára*. Szerk.: Gedai István. Budapest, 9–32.
- LEDERER 1932: Lederer E., *A középkori pénzüzetek története Magyarországon (1000–1458)*. Budapest.
- MÁLYUSZ 1958: Mályusz E., Az izmaelita pénzverőjegyek kérdéséhez. *Budapest Régiségei* 18, 301–311.
- MÁLYUSZ 1984: Mályusz E., *Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437*. Budapest.
- MZZ: Pohl, A., *Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters (1300–1540)*. Budapest–Graz, 1982.

- PAULINYI 1933: Paulinyi O., A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége. In: *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. Budapest, 402–439.
- PAULINYI 1972: Paulinyi O., Nemesfémtermelésünk és országos gazdaságunk általános alakulása a bontakozó és a kifejtett feudalizmus korszakában (1000–1526). (Gazdag föld – szegény ország). *Századok* 106, 561–608. (Újra megjelent: Paulinyi O., *Gazdag föld – szegény ország. Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából*. Szerk.: Buza J. – Draskóczy I. [Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 3.] Budapest, 2005, 183–227.)
- POHL 1967: Pohl A., Offenbánya (Aranyosbánya) középkori pénzverdéje. *Archaeologiai Értesítő* 94, 84–86.
- POHL 1969–1970: Pohl A., Ujlaki Miklós pénzverési rendelkezése Szeben városához 1445-ben. *Numizmatikai Közlöny* 68–69, 74.
- POHL 1970: Pohl, A., Die Münzkammer Siebenbürgens. 1325–1526. *Südostdeutsches Archiv* 13, 24–43.
- POHL 1973–1974: Pohl A., I. Ulászló király pénzverése. *Numizmatikai Közlöny* 72–73, 49–60.
- POHL 1981–1982: Pohl A., Pénzverés Nagy Lajos korában. *Numizmatikai Közlöny* 80–81, 71–76.
- PRAJDA 2010: Prajda K., Levelező üzletemberek. Firenzeiek a Zsigmond korban. *Századok* 144, 301–334.
- PRAJDA 2012: Prajda, K., Unions of Interest. Florentine Marriage Ties and Business Networks in the Kingdom of Hungary during the Reign of Sigismund of Luxemburg. In: Murray, J. (ed.), *Marriage in Premodern Europe. Italy and Beyond*. Toronto, 147–166.
- PRAJDA 2013: Prajda K., Andrea di Filippo Scolari váradi püspök és firenzeiek a Zsigmond-kori Erdélyben. In: Kovács Zs. – Orbán J. (szerk.), *Táguló horizont. Tanulmányok a fiatal művészettörténészek marosvásárhelyi konferenciájának előadásaiból*. Marosvásárhely–Kolozsvár, 21–32.
- PRAJDA 2014: Prajda K., A Scolari család és néhány jelentős firenzei textil- és ötvösműhely kapcsolata a Zsigmond-korban. *Obeliscus* 1, 45–56.
- SCHULEK 1926: Schulek A., Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük. I. Károly Róbert. *Numizmatikai Közlöny* 25, 138–195.
- SCHULEK 1931–1932: Schulek A., Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük. II. A budai pénzverés Károly Róbertől Zsigmondig. *Numizmatikai Közlöny* 30–31, 48–70.
- SEJBAL 1981: Sejbal, J., Zu den Anfängen der Goldmünzen in Mitteleuropa. *Geldgeschichtliche Nachrichten* 16, 61–66.
- SOÓS 1994: Soós F., Kameroner Ulrik címere Zsigmond király pénzein. *Az Érem* 50 (1994/2) 12–13.
- SOÓS 2013–2014: Soós F., A középkori Magyarország gazdasági- és pénzügyigazgatási tisztségviselői. *Numizmatikai Közlöny* 112–113, 81–123.
- SOÓS 2014: Soós F., *A magyar fémpénzek feliratai és címei*. Budapest.² (Első kiadás: 1998.)
- SPOFFORD 1988: Spufford, P., *Money and its use in medieval Europe*. Cambridge.
- STROMER 1970: von Stromer, W., *Oberdeutsche Hochfinanz 1350–1450*. Wiesbaden.
- STROMER 1973–1975: von STROMER, Wolfgang, Die ausländischen Kammergrafen der Stephanskronen – unter den Königen aus den Häusern Anjou, Luxemburg und Habsburg – Exponenten des Großkapitals. *Hamburger Beiträge zur Numismatik* 27–29, 85–106.
- TEKE 1995a: Teke Zs., Firenzei üzletemberek Magyarországon. 1373–1403. *Történelmi Szemle* 37, 129–150.
- TEKE 1995b: Teke Zs., Firenzei kereskedőtársaságok, kereskedők Magyarországon Zsigmond uralmának megszilárdulása után. 1404–1437. *Századok* 129, 195–214.
- TÓTH 1999: Tóth Cs., Pénzverdek az Anjou-kori Magyarországon. In: Bertók K. – Torbágyi M. (szerk.), *Emlékkönyv Bíró-Sey Katalin és Gedai István 65. születésnapjára*. Budapest, 307–314.
- TÓTH 2004: Tóth Cs., Adatok az Anjou-kori magyar aranyforintok pénzlábiához. In: Csurgai Horváth J. (szerk.), *Acta – Tanulmányok I.* Székesfehérvár, 233–247.
- UG: Pohl, A., *Ungarische Goldgulden des Mittelalters (1325–1540)*. Graz.
- UJSZÁSI 2007: Ujszászi R., Pénzverési problémák I. Ulászló korából. (Néhány ismeretlen verdeggyű denár). *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 127, 69–77.
- UJSZÁSI 2009–2010: Ujszászi R., Adalékok a kevei pénzverés kérdésköréhez. *Numizmatikai Közlöny* 108–109, 103–112.
- ULRICH 2000: ULRICH, A.: Geldpolitik und Geldverkehr in Ungarn während der Herrschaft Sigismunds. In: Schmidt, T. – Gunst, P. (Hrsg.), *Das Zeitalter König Sigismunds in Ungarn und im Deutschen Reich*. Debrecen, 2000. 121–132.
- WENZEL 1880: Wenzel G., Magyarország bányászatának kritikai története. Budapest. (reprint: Budapest, 2012.)

FLORENUS

Numismatische Angaben zu den spätmittelalterlichen wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Ungarn und Florenz I.

Die frühere Münzgeschichtsforschung hat die Rolle der Florentiner in der spätmittelalterlichen ungarischen Münzprägung und ihren numismatischen Nachlaß unterschätzt. Obwohl haben die Wirtschaftshistoriker festgestellt, daß mehrere Unternehmer und Firmen aus Florenz die ungarische Wirtschaft unter der Regierung der Könige aus der Anjou-Dynastie und von Sigismund von Luxemburg (1387–1437) stark beeinflussen konnten, kann nur einige florentinischen Meisterzeichen auf Münzen identifiziert werden. Der Verfasser dieser Studie möchte die ungarischen Münz- und Meisterzeichen mit den florentinischen Prägezeichen wieder vergleichen, um diese Meisterzeichen zu identifizieren und genauer zu datieren.

Es steht fest, daß lieber süddeutsche Unternehmer als Florentiner die Finanzen des Königreichs Ungarn in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts verwalteten, beweisen aber die Meisterzeichen der ungarischen Münzen eine feste Präsenz der Florentiner in Ungarn. Diese in den Urkunden oft als „italici“ erwähnten Florentiner können chronologisch in drei Gruppen gegliedert werden. Die erste Gruppe bestand aus den Repräsentanten der Medici's, die Mitglieder zur zweiten Gruppe gehörten zum Kreis von Filippo Scolari, und die Familie Noffry von Bajmóc führte die letzte Gruppe.

Die Florentiner prägten höchstwahrscheinlich in der Hauptstadt (Ofen/Buda), kann aber ihre Prägetätigkeit auch in Frauenbach (Neustadt/Nagybánya/Baia Mare in Rumänien), in Klausenburg (Kolozsvár/Cluj Napoca in Rumänien) und in Hermannstadt (Nagyszeben/Sibiu in Rumänien) angenommen werden. Die Noffry's spielten eine wichtige Rolle auch in der Münzprägung in Kremnitz (Körmöcbánya/Kremnica in der Slowakei).

Nach dem Tod von Sigismund von Luxemburg traten die Florentiner in Dienst des damaligen Woivode von Siebenbürgen, und des späteren Reichsverwesers Ungarns (1446–1452), Johann Hunyadi, bekamen sowohl das Bürgerrecht von einigen ungarischen Städten, als auch den Briefadel von Königen Ungarns. Manche Florentiner hatten sogar wichtige Aufgaben auch in der Finanzverwaltung von Matthias Corvinus (1458–1490).

Die in der Studie erwähnten Münz-, Meister- und Prägezeichen sind die folgenden:

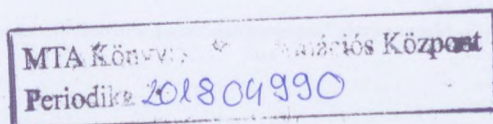
Meisterzeichen von Franz Bernardi, 1392–1396
UG D1-2

Meisterzeichen von Jakob Venturi, 1395
UG D1-10

Das Ofner Meisterzeichen der Gesellschaft Medici, 1387–1401
UG D1-8

Das florentinische Prägezeichen von Giovanni Medici, 1406
CNI XII. Tav. VII, 228.

Das florentinische Prägezeichen von Averardo Medici, 1423
CNI XII. Tav. IX, 302.

Das Ofner Meisterzeichen von Filippo Capponi, 1412–1431
UG D2-5

Das florentinische Prägezeichen von Giovanni Capponi, 1424
CNI XII. Tav. IX, 306.

Das florentinische Prägezeichen von Giovanni Medici, 1406
CNI XII. Tav. VII, 228.

Das Ofner Meisterzeichen von Onofrio Bardi, 1415–1424
UG D2-37

Ein florentinisches Prägezeichen einer unbekannten Person, 1346–1400
CNI XII. Tav. IX, 290.

Das Frauenbacher Meisterzeichen eines Familienmitgliedes Carducci, 1409–1426
UG D2-38

Das florentinische Prägezeichen von Bartolomeo Carducci, 1405
CNI XII. Tav. VII, 225.

Das Frauenbacher Meisterzeichen von Antonio Strozzi, 1426–1431
UG D2-41

Das florentinische Prägezeichen von Marco Strozzi, 1404
CNI XII. Tav. VII, 220.

Das Frauenbacher Meisterzeichen von Antonio Strozzi, 1426–1431
UG D2-42

Ein Frauenbacher Meisterzeichen einer unbekannten Person, 1409–1431
UG D2-49

Ein florentinisches Prägezeichen einer unbekannten Person, 1346–1400
CNI XII. Tav. IX, 295.

Das Hermannstädter Meisterzeichen von Leonard Noffry von Bajmóc, 1436–1437
UG D2-23

Das Kremnitzer Meisterzeichen von Leonard Noffry von Bajmóc, 1436–1437
UG D2-35

Das Kremnitzer Meisterzeichen von Bardo Noffry von Bajmóc, 1458–1459
UG K1-10

Das Frauenbacher Meisterzeichen von Christoph von Florenz, 1446–1447
UG G1-2

Das florentinische Prägezeichen von Francesco Alberti del Giudice, 1454
CNI XII. Tav. XI, 379.

Das Frauenbacher Meisterzeichen von Christoph von Florenz, 1463–1464
UG K1-17

Das Meisterzeichen von Gasparo de Colle aus Keve (Kovin), 1441
Mzz 135-6

Das Hermannstädter Meisterzeichen von Pape Manini, 1445–1446
Mzz 174-4

2018 SZÉPT 14.

